

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ἡ Ἑλληνική Μακεδονία εἶναι Ἑλληνική

Μηνιαία ἐπιθεώρηση • τεύχος 120 • Ὀκτώβριος – Δεκέμβριος 1992 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιδεώρση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Είναι, ήδη, σχεδόν αργά
	6	Τί χρησιμεύει λοιπόν η ιστορία;
	8	Ή επικίνδυνη αίσθηση της δύναμης
	9	Τό άγκομαχτό
	10	Σαφέστατες άσάφειες
Γιώργου Μαργαρίτη	14	Παιδεία I: στό έλεος τών μηχανισμών της αγοράς
Γεράσιμου Μακρίδη	16	Παιδεία II: ή άπάτη τών διπλωμάτων
Άντρέα Πανταζόπουλου	20	Ίταλία: ή κομματοκρατία σέ κίνδυνο
	21	M. Άνατολή I: ειρήνη τώρα;
	22	M. Άνατολή II: μιά εύκαιρία για ειρήνη: μιλάει ό φιλόσοφος Γεσαγιαχού Λεμποβίτζ
	25	Που πηγάζει ή Άμερική;
Νόρμαν Μπιρμπώμ	28	Μακεδονικό: Άπό τίν εθνικιστική έξαρση στό περιθώριο
Άγγελου Έλεφάντη	37	Τί πρέπει νά λέγωσιν οί Γραικοί εις τάς παρούσας περιστάσεις
Μάρκου Μαρίδη	40	Ύποδοχή τών εύρωπαϊκών ιδεών από τόν έλληνισμό στό τέλος της Τουρκοκρατίας
Βασίλη Κρεμμυδά	43	Άποχαιρετισμός στόν Κολόμβο
	48	Τό σολωμικό κείμενο ώς «σημαινουσα πρακτική»
	53	Ό συγγραφέας της Άποκάλυψης
	55	Ή «τελική λύση». Για τά βιβλία Χρονικό, του M. Νατζαρή και Μπιργκενάου: τό στρατόπεδο του θανάτου, του M. Ναχόν
Έρικ Χομπσμπάουμ	56	Για τό βιβλίο Φύλακας έρειπίων, του Άλέξη Τραϊανού
Έρατοσθένη Κατωμένου	58	Για τό βιβλίο Έλληνισμός, έρμηνεία της άλεξανδρινής εποχής, του Λ. Κάνφορα
Δημήτρη Κυρτάτα	60	Για τό βιβλίο Οί δάσκαλοι του Δημοτικού Σχολείου, τών Άλ. Φρειδερίκου και Φ. Φολερού
Άντρέα Πανταζόπουλου	61	Για τό βιβλίο Μαρξισμός και ιστοριογραφία, του J. Haldon
	62	Ένα «Σύγχρονο» θέατρο στή Μόσχα
	63	Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις
Χρήστου Παπαγεωργίου		
Δημήτρη Κυρτάτα		
K. Παπαντωνόπουλου		
Δ.Π.		
Δηώς Καγγελάρη		

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινιπ, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άρτιστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρώπουλος, Άντρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόννης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Εύσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., έξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εύρώπης, έτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εύρώπης έξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αύστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Όκτώβριος – Δεκέμβριος 1992 • τεύχ. 120 • δρχ. 500

Εἶναι, ἤδη, σχεδόν ἀργά

Σέ τρεῖς μέρες γίνεται ἡ συνάντηση κορυφῆς τοῦ Ἑδιμβούργου. Τὴν ἄλλη ἐβδομάδα, ὅλα θὰ εἶναι γνωστά. Ἡ οἱ συνεταῖροι τῆς ΕΟΚ θὰ ἀποδεσμευτοῦν ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς Λισαβώνας καὶ θὰ ἀρχίσουν οἱ διμερεῖς ἀναγνωρίσεις τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας ἢ, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ἡ ὑπόθεση θὰ ἀναβληθεῖ καὶ ἡ ἀναγνώριση θὰ ἔλθει ἀπὸ τὸ συμβούλιο Ἀσφαλείας καὶ τὸν ΟΗΕ. Καὶ στή μιὰ καὶ στήν ἄλλη περίπτωση ἡ ἀναγνώριση θὰ εἶναι γεγονός, καὶ στή μιὰ καὶ στήν ἄλλη περίπτωση —εἶναι ζήτημα χρόνου ἢ διαφορά— ἡ Ἑλλάδα θὰ γνωρίσει μιὰ διπλωματικὴ ἤττα. Καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ὑποστῆ αὐτὴ τὴν ἤττα διότι δέν ὑπάρχει περίπτωση ὁ πρωθυπουργὸς στοῦ Ἑδιμβούργου, ἢ πρὶν τὸ Ἑδιμβούργο, νὰ προτείνει μιὰ λύση πού θὰ ἦταν ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά καὶ ἀπὸ τὴ διεθνή κοινότητα, δηλαδή ἀναφορά στοῦ ὄνομα Μακεδονία. Δέν ὑπάρχει περίπτωση γιὰ μιὰ τέτοια στάση θὰ σήμαινε αὐτομάτως ἀνατροπὴ τῆς κυβέρνησης, ἐκλογές κ.λπ. Δέν ὑπάρχει τέτοια περίπτωση διότι γενικῶς ἡ «Ἑλλάς δέν ἀναγνωρίζει». Κι ἀφοῦ δέν ἀναγνωρίζει θὰ ἠττηθεῖ.

Υπάρχουν μάχες πού ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τίς δώσει κανεὶς, ἀκόμα κι ὅταν ξέρει ὅτι θὰ ἠττηθεῖ: ὅταν εἶναι δίκαιες μάχες, ὅταν ὑποστηρίζει κανεὶς μιὰ δίκαιη ὑπόθεση. Δέν εἶναι αὐτὴ ἡ σημερινὴ περίπτωση. Μὴν ἀναγνωρίζοντας τὸ «σκοπιανὸ κρατίδιο», ἡ ὑπεύθυνη πολιτικὴ ἡγεσία διαπράττει σωρευτικῶς τὰ ἀκόλουθα λάθη:

— Ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν ΕΟΚ.

— Μετατρέπει σέ ἐχθροὺς τοὺς βόρειους γείτονές μας καὶ τοὺς σπρώχνει σέ ἐθνικιστικὲς θέσεις.

— Ἐνισχύει τίς φυγόκεντρες τάσεις μέσα στοῦ κράτος τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας (Ἀλβανοί, βουλγαρίζοντες), καλλιεργεῖ, ἐπομένως, τίς τάσεις διαμελισμοῦ τῆς.

— Καλλιεργώντας τίς τάσεις διάσπασης τοῦ νεότευκτου κράτους συμβάλλει στήν ἀποσταθεροποίηση τῆς περιοχῆς καὶ ἐπιτρέπει ὁ πόλεμος πού μαίνεται στή Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη νὰ φτάσει ὡς τὰ σύνορά μας.

— Ἐξωθεῖ τοὺς Σλαβομακεδόνες ν' ἀναζητοῦν προστάτες κατὰ τὴν μεριά τῆς Τουρκίας, ἐνισχύοντας ἔτσι τὸ ρόλο τῆς Τουρκίας στὰ Βαλκάνια.

— Ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ δρόμο στήν ἀνάπτυξη ὑπερεθνικιστικῶν-ἐπιθετικῶν κύκλων στὸν τόπο μας, πού εἶτε μέ τὸ πρόσχημα προστασίας τῶν ἀλύτρωτων ὁμοεθνῶν μας εἶτε γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ εἴσοδος προσφύγων τὸν τόπο μας ἐπιζητοῦν στρατιωτικὴ-προληπτικὴ ἐπέμβαση στοῦ νεοσύστατο κράτος.

— Ἡ ἐπίσημη θέση τῆς Ἑλλάδας, θεμελιωμένη πάνω σέ ἐθνικιστικὲς ἀντιλήψεις, καλλιεργεῖ ἐθνικιστικὰ ἀνακλαστικὰ στὸν ἐλληνικὸ λαό, ἀνακλαστικὰ ὑπεροφίας, περιφρόνησης ἀπέναντι στοὺς ἄλλους καὶ ξενοφοβίας.

— Τέλος, ἀποπροσανατολίζει τὸν ἐλληνικὸ λαό ἀπὸ τὰ καίρια κοινωνικά, οἰκονομικά, πολιτικά καὶ πολιτιστικά προβλήματα, ἀνάγοντας τὸ ὄνομα τῶν «Σκοπιανῶν» σέ κύριο, σχεδόν μοναδικὸ πρόβλημα τοῦ τόπου.

Πράγματα δηλαδή προφανῆ πού ὠστόσο συμβαίνουν ὄχι ἀπὸ λάθος ὑπολογισμούς ἢ λανθασμένες ἐκτιμήσεις ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑπάρχει μιὰ γενικότερη ἰδεολογικὴ ἀγκύλωση ἐξαιτίας τῆς ὁποίας ἄλλωστε τὸ ἐσωτερικὸ μέτωπο ἐμφανίζεται ἀρραγές. Ἄν δεῖ κανεὶς τὰ πράγματα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν κυρίαρχων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν δύο μεγάλων κομμάτων, δέν μπορεῖ νὰ ἐλπίζει σέ ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος. Δέν ὑπάρχουν στοῦ ἐσωτερικοῦ τοὺς δυνάμεις πού θὰ μποροῦσαν ν' ἀντισταθοῦν, νὰ ἐπιβάλουν σύνεση, μετριοπάθεια καὶ οὐσιαστικὴ ἀντιμετώπιση τῶν θεμάτων.

Δέν πιστεύουμε ὅμως ὅτι εἶναι μοιραία ἡ πορεία πρὸς τὴν ἐθνικὴ ταπείνωση καὶ τὴ διεθνή περιθωριοποίηση τοῦ τόπου. Ὁχι μόνο γιὰ τὴν δέν ταιριάζει στὸν ἐλληνικὸ λαό μιὰ τέτοια μοίρα ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ὑπάρχουν μέσα τοὺς δυνάμεις πού θὰ μποροῦσαν νὰ ἀντισταθοῦν. Εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιστρατευθοῦν με ὅλοι σέ μιὰ πραγματικὴ πατριωτικὴ, ἀντιεθνικιστικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἀφύπνιση. Γιὰ τὴν εἶναι, ἤδη, σχεδόν ἀργά.

Πί χρησιμεύει λοιπόν ἡ ἱστορία σέ μέρες που πολλά γίνονται καί περισσότερο προετοιμάζονται στό ὄνομά της; Τί χρησιμεύει ἡ ἐνασχόληση μέ τό παρελθόν σέ καιρούς πού αὐτό τό παρελθόν δικάζει, νομολογεῖ καί προδικάζει; Σέ μέρες πού στό ὄνομά του χαραρίζονται σύνορα, χωρίζονται λαοί καί ἀνοίγουν πληγές — παλιότερες ἢ νέες; Καί οἱ ἱστορικοί; Τί εἶδους ἐπάγγελμα ὑπηρετοῦν καί ποιά κοινωνική ἀνάγκη γεφυρώνουν;

“Ὅχι! Δέν ρωτῶ γιά ἐκείνους πού ἔχουν εὐκόλες ἀπαντήσεις σέ ὅλα αὐτά. Δέν ἐννοῶ τούς ὑποψηφίους «τῆς δέσμης» πού ἀσχολοῦνται μέ τήν «ἱστορία» γιά νά γίνουν φοιτητές τῶν ΑΕΙ. Τούς φοιτητές τῶν ΑΕΙ πού παραγαλίζουν «ἱστορία» γιά νά γίνουν πτυχιῶχοι τῶν ΑΕΙ. Τούς καθηγητές τῆς «Μέσης» πού θεατρολογοῦν ἐπί τῆς ἀποστηθιζόμενης ἱστορίας τῶν ἐγχειριδίων ἐπειδή αὐτό ζητᾶ ἀπό αὐτούς ἡ «ἀγορά» καί ἐπειδή τέτοια τούς ἐπιβάλλουν οἱ ἐπιθεωρητές, ὑπουργοί καί λυκειάρχες¹. Τούς λέκτορες τῆς Ἀνωτάτης πού ἐκ τῶν ἐνόντων μπαλώνουν τά ἱστορικά τους ἀρθρίδια γιά νά ξεφύγουν ἀπό τήν τσιμπίδα τοῦ «περί ἐκσυγχρονισμοῦ» (!) νόμου καί νά μπαλώσουν τά ἐπαγγελματικά καί μισθολογικά τους γιά τρία-τέσσερα χρόνια ἀκόμα μέχρι τήν ἐπόμενη «ἐκσυγχρονιστική» καί ταπεινωτική τους κρίση. Γιά νά γίνουν κάποτε ἐπίκουροι, κάποτε — ἂν βοηθήσει ὁ Θεός — ἀναπληρωτές ἢ — ἂν βοηθήσει καί κάποια αὐριανή κυβέρνηση καί κάποια συγκυρία — ἀκόμα καί Καθηγητές σκέτοι μέ κεφαλαῖο Κ, ἀνεξέλεγκτοι, μέ θεόπνευστη αὐθεντία.

“Ὅχι! καί μιλῶ εἰλικρινά: δέν εἶναι αὐτή ἡ «ἱστορία» — τρόπος ἐπιβίωσης, ἐπαγγελματικῆς καί κοινωνικῆς — πού ἰδιαίτερα μ’ ἐνοχλεῖ. Δέν εἶναι τουλάχιστον ἐκείνη πού μέ πνίγει. Γιά τήν ἄλλη μιλῶ, γιά ἐκείνη τήν ἀνυπαρκτη καί τήν τόσο ἀναγκαῖα, ἐκείνη πού θά ἐξέταζε τό παρελθόν ὄχι γιά νά προφητέφει τό ἐπαγγελματικό μέλλον, μά γιά νά κάνει τούς ἀνθρώπους πιο σοφοῦς καί πιο ἐλεύθερους — μαζί πᾶνε αὐτά. Αὐτή πού θά ἔξυνε τίς πτυχές τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τίς πληγές μας πού θά ἔλεγε κι ὁ Βαλτινός, πού θά μπορούσε νά μᾶς σύρει στό συναρπαστικό ταξίδι ἀνάμεσα στίς πράξεις, στίς σχέ-

Τί χρησιμεύει λοιπόν ἡ ἱστορία;

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

φεις, στίς μορφές καί στίς ἐπιθυμίες τῶν ἀνθρώπων. Στό παρελθόν πού συνέβη, ἄρα εἶναι ἀληθινό, χειροπιαστό, ἔντιμο καί ἀφάνταστα διδακτικό. Πού εἶναι τό μόνο μας στήριγμα γιά νά γνωρίσουμε τόν ἑαυτό μας, τούς γειτόνους

μας, τόν κόσμο μας, γιά νά μορφωθοῦμε. Ὅταν λείπει αὐτό σέ τί νά μ’ ἐνοχλήσουν τά μικρά καί μάταια ἄλλα.

Στήν παραλοισμένη νεοελληνική κοινωνία μας, ἀνάμεσα στίς ἰαχές ἀναρίθμητων ραδιοσταθμῶν, τηλεσχολιαστῶν καί ἀρθρογράφων, στήν ὀμίχλη τῶν πολιτικῶν προθέσεων καί στούς δαιδάλους τῶν συμφεροντολογικῶν μικρόκοσμων, ἡ δυνατότητα προσφορᾶς τῶν ἱστορικῶν φαίνεται ὄχι μόνο ἀνεξάντλητη ἀλλά καί ἐπιτακτική. Τί ἄλλο, ἔξω ἀπό τή γνώση, τήν παιδεία, θά μπορούσε νά μετριάσει τούς ἐπί τῶν πλασματικῶν κατασκευῶν φανατισμούς, θά μπορούσε νά ὑποδείξει τή φτώχεια τῶν περὶ ἀδιεξόδων λογικῶν, θά μπορούσε νά ἐπιτρέψει τό πλησίασμα τοῦ διπλανοῦ μέσα καί ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς χώρας. Σέ ἀπλή γλώσσα, θά μπορούσε νά ἀναζητήσει τίς ἐξόδους ἀπό μιά κατάσταση ὅπου τό χωρίς προοπτική μίσος, ἡ ἀντιπαλότητα, ἡ μὴ ἀνοχή τείνουν νά γίνουν μοναδικές ἀξίες τῆς κοινωνίας.

Ἡ χώρα, οἱ θεσμοί της, οἱ νομοθέτες της εἶχαν προβλέψει σέ περίόδους νηφάλιες τά σχετικά. Εἶναι τελικά μέγας ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων πού θεσμικά πληρώνονται ἀπό τό κοινωνικό σύνολο μέ ἐργασία τους μοναδική καί ἀποκλειστική τήν παραγωγή ἱστορίας. Τό ξεκαθάρισμα δηλαδή αὐτῶν τῶν χειροπιαστῶν πού συνέβησαν καί τήν παρουσίασή τους στούς ἄλλους, σέ ὅλους τούς πολίτες τῆς χώρας, ὥστε αὐτοί νά ἔχουν ἐφόδιο τή γνώση καί κτῆμα τους αὐτό πού τά συνταγματικά κείμενα ὀνομάζουν συνοπτικά παιδεῖα. Ἐστῶ καί στόν ἱστορικό της παρονομαστή. Καί αὐτό εἶναι πού πνίγει καί συνθλίβει καί τήν πιο αἰσιόδοξη διάθεση. Ἡ κατάσταση τοῦ ἔμμισθου αὐτοῦ χώρου, ἡ παρακμή τῶν ιδεῶν του, ἡ ἀδυναμία του νά δημιουργήσει, ἡ ἀπελπισμένη του πρόσδεση στά μηχανικά καί τετριμμένα. Ὁ καταπληκτικός συντηρητισμός του θά λέγαμε μέ κίνδυνο νά παρεξηγηθοῦμε, γιατί θά μπορούσε ὁ χώρος νά μοιάζει ζωντανός ἔχοντας ἔστω συντηρητικῆς ἀπόψεις.

Ἄς μὴν ἀσχοληθοῦμε μέ τούς κυνηγούς τῆς εὐκαιρίας.

Ἐκείνους πού γιά νά ἐξαργυρώσουν οἰκονομικά καί σέ δόξα τούς ἐπίκαιρους φανατισμούς πετυχαίνουν τό ἀπίθανο. Πολυδιαβασμένη «βαλκανική ἱστορία» καταφέρνει νά ἀρχίζει ὅλα της τά κεφάλαια καί τήν πλειοψηφία τῶν παραγράφων της εἶτε μέ ζητήματα ἑλληνικά, εἶτε μέ τίς λέξεις Ἑλλάδα, ἑλληνικός κ.λπ. Λές καί τά ἄλλα πέντε ἕκτα τῶν πληθυσμῶν τῶν Βαλκανίων δέν εἶναι παρά ἓνα εἶδος περιέργης πανίδας, καταδικασμένα νά περιστρέφονται γύρω ἀπό τόν ἑλληνικό γαλαξία χωρίς δική τους ταυτότητα, ἱστορία, γλώσσα ἢ πολιτισμό. Ἡ, τέλος πάντων, καί ἂν τά ἔχουν ὅλα αὐτά, ἄς τά ἔχουν ἐκτός ἱερῆς Ἱστορίας, στήν ἀρμοδιότητα κάποιας ἐθνολογίας ὅπως αὐτή πού προσμετᾶ τούς λαούς τῆς Ἀφρικής ἢ τῆς Μελανησίας. Ὁ καθεῖς καί ὁ ρατσισμός του θά λέγαμε. Θά ἦταν καί γραφικά ὅλ' αὐτά ἂν τό κάτι ἄλλο ὑπῆρχε.

Τό τελευταῖο χτίζεται ὅπως χτιζόταν τό γεφύρι τῆς Ἄρτας. Χωρίς μάλιστα νά ὑπάρχει ἐδῶ τό κουράγιο τοῦ πρωτομάστορα ἢ ὁ δόλος τῶν ἄλλων ὥστε νά χτιστεῖ γυναίκα στά θεμέλια καί νά νικηθεῖ ὁ καταστροφικός κόσμος τῶν δαιμόνων. Πολλοί, πάρα πολλοί ἀπό τούς ἐπαγγελματίες τῆς ἱστορικής ἐπιστήμης πεισματικά ἀκολουθοῦν τά συλλεκτικά ἴχνη τῶν προγόνων. Ἄνακαλύπτουν δηλαδή, ταξινομοῦν καί δημοσιεύουν «πηγές». Ὡ τῆς μοναστικῆς ἀσκήσεως! Ἦρθε καί τό ἄλλοθι τῆς ποσοτικῆς ἱστορίας ἀνάμεσα, ἦρθαν καί οἱ κομπιούτερ καί τό γόρδιο μπερδεμα ἀνάμεσα στίς σχολές δακτυλογράφων καί τίς σχολές ἱστορικῶν ἔγινε ἀξεδιάλυτο. Δῶσ' του ὀνόματα, δῶσ' του ἡλικίες, δῶσ' του ἐπαγγέλματα, δῶσ' του ὑψηλοῖ στατιστικομαθηματικοί λογισμοί νά μετροῦν ἀμαξάδες. Ἄν μή τί ἄλλο, θαυμάζει κανεῖς τό βρετανικό φλέγμα τῶν ἐπιστημόνων τῆς τάσης. Ὅλη ἡ κοινωνία νά περιμένει νά ἀκούσει ἀπό αὐτούς τό τί ζητοῦν οἱ Βούλγαροι στή Μακεδονία — ὅσα τέλος πάντων ἡ ἐθνικιστική ραδιολογοδιάρροια τήν διδάσκει — καί αὐτοὶ ἀτάραχοι στίς βάσεις τῶν δεδομένων τους. Ὑποθέτω ὅτι μόλις περαστοῦν στίς θρυλικές αὐτές «βάσεις» ὅλοι οἱ ἀνά τούς αἰῶνες Ἑλληνες, θά ἀρχίσει καί ἡ καταγραφή τῶν Βουλγάρων, ὁπότε ἴσως προκύψουν μαθηματικές ἀπαντήσεις.

Ἡ ἐπόμενη τάση ἱστορίζει ἐπί τῆς λεπτομέρειας. Βιογραφίες ἀτόμων ἐνδόξων, βιογραφίες ἀνθρώπων ἀδόξων, οἰκογενειακά πορτρέτα, ἐπιχειρήσεις, χωριά, βιβλία, ἱστορία λέξεων καί ὄρων, ἀρχεῖα τραπεζῶν, πόλεων καί ἐπιφανῶν νά καταπίνουν μέρες ἀτελείωτες τίς πιό ζωντανές ἐποχές δραστηρίων καί ἀξιόλογων ἀνθρώπων. Περίπου στά ὄρια τῶν μοναχικῶν περὶ ἀγίων, ὁσίων, μαρτύρων, νεομαρτύρων, σημείων καί ἐτέρων θαυματουργῶν ἐνασχολήσεων ἡ ἱστορική μας δραστηριότητα. Στή λεπτομέρεια, στή λεπτομέρεια γιατί ἂν βγοῦμε ἀπό ἐκεῖ θά μᾶς φάει ὁ λύκος καί τότε πῶς θά

γίνουμε ἐπίκουροι; Λίγο ἄλλα καλό καί πετραδάκι πετραδάκι ἴσως ξεδιαλύνουν οἱ πτυχές τοῦ ἄλλοτε. Χρόνια ἡ τελευταία ἐλπίδα².

Τέλος ἡ μακρηγορία. Ὅποτε ἡ κοινωνία, ὁ Τύπος λ.χ. χρειαστεῖ μιὰ ἀπλή ἀφήγηση περὶ βαλκανικῆς ἱστορίας ἢ περὶ Μακεδονικοῦ, εἶτε ἀντιγράψει ἰταλικά περιοδικά εἶτε καταφεύγει στοὺς Ἀγγλους ἢ Γερμανοὺς συγγραφεῖς συνοπτικῶν ἐγχειριδίων νεοελληνικῆς ἱστορίας. Μετριότατο ὑλικό ὅπου συχνά χώνονται καί οἱ ἐθνικισμοὶ τῶν γειτόνων, πράγμα πού ἐντείνει τήν πάγια νεοελληνική αἴσθηση περὶ «διεθνῶς κατά τῆς Ἑλλάδος συνωμοσίας». Καί ὁ ἐπ' αὐτοῦ διάλογος στίς στήλες «Οἱ ἀναγνώστες μᾶς γράφουν...» τῶν ἐφημερίδων πού, γιά τούς δύσπιστους, ἀποδεικνύουν μέ τόν καλύτερο τρόπο τό πόσο ἐλάχιστα μετέχουν οἱ λεγόμενοι «ἐπαγγελματίες Ἑλληνες ἱστορικοί» στή διαμόρφωση τῶν ὄσων κυκλοφοροῦν στήν κοινή γνώμη.

Μὴν τό ξεχάσω. Στόν ἴδιο διάλογο κυριαρχοῦν καί κάποιοι ἀπίθανοι, ὅπως ὁ κύριος Ἀχιλλέας, μόνιμος ἐθελοντής στόν ἀγῶνα γιά τήν ἐθνική ΜΑΣ ἱστορία. Σέ πρόσφατο πόνημά του — πού ὁ πολύ Ἐθνικός μας Ὀργανισμός Τουρισμοῦ ἀνέδειξε — μᾶς φιθύρισε ἐμπιστευτικά ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ δέν εἶναι Ἀλβανοὶ ἀλλά κρυπτοθράκες. Περίπου ὅπως λέμε κρυπτοαδελφές. Ὑπονοοῦσε δέ ὅτι κακῶς ἔχουν ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά καί ὑπόσταση. Δέν ξέρω. Παλιά ἀντιδίκησα μέ τόν κύριο Ἀχιλλέα, λυσσαλέα μάλιστα. Τώρα περίπου τόν κρυπτοθαυμάζω. Αὐτός ἔχει τουλάχιστον τό θάρρος νά λέει ὅσα πιστεύει μέ κάθε καιρό — εὐνοϊκό ἢ ἀντίξοο — καί ἐπιπλέον μπορεῖ νά τά διηγεῖται στά ἑλληνικά μέ ἀρχή καί τέλος.

Κάποιες ἐξαιρέσεις, κάποιες προσπάθειες μεμονωμένες καί τιμητικές δέν ἀναιροῦν τήν ἀσφυκτική κεντρική εἰκόνα. Γίνονται μάλιστα καί πιό σπάνιες ὅσο πλησιάζει

1. Τῆ δύστυχη συμβία μου σκέφτομαι πού ἀνηφορίζει ψηλά στόν Ψηλορείτη κάθε πρωί — ἕκατό χιλιόμετρα ἀνηφορκατηφόρα καί στροφές κάθε μέρα — γιά νά διδάξει σέ ὄρεινό καί ξεχασμένο κι ἀπό τό θεό χωριό αὐτά τά ἀνούσια κεφάλαια τῶν «ἐγχειριδίων». Τόσος κόπος ἀνθρώπινος, τόση φθορά, τόση προσπάθεια, τόσο πάθος σέ τελευταία ἀνάλυση γιά τόσο ἀσήμαντα ἀποσπάσματα γνώσης. Καί μέ λύσσα ἀναλογίζεται κανεῖς πόσα σημαντικά θά εἶχε νά δώσει ἂν δέν τῆς αἰχμαλώτιζαν τό πνεῦμα τά «ἐγχειρίδια», ἡ «ὑλη» καί τό μακρινό καί πάντα παρόν φάντασμα τῶν αὐριανῶν ἢ μεθαυριανῶν «ἐξετάσεων».

2. Πετραδάκι πετραδάκι, μέσα σέ ὠκεανό δημοσιευμένων καί ἀδημοσίεωτων πηγῶν καί ἀρχειακῶν ὑλικῶν, κτίζεται (:) καί ἡ ἱστορία τοῦ '21. Ἀποτέλεσμα: ἂν χρειαστεῖ κανεῖς ἐγχειρίδιο ἐπ' αὐτῆς, μόνο σέ προϊόντα δημοσιογραφικῆς ἔρευνας ἢ ἀνάλογα Ἀγγλων «νεοελληνιστικῶν» μπορεῖ νά προσφύγει.

ζουμε τούς χώρους νεότερων ἐρευνητῶν. Τώρα πού ὁ ἱστορικός λόγος, ὁ ἐπιστημονικός καί νηφάλιος χρειάζεται, τόν περιμένει διφασμένη ἢ ἀμήχανη κοινωνία, τώρα ἡ γύμνια αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε νεοελληνικές ιστορικές σπουδές προβάλλει ἀφόρητη. Καί ἡ μέν γύρω κοινωνία τό ξεπερνᾶ, τρέχει στή σύνεση ἢ τόν φανατισμό της ἔστω καί λίγο στά τυφλά, ἔστω καί μέ τήν αἴσθηση ὅτι τά λεφτά πού ἐπένδυσε στους ἱστορικούς, στους σοφούς της, λίγα ἀπέφεραν. Στους ἐντός τῶν τειχῶν μένει ἀνεξίτηλη ἡ αἴσθηση τῆς ἐνοχῆς. Ἰδιαίτερα ὅταν,

ὅπως καί ἐγώ, τό ξέρουν ὅτι εἶναι συνένοχοι. Τό προσέξατε; Σ' ὀλόκληρο τό σημείωμα δέν ἤμουν πουθενά ὑπερβολικά συγκεκριμένος, ἀπέφυγα ὀνόματα καί παραθέματα καί μόνο οἱ πολύ κοντινοί μποροῦν νά συσχετίσουν τά κλεισίματα τοῦ ματιοῦ. Βλέπετε, θέλω κι ἐγώ νά γίνω ἐπίκουρος. "Ὅσο κι ἂν ἀπεχθάνομαι τή μισθολογική μου ἐξάρτηση, ὅσο κι ἂν ἀσφυκτιῶ νιώθοντας ὑποταγμένος, κοινωνικά ἀσυνεπῆς καί ἄχρηστος. Σέ τί νά βοηθήσει αὐτό τό ἀδύναμα καθαρτήριο συναίσθημα τῆς ἀπελπισίας!

Η πρόσφατη δήλωση ἀνώτατου Ἑλληνα στρατιωτικοῦ ἀξιωματικοῦ γιά τήν κατάσταση στά σημερινά Βαλκάνια, συγκρίσιμη καί ἀνάλογη κατ' αὐτόν μέ τήν ἀντίστοιχη στίς παραμονές τῶν

Βαλκανικῶν Πολέμων, εἶχε ἴσως τό σχετικό βάρος τῆς ρητορικής ὑπερβολῆς, ἴσως ὅμως ἀποκάλυπτε καί μύχιες σκέψεις. Ἡ συχνότητα ἐξάλλου παραπλήσιων στή σημασία δηλώσεων ἀπό στρατιωτικά ἢ πολιτικά στελέχη τοῦ ὑπουργείου Ἀμύνης, ἰδιαίτερα μέ τήν εὐκαιρία στρατιωτικῶν ἐκδηλώσεων στη Βόρεια Ἑλλάδα, κάτι σημαίνει. Ἰδιαίτερα σέ καιρούς ὅπου κανεῖς δέν μπορεῖ νά προδικάσει μέ ἀκρίβεια τίς ἐξελίξεις.

Ἡ ἑλληνική στρατιωτική μηχανή ἔχει εὐνοηθεῖ ἰδιαίτερα ἀπό τίς πρόσφατες διεθνεῖς πολιτικές μεταβολές καί συγκυρίες. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ «ἀνατολικοῦ κινδύνου» ἀπό τήν Εὐρώπη, ἡ ἐνοποίηση τῶν δύο Γερμανιῶν ἀλλά καί ὁ ἐπανεξοπλισμός τῶν ἀμερικανικῶν κυρίως δυνάμεων μέ σύγχρονα ὄπλα ἀποδέσμευσαν τεράστιες ποσότητες ὀπλικῶν συστημάτων, πολλά ἀπό τά ὁποῖα μοιράστηκαν μέ χαριστικούς ὄρους σέ χώρες πού θά ἐπιθυμοῦσαν νά τά ἀποκτήσουν. Ἡ Ἑλλάδα βρέθηκε —μαζί μέ τήν Τουρκία— στήν πρώτη γραμμή τῶν αἰτούντων.

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς καταιγίδας στρατιωτικοῦ ὕλικου πού πλήττει τή χώρα εἶναι ἐντυπωσιακό. Μέσα σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα ἡ περιορισμένη σέ διαστάσεις καί δυνατότητες Ἑλλάδα ἀπέκτησε μεγαλύτερους ἀριθμούς τεθωρακισμένων ὀχημάτων ἀπ' ὅσους παρέταξε ἄλλοτε ὁ Χίτλερ στίς ἐπιθέσεις του κατά τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης ἢ ἀπ' ὅσους παρέταξε τό Ἰσραήλ στίς πρόσφατες στρατιωτικές ἀναμετρήσεις του μέ τούς Ἀραβες. Ὁ στόλος πλουτίστηκε μέ πλῆθος φρεγατῶν καί ἄλλων ἀνθυποβρυχιακῶν, πού οἱ ΗΠΑ,

Ἡ ἐπικίνδυνη αἴσθηση τῆς δύνάμεως

τοῦ Γεράσιμου Μακρίδη

ἡ Γερμανία ἢ ἡ Ὀλλανδία δέν χρειάζονταν πιά γιά τήν προστασία νηοπομπῶν στόν Ἀτλαντικό ἀπό τυχόν ὑποβρυχιακές ἀπειλές. Τέλος, ἡ ἀεροπορία ἀπέκτησε περισσότερα ἀπό ἑκατό μαχητικά καί μείωσε τή μέση ἡλικία τοῦ στόλου

της. Σέ ὅλα αὐτά προστέθηκε καί πλῆθος ὀπλων σοβιετικῆς τεχνολογίας, μέ προέλευση τό ὄπλοστάσιο τῆς πρώην Ἀνατολικῆς-Γερμανίας.

Οἱ ἐξοπλισμοί αὐτοί δέν ἄλλαξαν τούς συσχετισμούς δυνάμεων μέ τόν «παραδοσιακό» ἀνατολικό ἀντίπαλο. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἡ Τουρκία ὄχι μόνο ἐκμεταλλεύτηκε στό ἔπακρο τίς διαθέσιμότητες πολεμικῶν συστημάτων γιά νά ὑπερεξοπλιστεῖ καί αὐτή ἀλλά καί ἀπέκτησε σέ πολλούς τομεῖς ποιοτικά πλεονεκτήματα. Ἡ στρατηγική της σημασία καί τό μέγεθός της τῆς ἔδωσε αὐξημένες δυνατότητες ἐπιλογῶν. Μέ αὐτές τίς δυνατότητες μπόρεσε, γιά παράδειγμα, νά ἐξουδετερώσει τή συσσώρευση τεθωρακισμένων στήν ἑλληνική πλευρά μέ τήν ἀπόκτηση προηγμένων ἀντιαρματικῶν ἀεροπλάνων (Α-10) καί ἐλικοπτέρων. Ὁ ὄγκος τῶν ἐνόπλων δυνάμεων της ἐξάλλου τῆς ἐπέτρεψε τήν πλήρη ἐπένδυση τῶν ἀποκτηθέντων ὕλικῶν μέ τήν ἀναβάθμιση πλῆθους μονάδων δεύτερης σειρᾶς. Ἀντίθετα, στήν ἑλληνική πλευρά, οἱ μειωμένες ἀριθμητικές δυνατότητες τοῦ στρατεύματος ὀδήγησαν πολλά νεοαποκτηθέντα ὕλικά κατευθεῖαν στίς ἀποθήκες τῆς ἐφεδρείας.

Οἱ ὑπερεξοπλισμοί δέν ἀναβάθμισαν ἐπίσης τή γενική στρατιωτική εἰκόνα καί τίς δυνατότητες τῆς Ἑλλάδας. Καθώς πρόκειται κυρίως γιά ὕλικά δεύτερης ἢ τρίτης γενιᾶς, κάνουν τά ἑλληνικά στρατεύματα νά μοιάζουν περισσότερο μέ γενικές ἀποθήκες πολεμικοῦ ὕλικου παρά μέ μονάδες σύγχρονου πεδίου μάχης. Καθώς μάλιστα τά ὕλικά αὐτά ἔχουν σχεδιαστεῖ κυρίως γιά τίς

κεντροευρωπαϊκές πεδιάδες ἢ γιὰ τούς ὠκεανούς, ἢ παραλαβή τους συνοδεύεται καί ἀπό τούς σχετικούς μέ τήν προσαρμογή τους στό ἑλληνικό περιβάλλον πονοκεφάλους. Οἱ ἀριθμοί τους τέλος καί τό κόστος συντήρησης, μετατροπῆς καί ἀξιοποίησης γονατίζουν οικονομικά τίς ἔνοπλες δυνάμεις σέ βάρους εἴτε τῆς γενικῆς τους λειτουργικότητας (π.χ. κόστος ἐκπαίδευσης) εἴτε τῆς ἐξυπηρέτησης εἰδικῶν ἀναγκῶν (π.χ. πιεστική ἀνάγκη ἀντικατάστασης τοῦ ἀποβατικῆς στόλου).

Πλήθος ἐπιπλέον «τεχνικῶν» προβλημάτων καί ἀδυναμιῶν θά μπορούσαν ἀκόμα νά ἀναδειχθοῦν σέ βάρους αὐτῆς τῆς συγκυριακῆς ἐξοπλιστικῆς ὑστερίας. Δέν νομίζουμε ὅμως ὅτι αὐτά εἶναι τά πῶ σημαντικά. Οἱ ἐπιπτώσεις πού ἡ διαμορφούμενη ἐξαιτίας τῶν ἐξοπλισμῶν αἴσθηση ἰσχύος καί ὑπεροχῆς μπορεῖ νά ἔχει εἶναι τό πλεον ἐπικίνδυνον σημεῖο τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Ἡ δύναμη εἶναι κακός σύμβουλος, ἰδιαίτερα σέ ἐποχές ἐθνικιστικῆς ἔξαρσης, ἀνορθολογισμοῦ καί κρίσης. Πραγματικά, σέ σχέση μέ τούς Βόρειους γείτονες, σέ διάλυση ἢ σέ βαθιά κρίση, οἱ ἑλληνικοί ὑπερεξοπλισμοί φαντάζουν καταπληκτικοί. Δίνουν τήν αἴσθηση τῆς ἀπόλυτης ὑπεροχῆς, τῆς εὐκολῆς νίκης, τῆς ἀκίνδυνης ταπεινώσεως, «τιμωρίας» ἢ ἐκβιασμοῦ τῶν ἀντιπάλων. Οἱ «ξινόλητοι γύφτοι» τοῦ Βορρά —κατά τό ἡμικύκλιον ἢ καί τό ἐπίσημον πολλές φορές λεξιλόγιον— καλά θά κάνουν νά προσέξουν. Ἄν δέν προσέξουν;

Θά ἦταν μάταιο τό νά ἐπαναλάβουμε ἐδῶ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά τά πόσα θά εἶχε νά κερδίσει ἡ χώρα μας ἐάν ἐπέλεγε τήν ὁδὸ τῆς φιλίας καί τῆς συνεργασίας μέ τούς Βόρειους γείτονες ἀντί ἐκείνης τῆς ἀντιπαράθεσης καί τοῦ μίσους. Οἱ ἐπιλογές πάντως ἔγιναν καί ἴσως εἶ-

ναι πολύ ἀργά γιὰ ὁποιαδήποτε ἐπιστροφή. Σέ μιὰ τέτοια κατάσταση οἱ σημερινές ἐξοπλιστικές «ἐπιτυχίες» τοῦ κυρίου Βαρβιτσιώτη μπορεῖ αὔριο νά γίνουν πᾶγί-δα γιὰ ὄλους μας.

Ζοῦμε σέ μιὰ χώρα, σέ μιὰ κοινωνία, ὅπου τά πάντα βρίσκονται σέ κατάσταση πενίας καί πτώχευσης. Εἴμαστε πτωχοί καί ἄγονοι σέ πόρους, σέ δημιουργίες, σέ ιδέες, σέ φαντασία καί σέ προοπτικές. Σέ αἰσιοδοξία ἐπίσης, πράγμα πού μᾶς κάνει μοιρολάτρες καί ἄβουλους, πού ἀποσαθρώνει τήν κοινωνία μας ἀπό νηφάλιες σκέψεις καί λογικές ἐκτιμήσεις. Σέ μιὰ τέτοια χώρα εἶναι ἐκρηκτικά ἐπικίνδυνος ὁ πλουτισμός σέ ὄπλα καί σέ δύναμη. Σέ ἐξουσία δηλαδή ἀπέναντι στοῦς γύρω, τούς γείτονες. Οἱ ψευδαισθήσεις πού κάτι τέτοιο δημιουργεῖ εἶναι πεδία ἀνοιχτά σέ ἐφιαλτικές ἀποφάσεις καί πρωτοβουλίες. Ἐφιαλτικές γιὰτί ἐκτός τῶν ἄλλων δέν ἔχουν οὔτε ἐπιστροφή οὔτε ἔκδηλα ἀποτελέσματα. Τό ταξίδι μέσα στοῦς ὠκεανούς τοῦ μίσους κρύβει πάμπολλες παγίδες καί σχεδόν πάντα οἱ λαοί καί οἱ χῶρες πού τό ἐπιλέγουν μετανοιοῦνουν πικρά.

Δέν εἴμαστε λοιπόν ἐνθουσιασμένοι πού ἡ χώρα ὑπερεξοπλίζεται ἄνευ ὀρίων, ὄρων, λογικῆς καί οὐσίας. Οὔτε τό Κυπριακό λύνεται ἔτσι, οὔτε τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἢ ἡ Θράκη διασφαλίζονται. Τά 4.000 ἄρματα μάχης τοῦ κυρίου Βαρβιτσιώτη μποροῦν μόνο νά μᾶς προσθέσουν πληγές. Αὐτές πού χάσκουν ἀνοιχτές δέν πρόκειται νά κλείσουν ἔτσι. Καί ἂν ἡ χώρα αἰσθανθεῖ μιὰ κάποια αὐτοπεποίθηση μέσα ἀπό τό μοναδικό της αὐτό κανάλι πλουτισμοῦ, αὐτή θά εἶναι πλαστή, παραπλανητική, θανατηφόρα.

Τό ἀγκομαχητό

Ἐνα ἀτέλειωτο ἀνθρώπινο κον-βόι, μέ μουλάρια πού σέρνουν κάτι σαραβαλιασμένα δίτροχα κάρρα· πάνω τους ἀνάκατα σωριασμένα σκουριασμένα οἰκιακά σκεύη, μπρίκια, κατσαρόλες, ἀλλά καί παλιοστρωσίδια, κουρελοῦδες, σάπιοι ντενεκέδες, φανταχτερά φορέματα πού τά φοροῦν χοντρομπαλοῦδες, μυξιάρικα βρωμερά, μέ μαλλί κολλημένο, καί μπροστά τους κάτι ἡμίγυμνα μαυριδερά πλάσματα μέ

ἀτσάλινα μπράτσα καί πετρωμένο βλέμμα. Μιά ὁσμὴ ἀναδύεται. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί καί τά ὑπάρχοντά τους μυρίζουν, ζέχουν. Ἄπό τῆ «φύση τους». Τῆ μέρα περπατοῦν, τό βράδυ κάνουν μέ τά κάρρα τους τεράστιους κύκλους, ὅπως οἱ μέτοικοι τοῦ παλιοῦ Φάρ Οὐέστ γιὰ νά ἀντιμετωπίσουν τίς ἐπιθέσεις τῶν Ἰνδιάνων, γιὰ νά ἰσιώσουν τά σώματά τους. Κοιμοῦνται εἴτε πάνω στά ὀχήματά τους εἴτε μέσα σέ ἕνα κακοστημένο ἀντίσκηνο, κατά δεκάδες. Αὐτοί μέ τά ἀτσάλινα μπράτσα ἀργοῦν νά πλαγιάσουν· πίνουν, φωνάζουν, φτύνουν, στό

τέλος τυλίγονται μέ μιὰ παλιομπατανία καί γέρνουν πλάι στή φωτιά. Ἡ χαραυγή τους βρίσκει καί πάλι μέσα στήν ἀκαταστασία, στίς βρисиές, πνιγμένους στήν ὀχλαγωγία τους, νά ἐτοιμάζονται νά συνεχίσουν τό δρομολόγιό τους. Ἔτσι, περίπου, εἶναι οἱ νομάδες, ἢ νομαδική ζωή. Ἔτσι ἀκριβῶς εἶναι οἱ Γύφτοι, ἢ γύφτικη ζωή.

Τούτη ἡ ἀπεικόνιση δέν μᾶς ἔρχεται ἀπό τά παλιά. Εἶναι μιὰ εἰκόνα ἀπό τό μέλλον. Ἐνα μέλλον πού τό σήμερα προδιαγράφει. Βέβαια, οἱ φωτογραφίες τῶν διεθνῶν

πρακτορείων, πού ἴσως ἀρχίσουν νά κατακλύζουν καί τήν ἐγχώρια κατανάλωση, θά θελήσουν νά διαφεύσουν τήν πιστότητα τῆς προηγούμενης παράστασης. Οἱ ἄνθρωποι θά φαίνονται λίγο-πολύ συγυρισμένοι, τά παρδαλά φουστάνια δέν θά ἀνεμίζουν, οἱ πιτσιρικάδες θά στέκουν ἀποσβολωμένοι, τά ὑπάρχοντα τῆς οἰκιακῆς-κοινοτικῆς οἰκονομίας θά εἶναι ἀμπαλαρισμένα καί ταξινομημένα, ἔτοιμοι καί ἔτοιμα νά φορτωθοῦν στήν ἀμαξοστοιχία τῆς γραμμῆς πού συνδέει (;) τή Γερμανία μέ τή Ρουμανία.

Οἱ γερμανικές ἀρχές ἀποφάσισαν, σέ συμφωνία μέ τίς ἀντίστοιχες ρουμανικές, νά ξαποστείλουν πενήντα μέ ἑκατόν σαράντα χιλιάδες Τσιγγάνους, πού ζοῦν «παράνομα» στήν ἐνοποιημένη πλέον χώρα, στόν τόπο καταγωγῆς «τους». Ἐνα ἀναμφισβήτητα φιλόδοξο σχέδιο, πού ἀναμένεται νά ὑλοποιηθεῖ μέσα στήν ἐπόμενη τριετία καί πού οἱ ἐκπονητές του θά «ἰσοφαρίσουν» πληρώνοντας συνολικά στή ρουμανική κυβέρνηση τριάντα ἑκατομμύρια μάρκα.

Ἄν, ὅμως, τό καλοσχεφθοῦμε, ἄν ξαποστείλουμε

καί ἐμεῖς μέ τή σειρά μας συναισθηματισμούς καί ιδεολογισμούς, τότε θά ὑποχρεωθοῦμε νά θυμηθοῦμε ὅτι οἱ *Zigeuner*, οἱ περιφερόμενοι ληστές, κατά τήν προσωυμία πού οἱ ἴδιοι οἱ ναζί τούς προσέδωσαν, μέ τόν «ἄφυλο» χαρακτήρα τῆς καταγωγῆς «τους», ὅπως ἔτσι εἶχε ἀποφανθεῖ τό Ἄνωτατο Ὁμοσπονδιακό Δικαστήριό τῆς χώρας ἤδη ἀπό τό 1956, ἀποτέλεσαν ἕνα πρὸς σφαγὴν ποίμνιο (ὑπολογίζεται ὅτι πεντακόσιες χιλιάδες Τσιγγάνοι-Ρόμ βρῆκαν φρικτό θάνατο στά κρεματόρια τοῦ Τρίτου Ράιχ). Ἄν λοιπόν τό καλοσχεφθοῦμε γιά δευτέρα φορά καί τό συνδυάσουμε μέ τόν καλπάζοντα ἀντισημιτισμό πού «διεισδύει» πλέον καί στίς «ἐνδιάμεσες» βαθμίδες τοῦ κατεστημένου πολιτικοῦ προσωπικοῦ (σέ τέτοιο βαθμό, πού ὁ πρόεδρος τοῦ Κεντρικοῦ Ἑβραϊκοῦ Συμβουλίου νά ἀναρωτιέται «σέ ποιά χώρα ζεῖ», *Le Monde* 4/11/92), ἄν ἀρχίσουμε νά μετράμε τά θύματα πού καθημερινά πέφτουν στούς δρόμους, ἄν συνυπολογίσουμε τήν «ἀπάθεια» πού δείχνει ἕνα καθόλου εὐκαταφρόνητο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ στήν ἔκρηξη τοῦ

ρατσισμοῦ καί τῆς ἑτεροφοβίας, τότε νομιμοποιούμεστε νά θέσουμε μία τουλάχιστον ἐρώτηση: Σάν πολλά ἀγκομαχητά δέν ἀκούγονται, τώρα τελευταία, κατά Ρῆνο μεριά;

Τό ἐρώτημα μπορεῖ νά φαντάζει ἠθικολογικό καί κοινότοπο. Καί ὅμως, ἄν ἡ γερμανική πολιτική τάξη, ἀπό κοινοῦ μέ τίς κοινωνικές ὀργανώσεις καί ἕνα μεγάλο κομμάτι τῶν πολιτῶν ἐπιχειροῦσαν στά σοβαρά νά τό ἀπαντήσουν, νά ἀνοίξουν μιά, οὕτως ἢ ἄλλως, ἐπώδυνη διαδικασία ἀναστοχασμοῦ τοῦ παρελθόντος, ὅχι γιά νά τιμωρήσουν οὔτε ὅμως καί γιά νά ἀποενοχοποιήσουν ιδεολογίες καί πρόσωπα, ἀλλά γιά νά ἀναψηλαφήσουν τή σύγχρονη ἐθνική τους ταυτότητα, τότε ὅλος ὁ ὑπόλοιπος κόσμος θά μπορούσε νά δείξει τήν προσήκουσα κατανόηση γιά τά συμβαίνοντα σήμερα στή χώρα. Τίποτα, ὅμως, δέν δείχνει ὅτι ἡ κοινωνία αὐτή καί οἱ ἡγέτες της βαδίζουν πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση...

Ἄνδρέας Πανταζόπουλος

Σαφέστατες ἀσάφειες

Δέν ἔχει ἀκόμα στεγνώσει τό μελάνι τοῦ «περί ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς Ἄνωτατης Ἐκπαίδευσης» νόμου, δέν ἔχουν ἀκόμα γραφεῖ τά προεδρικά διατάγματα πού θά τόν ἐξειδικεύουν καί θά τόν ἐνεργοποιοῦν καί ὅμως, ὅπως ὅλα δείχνουν, πάρα πολλοί

εἶναι ἐκεῖνοι πού μέ ιδιαίτερη σαφήνεια κατανόησαν τό πνεῦμα καί τό γράμμα τῶν νέων διατάξεων. Ἰδιαίτερα ἐκείνων τῶν περὶ «Ἄνοικτοῦ Πανεπιστημίου» προβλέψεων πού τοῦ ἐπιτρέπουν τή συνεργασία μέ κάθε εἶδους ἴδρυμα καί φορέα. Συνεργασία πού πιθανῶς θά ἀποβλέπει στήν κρατική ἐπιστημοποίηση τῶν ὁποίων διπλωμάτων προκύβουν στό τέλος τῶν παρεχόμενων σπουδῶν.

Ἡ διαύγεια τῶν ἐκτιμήσεων ὀδηγεῖ φυσικά σέ συγκεκριμένα ἔργα μέ συνεχῶς ἐπιταχυνόμενο ρυθμό. Τίς συζητήσεις περὶ ἀναγκαιότητας τοῦ ἰδιωτικοῦ πανεπιστημίου, πού ἐμφανίστηκαν σέ πλῆθος «ἐπιχειρηματικές» ἐφημερίδες μετά τήν ψήφιση τοῦ νέου νόμου, τίς διαδέχθηκαν κάθε εἶδους ἴδρύματα καί σχολές μέ πανεπιστημιακές προδιαγραφές καί φιλοδοξίες. Τήν ἀρχή ἔκανε ὁ Σύνδεσμος Ἑλληνικῶν

Βιομηχανιῶν μέ τά μεταπτυχιακά του τμήματα ἐνῶ ἀμέσως μετά ἀκολούθησε τό « Ἐργαστήριο Ἐλευθέρων Τραπεζικῶν καί Χρηματοοικονομικῶν Σπουδῶν καί Ἐπιμόρφωσης » τῆς Ἐμπορικῆς Τράπεζας. Τό τελευταῖο σπουδές ὀκτώ ἐξαμήνων, πού προφανῶς δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά προπτυχιακές.

Ἐκεῖνο πού μέ σαφῆνεια μπορούμε νά διακρίνουμε ἐμεῖς οἱ ὑπόλοιποι, οἱ μή πλήρως ἐνημερωμένοι γιά τίς μύχιες προθέσεις τοῦ ὑπουργείου Παιδείας καί τῶν νομοθετούντων του, εἶναι ἡ ἀνοικτή ἐπιλογή ὑπέρ τῶν ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. Γίνεται προφανές ὅτι ἔχουν ἤδη βρεθεῖ νομικιστικοί τρόποι γιά νά ξεπεραστοῦν οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ συντάγματος. Ἀπό πλῆθος παραδειγμάτων ἐξάλλου προκύπτει ὅτι ἡ παρούσα κυβέρνηση ἐλάχιστα ἀσχολεῖται μέ συντάγματα καί νόμους ὅταν εἶναι νά ἐξυπηρετήσῃ φιλικούς της χώρους, κεφαλαιουχικούς ἰδιαίτερα. Ἐκεῖνο ὅμως

πού εἶναι πρόσθετα ἀνησυχητικό στήν ὅλη ὑπόθεση εἶναι ἡ συνεργασία πλῆθους διδασκόντων τῶν δημόσιων πανεπιστημίων μέ τά νεοπαγῆ ἰδιωτικά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα.

Γιά νά γίνουμε πιό κατανοητοί, ἄς συγκρίνουμε τά ἐδῶ συμβαίνοντα μέ τίς τρέχουσες πρακτικές στόν ἐπιχειρηματικό κόσμο. Ἐκεῖ θεωρεῖται ἀδιανόητο τό νά ἐργάζεται κάποιος ταυτόχρονα καί στήν Goodyear Hellas καί στήν Pirelli Hellas. Στήν Dow Chemical καί στόν Πετζετάκι, στήν Πίστεως καί στήν Ἐργασίας κ.λπ., κ.λπ. Μέ λίγα λόγια, εἶναι αὐτονόητο ὅτι δέν μπορεῖ κανείς νά ὑπηρετεῖ ταυτόχρονα δύο ἀνταγωνιστικούς χώρους πού στοχεύουν στήν ἐπικράτηση στήν ἴδια ἀγορά. Προφανῶς καί μυστηριωδῶς τέτοιοι αὐτονόητοι κανόνες δέν φαίνεται νά ἀπασχολοῦν ὄχι μόνο τούς ἴδιους τούς ἐνδιαφερομένους ἀλλά οὔτε καί τό ἐπιβλέπον καί χρηματοδοτοῦν

τούς καί ἀνταγωνιστικά ἀμειβομένους κράτος. Ὡς τίποτα νά μήν τρέχει, ἐξακολουθεῖ νά παρέχει κύρος, θέσεις καί χρήματα σέ ὅσους διακηρυγμένα, δημόσια καί ἐπίσημα στήνουν ἀνταγωνιστικούς πρὸς τίς ὑπηρεσίες πού πληρώνονται νά παρέχουν μηχανισμούς. Ἐχει συχνά λεχθεῖ ὅτι τό κράτος εἶναι κακός ἐπιχειρηματίας, ἐτούτη ἐδῶ ὅμως ἡ πρακτική του ἀγγίζει τά ὅρια τῆς αὐτοκτονικῆς παράνοιας καί μᾶς δημιουργεῖ κάθε εἶδους ὑποψίες. Μήπως δηλαδή τελικός στόχος δέν εἶναι ἄλλος παρά ἡ ὑπονόμευση καί ἡ τελική διάλυση τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης, τουλάχιστον στήν ἀνώτατη καί ἐφαρμοσμένη της ἐκδοχή;

Τό μέλλον θά δείξει, ὅπως λένε συχνά οἱ ἀμήχανοι. Τά συμβαίνοντα στό παρόν ὅμως εἶναι ἤδη ἰδιαίτερα ἐνδεικτικά.

Γιῶργος Μαργαρίτης

ΒΡΑΒΕΙΟ Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ

Γιά νά τιμήσουν τή μνήμη τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, τό ἔργο τοῦ ὁποῖου σημάδεψε τήν ἀνανέωση καί αὐτόνομη ἐδραίωση τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, οἱ ἐκδόσεις « Γνώση » προκηρῶσσαν ἐτήσιο βραβεῖο γιά τή συγγραφή μελετῶν πού προάγουν τήν ἔρευνα καί τή γνώση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας σέ ὅλες της τίς διαστάσεις καί σέ ὅλες τίς ἐκδοχές της (πολιτισμός-παιδεία-λογοτεχνία-οἰκονομία-δημογραφία-νοοτροπιές καί συμπεριφορές).

Τό βραβεῖο μπορούν νά διεκδικήσουν Ἕλληνες καί ξένοι μελετητές μέ ἀνέκδοτα πρωτότυπα ἔργα γραμμένα στήν ἐλληνική γλώσσα.

Τό βραβεῖο θά ἀπονέμεται κάθε Φεβρουάριο, ἐπέτειο τοῦ θανάτου τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ. Ἡ πρώτη ἀπονομή θά γίνῃ τόν Φεβρουάριο τοῦ 1994.

Προθεσμία γιά τήν ὑποβολή τῶν χειρογράφων, σέ δύο ἀν-

τίτυπα, εἶναι ἡ 1η Σεπτεμβρίου 1993 καί στή συνέχεια ἡ 1η Σεπτεμβρίου κάθε ἔτους.

Τό βραβεῖο Κ.Θ. Δημαρᾶ συνοδεύεται ἀπό τή χορηγία ἑνός ἑκατομμυρίου δραχμῶν. Ἐπιπλέον οἱ ἐκδόσεις « Γνώση » ἀναλαμβάνουν καί τήν ἐκδοση τῶν βραβευμένων ἔργων, σέ εἰδική σειρά στήν ὁποία θά μπορούν νά συμπεριληφθοῦν καί ἔργα πού διεκδίκησαν τό βραβεῖο καί γιά τά ὁποῖα ἡ Ἐπιτροπή τοῦ βραβείου θεώρησε ὅτι συμβάλλουν στήν προαγωγή τῶν σχετικῶν μέ τήν προκήρυξη τοῦ διαγωνισμοῦ ἔρευνῶν.

Τήν ἐπιτροπή τοῦ βραβείου Κ.Θ. Δημαρᾶ ἀποτελοῦν οἱ: Ἀλέξ. Ἀργυρίου, κριτικός λογοτεχνίας, Γιῶργιος Β. Δερτιλής, καθηγητής Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Φίλιππος Ἡλιοῦ, ἱστορικός, Ἀλέξης Πολίτης, καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης, Γιῶργος Π. Σαββίδης, ὁμότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΠΑΙΔΕΙΑ Ι

Στό έλεος τών μηχανισμών τής αγοράς

Η ψήφιση τού νέου νόμου «γιά τόν έκσυγχρονισμό τής 'Ανώτατης Έκπαίδευσης» ελάχιστα επηρέασε τίς άοκνες προσπάθειες άλλων — συμπληρωματικών τού έκσυγχρονιστικού μας ύπουργείου Παιδείας — φορέων, στρεφόμενες στην ίδια διακηρυγμένη πρόθεση: στόν έκσυγχρονισμό. 'Ανάμεσά τους πρωτεύουσα θέση κατέχουν οί επιφορτισμένες μέ τήν κοινή εκπαιδευτική πολιτική υπηρεσίες τής ΕΟΚ. Φυσικά μιλάμε γιά τήν ΕΟΚ πού προέκυψε από τή συνάντηση στό Μάαστριχτ, τήν αποφασισμένη νά θυσιάσει τά πάντα στην ιερή υπόθεση τού εξοβελισμού τών 'Ιαπώνων από τίς ευρωπαϊκές και — γιατί νά μήν είμαστε αισιόδοξοι; — από τίς παγκόσμιες αγορές. 'Αν και λίγοι μόλις μήνες έχουν περάσει από τήν εποχή πού μέ ένθουσιασμό ανακοινώθηκαν τά τού Μάαστριχτ και πού ή άρμόδια «Task Force»¹ τής Κοινότητας μās προίκισε μέ τό περί ανταγωνιστικών ευρωπαϊκών πανεπιστημίων τού αύριο πόνημά της, περισσότερες από μία παράμετροι τού προβλήματος έχουν ήδη μετακινηθεί. Μέ άλλα λόγια, ούτε οί ευρωπαϊκοί λαοί δέχτηκαν τά άποφασισθέντα μέ ένθουσιασμό, ούτε τρώμαξε ή οικονομική ύφεση από αυτά, ούτε, τέλος πάντων, ό λανθάνων πόλεμος τής σοβιετικής διαδοχής ενίσχυσε τίς διαθέσεις ένότητας και όμοφυχίας τών κοινοτικών εταίρων. Κι έτσι τό Μάαστριχτ έκκρεμεί και άναπροσαρμόζεται μέ βάση τήν εύελικτη τακτική τού βλέποντας και κάνοντας. Μαζί του και οί περιό εκπαιδευσης προβλέψεις.

Στήν έναγωνίως αναμένουσα τό πακέτο Ντελόρ-Π χώρα μας, οί ταλαντεύσεις τών τεχνοκρατικών πονημάτων τών Βρυξελλών περνούν περίπου άπαρατήρητες. Καθώς όλοι αύτοί οί προβληματισμοί δέν είναι ουσιαστικά δικοί μας — γιά ποιά παραγωγή ανταγωνιστική τής άσιατικής νά μιλήσουμε και γιά ποιο έγγύριο άντιασπωνικό μένος, όταν βαπτίζουμε έλληνικά τά συναρμολογούμενα στην χώρα μας ιαπωνικά αυτόκίνητα και τά πρμποδοτούμε αλλάζοντας μυστηριωδώς τούς περιό δασμών και άυτόκινήτων νόμους —, έχουμε τήν πολυτέλεια νά φιλολογούμε έν κενώ. Νά προβληματιζόμαστε δηλαδή μέ ύποθέσεις πού είτε έχουν λήξει στην συνεοικική μας Έσπερία, είτε έχουν δει τό σύνολο τών δεδομένων τους νά μεταβάλεται. Ψυχολογικά όμως είναι χρήσιμες αυτές οί συζητήσεις. Δημιουργούν στους παράγοντες τής δημόσιας ζωής μας τήν ψευδαίσθηση ότι συμμετέχουν, ότι συνδιαμορφώνουν τήν ευρωπαϊκή πολιτική, ότι είναι — αύτοί οί εκπρόσωποι έθνους έξαιρετικά άνασφαλοϋς — τμήμα άναπόσπαστο μιάς παγκόσμιας δύναμης.

Πανεπιστήμια ανταγωνιστικά

Στά πανεπιστήμια λοιπόν, από τή σύναξη τών πρυτάνων ως τίς συγκεντρώσεις τών γιά άλλα άνησυχούντων λεκτόρων, συζητιέται τό σχέδιο γιά τήν αναβάθμιση τών

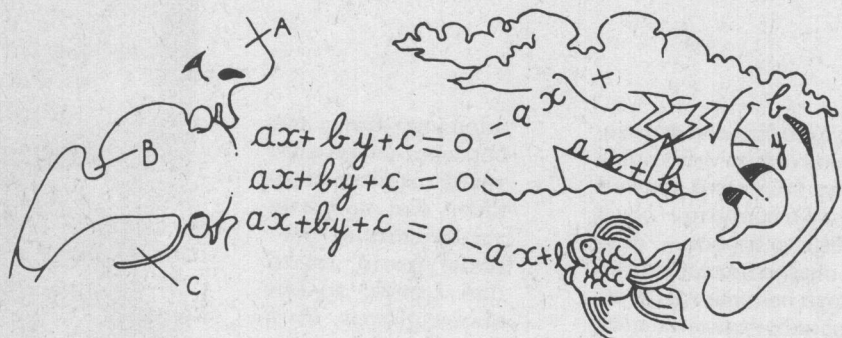
ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Οί άρχές του έχουν περιληπτικά ως έξής: ή ΕΟΚ είναι κυρίως μιά οικονομικό χαρακτήρα ένωση κρατών σέ άναζήτηση τής οικονομικής αποτελεσματικότητας. Στό βωμό τής τελευταίας κατατίθενται τά πάντα και — όπωσδήποτε — τό εκπαιδευτικό σύστημα. Τό τελευταίο ευθύνεται γιά τήν ποιότητα ενός σημαντικού συντελεστή τής παραγωγής, τού «άνθρώπινου κεφάλαιου». Πρέπει λοιπόν νά τό διαμορφώνει μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο ώστε νά άποδώσει τά μέγιστα σ' ένα περιβάλλον έντονων οικονομικών ανταγωνισμών. Γιά νά γίνει αυτό ή εκπαίδευση πρέπει νά είναι εφαρμοσμένη και όχι άφηρημένη. Πρέπει νά ξεκινά από τίς άνάγκες τής αγοράς και νά καλύπτει τά αίτήματα μιάς πελατείας πού πληρώνει γιά νά έχει τό προϊόν πού παράγει και όχι ότιδήποτε άλλο.

Πρόκειται λοιπόν γιά τό τέλος τής άόριστης και γενικής παιδείας και γιά τήν πλήρη ύποταγή στους νεοφιλελεύθερους μηχανισμούς τής αγοράς. Τό άλατοπίπερο τής όλης ύπόθεσης είναι εκείνες οί 1.500.000 νέες θέσεις δυναμικής εργασίας — στίς νέες τεχνολογίες — πού θά δημιουργηθούν στην ΕΟΚ από έδώ ως τό 2.000. Τό εκπαιδευτικό σύστημα καλείται νά τίς έξυπηρετήσει μέ πλήρη συνείδηση τών άναγκών τής αγοράς ώστε νά είναι πράγματι «άνταγωνιστικές». 'Από τό άλατοπίπερο αυτό άρχίζουν οί ύποψίες μας.

Λαός μέ μνήμη οί Έλληνες — 3.000 χρόνια ιστορίας θυμόμαστε λές και ήταν χθές — πονηρεύομαστε άναθυμούμενοι εκείνες τίς 100.00 νέες θέσεις εργασίας στίς τεχνολογίες αίχμης πού ευαγγελιζόταν ή νεοφιλελεύθερη κυβέρνηση μας στίς παρθενικές της προεκλογικές της ήμέρες. Σέ μιά Ευρώπη γεμάτη άνέργους και σέ πλήρη ύφεση, έχουμε κάθε λόγο νά πιστεύουμε ότι άλλου είναι τό άλλοθι και άλλου ή ουσία. 'Ότι δηλαδή ή επιζητούμενη έξάρθρωση τών κατεστημένων συστημάτων άνώτατης εκπαίδευσης στην ευρωπαϊκή ήπειρο στηρίζεται επί τού τεχνολογικά φανταστικού και ότι πέρα από τίς λαμπρές φαντασιώσεις ύπάρχει μόνο ή χωρίς όρια και όρους πρόθεση ύποταγής τού συνόλου τών κοινωνικών λειτουργιών στην «ελεύθερη αγορά» και τούς κανόνες της. Στήν άνάλωσή τους στό όνομα τής κερδοφόρας δραστηριότητας. Καί όποιος προλάβει.

Τί ακριβώς θά άλωθει και θά αναλωθει; Μά ό, τι δέν παράγει κέρδος, δέν έξυπηρετεί τό κέρδος, ό, τι κάθε σωστός έμπορος ή μάντζερ θά καταδίκαζε. Τήν έλευθε-

Πολύς ό σεβντάς γιά τόν έκσυγχρονισμό τού εκπαιδευτικού συστήματος. Σέ μιά κοινωνία όμως πού όμνύει στην έλεύθερη αγορά και στή «μααστριχτική» νεοφιλελεύθερη προοπτική, εκσυγχρονισμός σημαίνει ύπαγωγή τής εκπαίδευσης στίς άνάγκες τής αγοράς και όχι τών άνθρώπων.

λαμβάνουμε, ὄλ' αὐτὰ συζητιοῦνται περίπου ἀνέξοδα, ἐν κενῶ, μᾶς ἀφήνουν συνήθως πίσω τους τὶς πιὸ ἀθλιές παρερμηνευτικές ἐκδοχές τους. Τρέμω ὅταν σκέφτομαι τὸ πόσα ἀνελεύθερα καὶ ἐφιαλτικά μποροῦν νὰ ἐπιβληθοῦν στὸ ὄνομα τῆς ἀγορᾶς³. Πόσες εὐκαιρίες μποροῦν νὰ βροῦν σ' αὐτὰ τὰ περίπου ἀ-

πάνθρωπα τεχνοκρατικά μανιφέστα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ κάθε εἶδους ὀλοκληρωτικές ἀπόψεις καὶ φιλοδοξίες.

Μία ἀπὸ τὶς κεντρικές ἀντιρροήσεις γιὰ τὴν ἴδρυση ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων ἦταν καὶ εἶναι ἡ ὑποχρεωτική ὑποταγή τους στὰ ζητούμενα ἀπὸ τοὺς καταναλωτές τῶν ὑπηρεσιῶν τους καὶ κατ' ἐπέκταση ἡ ἀναγκαστικά μειωμένη αὐτονομία καὶ ἀκαδημαϊκή ἐλευθερία τους. Ὅταν φυσικά τὰ πάντα ὑποταγοῦν σὲ τέτοιου εἶδους κανόνες, τότε οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει γιὰ νὰ μὴν εἶναι ἰδιωτική ἡ Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση. Τὸ κόστος παραμένει. Ὅχι φυσικά γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις πού θὰ παρέχουν ἢ θὰ καταναλώνουν τέτοιου εἶδους «ἐφαρμοσμένη» «πανεπιστημιακή» παραγωγή. Γιὰ τὴν κοινωνία ὅμως, πού θὰ βρεθεῖ λίγο πιὸ ἀνελεύθερη καὶ κατὰ συνέπεια πολὺ πιὸ φτωχή σὲ γνώσεις, σὲ ἰδέες, σὲ διεξόδους, σὲ δυνατότητες. Σ' ἓναν κόσμο «ἐκσυγχρονισμένο» καὶ ἀφάνταστα πιὸ σκοτεινὸ.

Γιῶργος Μαργαρίτης

ρία γιὰ παράδειγμα, τὴ δυνατότητα μὴ «ἐφαρμοσμένης» ἀναζήτησης καὶ σκέψης. Ἄς πᾶμε σ' ἓνα παράδειγμα. Τὸ πανεπιστήμιο τῶν εὐρωτεχνοκρατῶν, αὐτὸ πού μᾶς ὑπόσχονται, διδάσκει καὶ ἐρευνᾷ αὐτὸ πού ἡ ἀγορὰ ζητᾷ, ἡ κοινωνία τῶν καταναλωτῶν καταναλώνει. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στὸ ἐφιαλτικὸ αὐτὸ μέλλον τὰ πράγματα εἶναι ὅπως τὰ σημερινὰ καὶ ὅτι ὁ πολὺς κόσμος, ἡ μεγάλη ἀγορὰ, διστάζει ἢ ἀρνεῖται νὰ καταναλώσει ὅποια-δήποτε ἄλλη βαλκανική ἱστορία ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη πού ὁ ραδιοτηλεοπτικὸς μεγαλοϊδεατισμὸς δημαγωγικά καὶ καθημερινὰ τῆς σερβίρει. Τὰ ὑποταγμένα στοὺς ἐμπορικὸς κανόνες πανεπιστήμια κανένα δικαίωμα δέν θὰ ἔχουν τότε νὰ ἐρευνήσουν μὲ ἐπιστημονικὴ νηφαλιότητα τὰ τρέχοντα, νὰ παρασπονδήσουν στὴν ἱστορία τῶν φανατισμῶν καὶ τῶν ἀντιπαλοτήτων. Ἡ ἀγορὰ, βλέπετε, μὲ ἄλλα ἐνθουσιάζεται, ἄλλα πληρώνει καὶ ἀγοράζει, μ' αὐτὰ τὰ ἄλλα φτιάχνεται ὁ τζίρος τῶν ΜΜΕ, ἡ μόδα, τὰ παροδικὰ καὶ ριχὰ πάθη πού κινοῦν τὴν οἰκονομία². Τί τὴν χρειάζονται τὴ γνώση ὄλ' αὐτὰ;

Ἡ λογοκρισία τῆς ἀγορᾶς

Ἡ λογοκρισία τῆς ἀγορᾶς δέν δηλώνει ρητὰ πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ λογοκρισία. Θεωρεῖ δὲ τὸν ἑαυτὸ της καὶ δημοκρατικὸ γιατί ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ἀπὸ τὴν κατευθυνόμενη θέλησή τους. Ὅ,τι ἀφορᾷ λίγους, ὄ,τι ἀφορᾷ ξένους, μὴ καταναλωτές στὴ λαϊκὴ ἀγορὰ τῶν ἰδεῶν, δέν ὑπάρχει. Δέν πρέπει νὰ ἐρευνᾶται, δέν πρέπει νὰ διδάσκεται, δέν μᾶς ἀφορᾷ. Στὴν πρακτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς ἡ λογοκρισία τῆς ἀγορᾶς εἶναι πιὸ ἀκαμπτὴ καὶ ἀπόλυτη ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη.

Καθὼς εἶναι περίπου σίγουρο ὅτι αὐτοὶ οἱ 1.500.000 δυναμικοὶ ἐργαζόμενοι — πού θὰ λύσουν τὰ προβλήματα τῆς γηραιᾶς ἡπείρου στέλνοντας τὴν ἀνεργία καὶ τὴν κρίση στοὺς Ἰάπωνες — δέν πρόκειται νὰ ὑπάρξουν, καθὼς εἶναι σίγουρο ὅτι πολλὰ κρύβονται κάτω ἀπὸ τὰ γυαλιστερά ἄλλοθι, ἔχουμε κάθε λόγο νὰ ἀνησυχοῦμε. Εἰδικὰ ἐδῶ, στὴ μικρὴ μας χώρα. Ὅπου καθὼς, ἐπανα-

1. Προφανῆς ἡ ἐπιθυμία μίμησης τῶν ἀντιαπωνικῶν ἐπιτεγμάτων τῶν ναυάρχων Χάλσεϋ καὶ Νίμιτς στὰ νερά τοῦ Εἰρηνικοῦ Ὠκεανοῦ στὸν τελευταῖο πόλεμο. «Task Force» καὶ τρέμετε Κίτρινοι, λοιπόν!

2. Καὶ τὸν «μακεδονικὸ χαλδᾶ», ὅπως παρατηροῦσε ὁ εὐστοχὸς Παντελῆς Μπουκάλας στὴν *Καθημερινή*.

3. Μήπως στὸ ὄνομα τῆς ἀγορᾶς δέν ἐκλείσαν τὰ τόσο πετυχημένα κέντρα ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ παιδείας τῶν τραπεζῶν;

ΠΑΙΔΕΙΑ II

Ἡ ἀπάτη τῶν διπλωμάτων

Αν οἱ ἀτελεῦττες λιτανεῖες γιὰ τὸ δίπλωμα στοῦ σχολικό μας σύστημα δέν παύουν νά γεννοῦν αἰσθήματα ἀγχους καί στέρησης, ἐνῶ συχνά ὀδηγοῦν καί σέ πραγματικά ἀνθρώπινα δράματα —δίχως ἀντιστοιχία μέ τὸ ὑποτιθέμενο κέρδος—, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ὑπάρχει σήμερα ἡ πεποίθηση ὅτι δίχως διπλώματα δέν ὑπάρχει σωτηρία καί ὅτι αὐτά εἶναι ἡ ἀρχὴ καί τὸ τέλος κάθε «κοινωνικῆς ἐπιτυχίας». Τὰ σημαντικά ποσὰ πού καταλίνουν οἱ διομηχανίες διπλωμάτων, τὰ φροντιστήρια (ἀφοῦ ἡ «δωρεάν» ἐθνικὴ παιδεία εἶναι φυσικὰ ἀδύνατον νά κρατήσῃ τίς ψεύτικες ὑποσχέσεις της περὶ «ἐκδημοκρατισμοῦ»), τὸ πνευματικὸ δυναμικὸ πού σπαταλᾶται, ἡ εὐαισθησία τῶν παιδιῶν πού δοκιμάζεται εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα πού φέρνει, γιὰ μιὰ μεγάλη πλειοψηφία τῶν νέων, τὸ σύγχρονο σχολικὸ σύστημα.

Ἐχει πιά φτάσει ἡ στιγμή νά ποῦμε τὰ πράγματα μέ τὸ ὄνομά τους καί τὸ σημερινὸ σύστημα τῶν διπλωμάτων νά τὸ θεωρήσουμε ὡς μιὰ ἀπάτη σέ ἐθνικὸ ἐπίπεδο.

Ἐκδημοκρατισμός τῶν διπλωμάτων

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ ἓνα μῦθευμα πού πρέπει νά ἀπομυθοποιήσουμε. Μποροῦμε τάχα νά ἰσχυρίζομαστε ὅτι εἶναι ἀκόμη δυνατόν καί σήμερα, πού ἡ παιδεία ἔχει γίνῃ πιά μαζική, νά αὐξάνονται οἱ διπλωματοῦχοι καί νά τοὺς προσφέρεται μιὰ θέση ἐργασίας ἀνάλογη μέ τίς προσδοκίες τους; Στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες καταδολιεύσεις τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰῶνα πού γεννᾶ καί τὰ περισσότερα φαινόμενα ἀποστέρησης στοῦ σχολεῖο καί τὸ πανεπιστήμιο.

Βεβαίως, ὅσα περισσότερα διπλώματα κατέχει κανεὶς τόσο περισσότερες πιθανότητες ἔχει νά βρεῖ μιὰ θέση ἐργασίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ οἱ στατιστικὲς εἶναι κατηγορηματικὲς. Τὸ νά συμπεράνουμε ὁμῶς ὅτι γιὰ τὴν ἐξεύρεση μιᾶς ἐργασίας ἀρκεῖ τὸ δίπλωμα, εἶναι σάν νά θεωροῦμε τὸ αἰτιατὸ ὡς αἶτιο. Ὅταν μιλάμε γιὰ «ἀγορὰ ἐργασίας», αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ θέσεις ἐργασίας ἐξαρτῶνται ἀπὸ κάποια προσφορά καί κάποια ζήτησι. Ἡ ἀγορὰ ὁμῶς αὐτὴ παραμένει σχετικὰ σταθερὴ, καί μάλιστα ὀλοένα καί μειώνεται, καί δέν θά συνεχίσει νά ἀπορροφᾷ παρὰ μόνον ἓναν περιορισμένον ἀριθμὸ διπλωματούχων, ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τους. Παρ' ὅλο πού μιὰ εὐκολὴ δημαγωγία τοὺς ὑπόσχεται ἓνα λαμπρὸ μέλλον, οἱ σπουδαστὲς στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία βλέπουν στὴν πράξιν τὰ προνόμιά τους νά σταματοῦν ἀπὸτομα μέ τὴν εἰσοδὸ τους στὴν ἐνεργὸ ζωὴ. Ἀναγκάζονται τότε νά δεχθοῦν θέσεις ὑποδεέστερες, αὐτὲς ἀκριβῶς πού ἤθελαν — πού εἶχαν τὴν ἐλπίδα — νά ἀποφύγουν. Ὅσο γενικεύεται ἓνα δίπλωμα τόσο ὑποτιμᾶται, ἐνῶ τὸ

παράλογο κυνήγι τῶν διπλωμάτων ἐπιτείνει τὴν ἀξιοκρατικὴ ἀτυπία. Καί πρόκειται γιὰ ἀτυπία, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὸ, ἔπειτα ἀπὸ ἔρευνες πολλῶν κοινωνιολόγων, ὅτι ἡ ἐπιτυχία στίς σπουδές εἶναι κυρίως συνάρτησι κοινωνικῶν κριτηρίων, ἔστω κι ἂν θεωροῦμε ὅτι ὁ τύπος παιδαγωγικῆς ἐργασίας πού ἔχουν υἰοθετήσει ἐκπαιδευτικοὶ καὶ σχολικὰ ἰδρυματὰ μπορεῖ νά παίξῃ σημαντικὸ ρόλο στὴ σχολικὴ πορεία τῶν μαθητῶν. Ἡ ἀπατηλὴ «δημοκρατικοποίηση» τῶν διπλωμάτων μετακινεῖ ἀπλῶς κατὰ ἐλάχιστες μοῖρες τὸ ὄριο μεταξὺ τῶν προνομιούχων καί τῆς μεγάλης μάζας ἐκείνων πού, κάτοχοι μιᾶς ὑποβαθμισμένης περγαμηνῆς ἢ ἀκόμη δίχως περγαμηνή, θά πᾶνε νά γραφοῦν στὸν Ο.Α.Ε.Δ. ἢ θά μηρυκάξουν τὴ μνησικακία τους σέ κάποια ὑποδεέστερη, χωρὶς ἐξειδίκευσι, θέση.

Αὐτὸ βεβαίως δέν σημαίνει ὅτι οἱ προνομιούχοι αὐτοὶ πού κατάφεραν νά ἀποκτήσουν τὸ «καλὸ» δίπλωμα, αὐτὸ πού ζητοῦν οἱ ἐργοδότες, ἔχουν πάντοτε τὴν ἀπαιτούμενη ἀποτελεσματικότητα καί τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Στὴν πραγματικότητά (καί οἱ «ὑπερ-διπλωματοῦχοι» αὐτοὶ τὸ γνωρίζουν τίς περισσότερες φορὲς πολὺ καλά) ἡ ἀξία τῆς ἀποκτηθείσας περγαμηνῆς περιορίζεται σέ ἓνα εἶδος «πάσο», σέ ἓναν τίτλον εὐγενείας πού ἀνοίγει τίς πόρτες τῶν καλῶν θέσεων ἐργασίας. Ὅσο γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς περγαμηνῆς, αὐτὸ κατὰ δάθος ἔχει πολὺ μικρότερη σημασία ἀπὸ ὅ,τι νομίζουμε, καί γιὰ ἐκεῖνον πού τὴν «πουλά», καί ἀκόμα καί γιὰ ἐκεῖνον πού τὴν «ἀγοράζει» καί πού προσποιεῖται ὡστόσο ὅτι τὴ θεωρεῖ ἀπαραίτητη. Βεβαίως, αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ἀδιαφορία ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν διπλωμάτων ἔχει τὰ ὅριά της, καί ἡ αὐξανόμενη ἀναντιστοιχία μεταξὺ τῆς ἐκπαίδευσης τῶν «διπλωματούχων ἐλίτ» καί τῶν ἀπαιτήσεων τῶν προσφερόμενων θέσεων ἐργασίας εἶναι ἐκείνη πού ὤθησε γιὰ παράδειγμα στὴ δημιουργία τῶν εὐρωπαϊκῶν προγραμμάτων ERASMUS καί COMMET, μέ τὴ γνωστὴ τους ἐπιτυχία.

Νά δικαιολογηθοῦν οἱ ἀποκλεισμοί;

Ὅπως καί νά ἔχουν τὰ πράγματα, ἐφ' ὅσον πρόκειται στὴν οὐσία νά δικαιολογηθῇ τὸ «κοσκίνισμα», τὸ δίπλωμα παρουσιάζει ἐξαιρετικὰ πλεονεκτήματα ἀπέναντι σέ ἄλλα κριτήρια, πάντοτε παρόντα ἐξᾴλλου στὴν περὶπτω-

Δέν είναι στην πραγματικότητα τόσο ή ελλειψη εκπαίδευσης πού προκαλεί άληθινά τήν άνεργία στους νέους, αλλά ή ίδια ή δομή τής μισθωτής σχέσης, ή αύξηση τής παραγωγικότητας (άπολύτως επιθυμητή άσφαλώς), ή συρρίκνωση τών άγορών κ.λπ. Αυτά όμως άπαιτούν άλλου είδους άντιμετώπιση από τήν

αύξηση άπώς τών διπλωματούχων, πού είναι μιά σπατάλη τής εύφυΐας.

οι μινος ομοιοι επιπεδου «εξειδικευσης», η αζομα και σε άλλες περιπτώσεις (γλωσσικό επίπεδο, συμπεριφορά, ένδυμασία). Πράγματι, τό δίπλωμα και μόνο γίνεται δεκτό ως κριτήριο νόμιμης επιλογής από τό σύνολο του κοινωνικού σώματος, επειδή έχει σε όλους γίνει πιστευτός ο μύθος περι αξιοκρατίας και ίσων ευκαιριών, και μόνο αυτό τό κριτήριο νομιμοποιείται ακόμα και στους πλέον εξισωτικούς νόμους. Άκόμη περισσότερο, μόνο αυτό γίνεται άποδεκτό ακόμη κι άπ' αυτούς πού είναι τά θύματά του. Η σχολική φενακή έχει πράγματι κάτι τό εξαιρετικά άποτελεσματικό, ότι μπορεί να κομπάζει — άνατιολόγητα — πώς προσφέρει σε όλους όλες τές ευκαιρίες. Έξ αυτού συνάγεται ότι ή άποτυχία στό σχολείο επικυρώνει άπλώς τήν άπουσία άξιας. Και έτσι ή περιλάλητη «ισότητα τών ευκαιριών» δικαιολογεί όλους τούς άποκλεισμούς.

Μιά άλλη έσφαλμένη θεωρία πάνω στην όποία στηρίζεται τό σύστημα τών διπλωμάτων είναι ή ιδέα ότι οι μελλοντικές θέσεις εργασίας θά είναι όλο και πού εξειδικευμένες. Παρ' όλο όμως πού είναι εύρύτατα διαδεδομένη, ή αντίληψη αυτή δέν φαίνεται να έχει κάποια στέρεη βάση. Άκόμη και για τόν ΟΟΣΑ «οί προβλέψεις ως προς τές άνάγκες σε εξειδίκευση είναι ξεπερασμένες διότι έχουν άποδειχθεί έσφαλμένες». Κι ακόμη αν παραδεχόμαστε ότι υπάρχουν κίνδυνοι «μιας γενικής έλλειψης σε εξειδίκευση στους πού προχωρημένους τομείς» (Έπιτροπή τής ΕΟΚ, Νοέμβριος 1991), μπορούμε να υποθέσουμε χωρίς να κινδυνεύουμε και πολύ να διαψευσθούμε ότι, αντίθετα, οι μελλοντικές θέσεις εργασίας θά είναι στην πλειοψηφία τους λιγότερο εξειδικευμένες από τές σημερινές. Έξάλλου, όταν οι διαχειριστές τής κοινωνίας επιζητούν, μέ στόχο να οργανώσουν όσο μπορούν καλύτερα τήν άγορά τής εργασίας, να ένθαρρύνουν τήν εξειδικευμένη εκπαίδευση εις βάρος τής γενικής παιδείας (κι αυτή είναι πράγματι ή σημερινή τάση στην Ευρώπη), άπλώς αύξάνουν αντίστοιχα τές πολιτιστικές ανισότητες, επειδή αυτή ή δήθεν εξειδικευμένη εκπαίδευση άποδεικνύεται τελικά ένας άπατηλός άντικατοπτρισμός για τούς πού άδικημένους.

Πρόσβαση στις γνώσεις για όλους

Η ιεράρχηση τών ήδη ύφιστάμενων διπλωμάτων προκαλεί τόν ισόβιο άποκλεισμό τών μη έννοημένων, αυτών πού, άφου μπήκαν στόν άγώνα δρόμου για τά «ύψηλά» διπλώματα και άποκλείσθηκαν πριν από τόν τεματισμό μέ μόνη παρηγορητική επιδράδευση ένα υποβαθμισμένο δίπλωμα, ή ακόμα δίχως δίπλωμα, είναι πιά πολύ ήλικιωμένοι για να άποκτήσουν τήν άπαραίτητη εκείνη δεξιοτεχνία πού άπαιτούν όρισμένες χειρωνακτικές ή τεχνικές εργασίες. Υπάρχουν ίσως όλο και περισσότερο «κλητοί», θά υπάρχουν πάντα λίγοι «έκλεκτοί».

Τότε λοιπόν; Νά άπαρηθούμε τόν εκδημοκρατισμό τής παιδείας; Νά περιορίσουμε, όπως γινόταν πάντα, τήν πρόσβαση στις γνώσεις σε μιά «έλίτ»; Δέν είναι βέβαια αυτό πού πρεσβεύω. Αντίθετα, πρέπει να έλεκταθεί σε όλους ή κατάκτηση γνώσεων και πληροφόρησης, καθώς επίσης και οι δυνατότητες πρόσβασης στό σχολείο και στό πανεπιστήμιο (αν παραδεχτούμε φυσικά ότι τό σχολείο και τά πανεπιστήμια είναι οι εύλογημένοι τόποι του πολιτιστικού μας έμπλουτισμού, κάτι πού απέχει πολύ από τήν άλήθεια). Από δω και πέρα όμως, ως πάψουμε να άπαιτούμε κάτι πού είναι σήμερα προνόμιο (δηλαδή να θροούμε μιά δουλειά σε συνάρτηση μέ τά ένδιαφέροντά μας) ως κάτι τό όφειλόμενο. Τό μόνο «όφειλόμενο» είναι ίσως τό δικαίωμα σε ένα εύπρεπές, έγγυημένο εισόδημα, όποια και αν είναι ή δραστηριότητά μας, ακόμη και έλλείψει δραστηριότητας: πρόκειται όμως έδω για ένα έντελώς διαφορετικό πρόβλημα.

Άλλά αυτή ή δυνατότητα μιας έλεύθερης προσέλασης όλων στό πανεπιστήμιο θέτει φυσικά επί τάπητος τό θέμα τής χρηματοδότησής του. Αυτό μας όδηγει στό να άμφισβητήσουμε τό σημερινό σύστημα τής «δωρεάν παιδείας», τό όποιο άποτελεί μιά καταφανή κοινωνική άδικία. Πράγματι, ή σημερινή «δωρεάν παιδεία» ώφε-

λεϊ πρώτιστα τὰ παιδιά τῶν εὐπορῶν οἰκογενειῶν, διότι ὁ δημόσιος ὀβολός προστίθεται στίς χρηματικές δυνατότητες πού ἤδη διαθέτουν. Ἐξάλλου, ὁ ὄλο καί αὐξανόμενος ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν προκαλεῖ μιά μείωση τῆς χρηματικῆς ἐπένδυσης ἀνά ἄτομο. Καί δέν ἀρκεῖ νά ἀπαιτεῖ κανεὶς μιά συνεχῆ αὐξηση τοῦ προϋπολογισμοῦ γιὰ τὴν παιδεία — ὁ ὁποῖος ἔχει ἀναγκαστικά τὰ ὄριά του — γιὰ νά αὐξηθεῖ καί ὁ ἐκδημοκρατισμὸς καθὼς καί οἱ δυνατότητες ἐλεύθερης προσπέλασης ὅλων στὸ πανεπιστήμιο. Πρέπει παράλληλα νά ἐγκατασταθεῖ μιά *πραγματικὴ ἀνισότητα στὴν παρεχόμενη βοήθεια*, σέ ἄμεση σχέση μὲ τὰ πραγματικά εἰσοδήματα τοῦ καθενός. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀληθινὴ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νά προσθέσει κανεὶς βάρους στὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο δίσκους τῆς ζυγαριᾶς γιὰ νά ἐπαναφέρει τὴν ἰσορροπία. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι θά ἔπρεπε νά θεσπίσουμε ἕνα ἀρκετὰ ὑψηλὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς γι' αὐτοὺς πού ἔχουν ὑψηλὸ εἰσόδημα καί, παράλληλα, ἕνα διαβαθμισμένο σύστημα ὑποτροφιῶν ἀνάλογα μὲ τίς χρηματικὲς δυνατότητες τῶν λιγότερο εὐπορῶν οἰκογενειῶν. Αὐτὴ ἡ ἐπαναθεώρηση τοῦ σημερινοῦ συστήματος χρηματοδότησης τῶν πανεπιστημίων θά μπορούσε νά ἐπιτρέψει μιά ἀληθινὴ οἰκονομικὴ ἀλληλεγγύη τὴν ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὸ ἀναποτελεσματικὸ καί ἄδικο κοινωνικὰ ἰσχύον φορολογικὸ σύστημα πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νά τὴν πραγματώσει.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πού καί ἡ Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση θά ἦταν πραγματικὰ ἀνοικτὴ σέ ὅλους, θά ἔπρεπε νά γίνεταί ἕνας σαφέστατος *διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὴν παιδεία καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση*. Πράγματι, θυσιάζοντας τὴν πρώτη στὴ δεύτερη, ἡ Ἀνώτατη Ἐκπαίδευση αὐξάνει τίς κοινωνικὲς ἀνισότητες. Ἐξάλλου, θεωρητικὰ βέβαια, ἡ παιδεία ἀφορᾷ διαφόρους κώδικες, γνώσεις, ἀξίες, καὶ τρόπους πρόσκτησης πού εἶναι σταθερὰ μακροπρόθεσμοι. Ἀντίθετα, ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση εἶναι, προπαντός καὶ πρὶν ἅπ' ὅλα, μιά συνεχῆ προσαρμογὴ στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο καὶ ἐξελίσσεται συνέχεια, καὶ πάντα βραχυπρόθεσμα.

Οἱ ἐξετάσεις ἐναντίον τῆς παιδείας

Ἴσως θά ἔπρεπε μάλιστα νά πᾶμε πιο πέρα καὶ νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἡ διδασκαλία καὶ τὸ δίπλωμα, ἡ ἐκπαίδευση

καὶ οἱ ἐξετάσεις *ἀντιπαρατίθενται τὸ ἕνα στὸν ἄλλο*, ὅπως ἄλλωστε ἀντιπαρατίθενται ὁ δάσκαλος καὶ ὁ ἐξεταστής. Ἡ παιδεία, ἂν θέλουμε πραγματικὰ νά εἶναι ἐμπλουτισμὸς καὶ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, πρέπει νά θεμελιώνεται στὸ διάλογο, στὴ σύνθεση διαφορετικῶν ἐμπειριῶν, ἀντιπαραθέσεων, ἀκόμα καὶ ἀνταγωνιστικῶν ἀντιλήψεων. Οἱ σπουδὲς εἶναι πρὶν ἅπ' ὅλα «ἐρευνα», «διερεύνηση», «ἀπόρριψη», «οἰκοδόμηση». Ἐντελῶς ἀντίθετες λοιπὸν τῆς ἀρχῆς τῶν ἐξετάσεων (τουλάχιστον ὅπως τίς ἀντιλαμβάνονται στὴ χώρα μας), ἡ ὁποία θεμελιώνεται στὴν ἀφομοίωση, τὴν ἐπανάληψη, καί, στὴν καλύτερη τῶν περιπτώσεων, δέν μπορεῖ νά προχωρήσει βαθυτέρα ἀπὸ τὴν ἀπλή κατανόηση. Θέλω νά πῶ: δέν ἐπεκτείνεται ποτέ ὡς τὴν ἀμφισβήτηση, θεμέλιο τῆς ἐνεργοῦ νοητικῆς δραστηριότητος.

Ἐξίσου ἀντιφατικὲς παρουσιάζονται οἱ συμπεριφορὲς τοῦ δασκάλου καὶ τοῦ ἐξεταστή, καὶ μπορούμε νά ἀναρωτηθοῦμε πῶς εἶναι δυνατόν νά ἐμπιστεύονται ἀκόμα τὰ δύο αὐτὰ λειτουργήματα στὸ ἴδιο πρόσωπο, ἀφοῦ αὐτὸ ἀναγκαστικά θά προδώσει τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἀποστολή του. Πράγματι, ἐνῶ ὁ ἐξεταστής ἔχει ὡς καθήκον νά ἐπιλέγει, νά ἐπικυρώνει (καὶ ποῖος θά μπορούσε νά τὸν κατηγορήσει ἀφοῦ ἔτσι ἐξασφαλίζει στὴν κοινωνία ἐξειδικευμένους φορεῖς;), ὁ δάσκαλος ἔχει ἕνα ρόλο θά ἔλεγα ἀντίθετο. Νά διαλέγεται μὲ ὄλους, νά ἐπιτρέπεται στὸν καθένα νά δίνει τὸν καλύτερο ἑαυτό του καὶ νά ἐπιζητεῖ μὲ ὅλα τὰ μέσα νά ἔχουν ὄλοι πρόσβαση στὴν κατανόηση τῶν φαινομένων. Ἀπὸ τὴ μιά πλευρὰ λοιπὸν βρίσκεται ἡ διδασκαλία, ἀπὸ τὴ ἄλλη τὸ δίπλωμα. Συγχέοντας μέσα στὸ ἴδιο σύστημα, ἐν ὀνόματι μιᾶς ὀφελιμιστικῆς λογικῆς, τίς δύο αὐτὲς πρακτικὲς πού δέν ἔχουν τίποτε τὸ κοινὸ ἐκτός ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο ἀνήκουν στὸ χῶρο τῆς γνώσης, μὲ τὸ δίπλωμα νά ὑπερισχέει ἀναλόφενκα τῆς γνωστικῆς προσπάθειας, καταλήξαμε στὴ σύγχυση τῆς ἐννοιας πρόσβαση στὴ γνώση μὲ τὴν ἐννοια ἐπιδίωξη ἐνός διπλώματος. Ὅμως, ἀπὸ τὴ στιγμή πού οἱ σπουδὲς δέθηκαν, κατὰ τρόπο ἀναπόσπαστο, μὲ τὸν στόχο «δίπλωμα», οἱ χρήστες τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος κατέληξαν, σύμφωνα μὲ κάποια λογικὴ, νά περιορίσουν τίς ἀπαιτήσεις τους ὄχι σ' αὐτὸ πού λογικά θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ πρωταρχικὴ τους μέριμνα (δηλαδή τὸ περιεχόμενο τῶν σπουδῶν, οἱ τρόποι προσέγγισης, οἱ μέθοδοι) ἀλλὰ ἀπλοῦστατα σέ ὄλο καὶ πιο προσιτὰ διπλώματα, δηλαδή σέ πιο εὐκόλες ἐξε-

τάσεις και, τελικά, σέ ένα όλο και πιό ύποτιμημένο γνωσιολογικό κεφάλαιο.

Και τί σημασία έχει αν αυτό αποδαινει εις θάρους ακόμα και τών διπλωματούχων, όταν μπορούμε νά προβάλλουμε χρόνο μέ τό χρόνο αριθμούς όλο και ύψηλότερους πού καθησυχάζουν και τούς μέν και τούς δέ όσον άφορά τήν καλή ύγεία τού εκπαιδευτικού συστήματος και τήν άνοδο τού παιδευτικού επιπέδου τού πληθυσμού;

Και θά ήταν άκόμη και άδικο νά κατηγορηθεί τό εκπαιδευτικό σύστημα για διακρίσεις άφου άντί νά αποκλείει τούς χρηστες, επιδιώκει αντίθετα νά αύξησει τόν αριθμό τους, και άφου άντί νά άπορρίπτει όρισμένες κοινωνικές ομάδες, προσπαθεί νά «φυλάξει» (όπως θά έλεγε κανείς και για ένα κοπάδι πρόβατα;) όσο μπορεί περισσότερους σπουδαστές ως τό δίπλωμα. Έτσι, ή καθυστέρημένη άποχώρησή τους έμφανίζεται ως προϊόν τής αποκλειστικότητας τής ύπαιτιότητας. Πώς νά τολμήσουν λοιπόν νά διαμαρτυρηθούν για τή μοίρα πού τούς επιφυλάσσεται, μετά ή άνευ διπλώματος! Μέ δίπλωμα ή δίχως αυτό, ή πρόσβαση στόν κόσμο τής έργασίας είναι μιά έντελώς άλλη ίστορία.

Δίπλωμα και αγορά έργασίας

Αν πρόκειται πραγματικά, όπως όρισμένοι προσποιούνται ότι πιστεύουν, νά επιδιωχθεί έναρμόνιση προσφοράς και ζήτησης, αν πρόκειται νά προσφέρουμε στους μέλλοντες αγοραστές (τούς εργοδότες, όποιοι και αν είναι αυτοί) τά προϊόντα (τούς ύπαλλήλους πού χρειάζονται), τότε σίγουρα παίρνουμε στραβό δρόμο. Τά περισσότερα δίπλωματα δέν έχουν παρά πολύ λίγη σχέση μέ τήν πραγματικότητα, αντιπροσωπεύουν άφηρημένες, μη χρησιμοποιήσιμες γνώσεις, όταν θέβαια ύπάρχουν γνώσεις. Έξάλλου, αυτό πού θά ζητείται όλο και πιό πολύ στό μέλλον, σέ όποιοδήποτε επίπεδο τής ιεραρχίας και αν τοποθετηθούμε, είναι πραγματι πολύ λιγότερο οι γνώ-

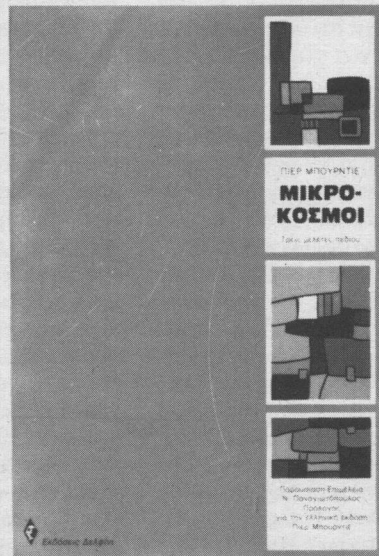
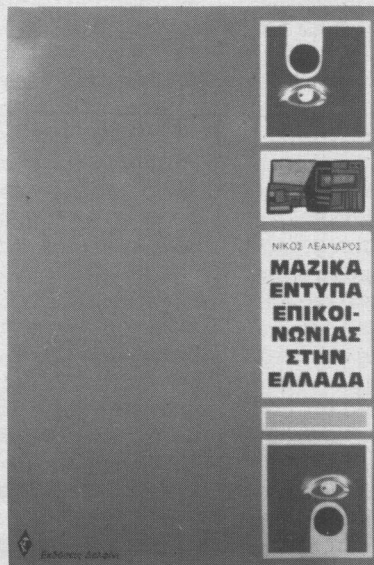
σεις, για τίς όποιες άγνοούμε σέ τί θά μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν σέ έναν κόσμο σέ άδιάκοπη εξέλιξη, και πολύ περισσότερο προσωπικά προσόντα πού προσφέρονται σέ προσαρμογές. Είναι λάθος νά νομίζουμε ότι ή λεγόμενη «γενική» εκπαίδευση είναι άπρηχαιωμένη. Αντίθετα, είναι πολύ συχνά ή εξειδικευμένη εκπαίδευση πού μόλις άποκτάται άποδεικνύεται άμέσως πεπαιλωμένη μέσα σέ έναν κόσμο γοργών μεταβολών, σέ μιά κοινωνία όπου όλοένα επιτείνεται ή ανάγκη άτόμων ικανών νά προσαρμόζονται, πού έχουν τήν αίσθηση τής πρωτοβουλίας, τής ανανέωσης, τού στοχασμοϋ, τής αυτόνομίας, τής όργάνωσης και τής συνεργασίας και πού έχουν εκπαιδευθεί νά μαθαίνουν κυρίως τόν τρόπο πώς νά μαθαίνουν. Όλα αυτά είναι προσόντα πού έλάχιστη σχέση έχουν μέ τή σύγχρονη παιδεία και πού δέν αποκτώνται, τίς περισσότερες φορές, παρά έξω από τίς αίθουσες διδασκαλίας.

Επιπλέον, αν πραγματικά ό ρόλος τής εκπαίδευσης ήταν απλώς νά μεταβιβάσει μιά βασική γνώση, νά αναπτύσσει ικανότητες και επιδεξιότητα, θά έπρεπε τότε νά επιλεγεί ένα σύστημα ισόβιας εκπαίδευσης, κάτι πού αντιλαμβάνονται από διαίσθηση οι κοινωνικοί έταίροι πολλών χωρών πού εϋνοούν εδώ και πολύ καιρό τήν ανάπτυξη διαρκούς εκπαίδευσης, μιάς έμβρυακής μορφής τής ισόβιας παιδείας.

Είναι άλήθεια ότι ή ιεράρχηση τών διπλωμάτων επισύρει στίς κοινωνίες μας μιά άνισότητα μισθών και γοήτρων. Όμως αυτή ή συσσώρευση προνομίων είναι ένα άλλο πρόβλημα, και δέν πρόκειται ασφαλώς νά τό λύσει ή αύξηση τών άποστερήσεων και ή σπατάλη τών ικανοτήτων και τής εϋφυΐας πού προκαλούνται από τό σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα, τό θεμελιωμένο σχεδόν καθ' όλοκληρίαν στα δίπλωματα.

Ζαχύ Προυνεντύ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΕΛΦΙΝΙ

Θεμιστοκλέους 23-25 106 77 Αθήνα
τηλ. 3630955 Fax 6450764

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 19

ΙΤΑΛΙΑ:

Ἡ κομματοκρατία σέ κίνδυνο

«Καλημέρα, θέλω νά δώσω τή συνδρομή μου. Ὅριστε 20.000 λίρες». Ὁ φοιτητής πού παρουσιάστηκε στήν κομματική ὀργάνωση γιά νά ἐκπληρώσει τό ἐλάχιστο τοῦ χρέους του δέν ἔχει τίποτα τό διαφορετικό ἀπό τούς χιλιάδες ἄλλους συναδέλφους του, ἔστω καί ἂν ἡ συντριπτική τους πλειοψηφία δέν «στρατεύεται» σέ κανένα πολιτικό φορέα. Ἡ διαφορά βρίσκεται στόν κομματικό σχηματισμό πού εἰσπράττει τή συγκεκριμένη συνδρομή. Πρόκειται γιά τό νεοϊδρυθμένο «Λαϊκό Κίνημα γιά τή Μεταρρύθμιση», τοῦ ἐκ Σαρδηνίας ὀργανωμένου χριστιανοδημοκρατικῆς βουλευτῆ Μάριο Σένι. Ὁ νεοφώτιστος σχηματισμός, πού γιά τήν ὥρα δραστηριοποιεῖται στό ἐσωτερικό τοῦ Χριστιανοδημοκρατικοῦ Κόμματος, κινεῖται στό πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς λέσχης: «Εἶναι πολύ νωρίς νά πούμε ἂν θά εἶναι κόμμα ἢ κάτι ἄλλο», ἐπισημαίνει ὁ ἰδρυτής τοῦ κόμματος. «Ἐσπόμε ὅτι ὁ στόχος εἶναι νά δημιουργηθεῖ μιᾶ νέα πλειοψηφία, μιᾶ δημοκρατική συμμαχία, ἕνας συνασπισμός ἱκανός νά ξεπεράσει τήν κλασική διαίρεση Δεξιᾶς-Ἀριστεράς, πού δέν μού φαίνεται πλέον ὅτι ἀνταποκρίνεται αὐτή τή στιγμή στίς ἀνάγκες τῆς χώρας».

Δέν πρόκειται ἀπλά καί μόνο γιά μιᾶ ἀτελειωμένη κίνηση κάποιων πού αἰσθάνονται νά φεύγει τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια τους. Οὔτε καί γιά τήν προσωπική περιπέτεια ἑνός πολιτικάντη πού, ἐν μεταλλευόμενος τό ὑπάρχον πολιτικό κενό καί τήν ὑπάρχουσα κοινωνική ἀναταραχή, ἀποφασίζει νά ὑπερβεῖ τόν μικρόκοσμο τῆς ἐκλογικῆς του περιφέρειας: Ἡ πολιτική τάξη, θά ὑποστηρίξει ὁ Σένι, «χρειάζεται νά ἀναγεννηθεῖ· δέν μπορούμε νά ἀφήσουμε τούς Ἰταλούς ἔμπρός στή μοναδική ἐναλλακτική λύση, νά ψηφίσουν εἴτε κόμματα πού δέν ἐμπιστεύονται εἴτε τή Λέγκα». Αὐτή ἐδῶ ἡ φράση μαρτυρεῖ τή βαθύτερη ἀγωνία πού διακατέχει τό σύνολο τοῦ Ἰταλικοῦ πολιτι-

κοῦ κόσμου. Ἡ Ἰταλία τῆς ΚΑΦ —ἀπό τά ἀρχικά τῶν ὀνομάτων τῶν Κράξι, Ἀντρέοττι, Φορλάνι—, ἡ Ἰταλία τῶν σκανδάλων, τῆς ἀλαζονείας καί τῆς ἀνικανότητος στά μάτια πολλῶν φαίνεται νά πεθαίνει. Τό αἶτημα τῆς ἀνανέωσης τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἶναι περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά ἐπίκαιρο, οἱ φορεῖς ὅμως πού θά τήν πραγματώσουν εἶναι ἀνύπαρκοι. Ἡ ἠθική κρίση ἀπό κοινού μέ τήν κρίση τοῦ κράτους ἔχουν καταδικάσει ὅλα τά «παραδοσιακά» κόμματα σέ ἀνυποληψία. Ἡ πεντακομματική κυβέρνηση τοῦ Τζουλιάνο Ἀμάτο (χριστιανοδημοκράτες, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, ριζοσπάστες, φιλελεύθεροι) ἐξακολουθεῖ νά διαχειρίζεται τίς τύχες τῆς χώρας μόνο χάρις στήν ἔλλειψη μιᾶς φερέγγυας ἐναλλακτικῆς λύσης.

Ἔτσι, οἱ ἀπόπειρες ἀνανέωσης τοῦ πολιτικοῦ σκηνικοῦ, ἂν ἐξαιρεθεῖ ἡ περίπτωση Σένι, προέρχονται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τά «παιδαγωγικῶς» τύπου κηρύγματα τῶν κομμάτων, πού δύσκολα μποροῦν νά πείσουν γιά τήν ἀξιοπιστία τους. Σ' αὐτούς τούς κύκλους εἶναι κυρίαρχη ἡ ἰδέα γιά τόν σχηματισμό μιᾶς «πολεμικῆς κυβέρνησης», μιᾶς κυβέρνησης «ἐθνικῆς σωτηρίας» γιά τή χώρα. Ἐν ἡ «νομενκλατούρα τῶν κομμάτων συμπεριφέρεται ὅπως οἱ ἐπιτροπές μάνατζερς καί ἡ χριστιανοδημοκρατία εἶναι ἕνα σαπισμένο μῆλο μέ τρυφερή καρδιά...», σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ διαφωνοῦντα βουλευτῆ, ἂν ὁ Κράξι ἀρνεῖται πεισματικά νά ἐγκαταλείψει τήν ἡγεσία τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος πού διευθίνει ἀπό τό 1976, κάτι πού τό ζητᾶ τό ἡμῖς τοῦ ἐπιτελείου του, ἂν ἡ παρουσία τῆς «Λέγκα Λομπάρντα» γίνεται μέρα τή μέρα ὄλο καί περισσότερο αἰσθητή, τότε πραγματικά τό πολιτικό σύστημα τῆς χώρας ἀσθενεῖ.

Φαίνεται ὅτι ὑπό τίς παρούσες συνθήκες τίθεται σέ σκληρή δοκιμασία ἡ ἴδια

ἡ ἀρχή πού συνεῖχε, μετά τόν πόλεμο, τή λειτουργία καί τή δράση τῶν κομμάτων καί τοῦ κράτους. Οἱ ἐπάλληλες διακομματικές συμμαχίες, οἱ «ἐλεγχόμενες» ιδεολογικές ἐκπτώσεις καί οἱ μεγάλοι «συμβιβασμοί», πού αὐτές τροφοδοτοῦσαν, παραχωροῦν τή θέση τους στήν πολιτική ἀμχανία καί στήν κοινωνική ἀναταραχή. Ἡ πρόσφατη ἀντίδραση τῶν συνδικάτων στά σκληρά μέτρα λιτότητας τῆς κυβέρνησης τό ἐπιβεβαιώνει. Ἐν καί ἡ ἀπάντησή τους ἦταν συγκροτημένη, χωρίς νά ξεστρατίσει στίς «ἀγριες» ἀπεργίες τοῦ παρελθόντος, δόθηκε ἡ εὐκαιρία στούς ἐργαζομένους νά διαδηλώσουν ἀποφασιστικά τήν ἀντίθεσή τους στά μέτρα λιτότητας τοῦ Ἀμάτο καί τῶν συμμάχων του. Ἐπιπλέον, αὐτή ἡ ἴδια ἡ κοινὴ κινήτοποίηση δημοῦρησε ρήγματα καί στό ἐσωτερικό τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, ἡ ἡγεσία τοῦ ὁποῖου «πρόδωσε» τούς ἐργάτες. Κυρίαρχο σύνθημα τῶν ἐργατῶν τῆς ΦΙΑΤ στό Τορίνο, στίς πρόσφατες διαδηλώσεις, ἦταν «ἔξω οἱ γραφειοκράτες ἀπό τά συνδικάτα».

Τό ρήγμα αὐτό, πού στήν πραγματικότητα εἶναι μιᾶ ἀνοιχτή ἀντίφαση στούς κόλπους τῆς Ἰταλικῆς Ἀριστεράς, μπορεῖ νά ἔχει σοβαρές συνέπειες γιά τή μελλοντική πορεία. Μπορεῖ, βέβαια, γιά τήν ὥρα ὁ ἡγέτης τῆς (πρώην) κομμουνιστικῆς συνομοσπονδίας ἐργατῶν (C.G.I.L.) Μπροῦνο Τρεντίν νά ὑπερασπίζεται τό «κοινωνικό κράτος» πού γκαρμίζεται, μπορεῖ, ἀκόμα, νά θεωρεῖ ὅτι τά ἐπεισόδια πού ἔγιναν κατά τή διάρκεια τῶν πρόσφατων ἐκδηλώσεων, στόχος τῶν ὁποίων ἦταν καί ὁ ἴδιος, ὀφείλονται σέ «μικρές μειοψηφίες ξένες πρὸς τό ἐργατικό κίνημα, σέ αἰώνιους φοιτητές, ὀπαδούς τῆς αὐτονομίας, σέ λίγα γκρουπούσκουλα καί σέ κάποια κορπορατιστικά συνδικάτα τῆς δημόσιας διοίκησης», ἢ ἀκόμα καί σέ «φανατικούς χούλιγκανς» πού, γιά παράδειγμα στή Φλωρεντία, «πληρώθηκαν ἀπό

τούς εμπόρους για να καθαρίσουν το κέντρο της πόλης από τους εργαζόμενους μετανάστες πριν ένα χρόνο», το σίγουρο όμως είναι ότι ούτε αυτός ούτε το κόμμα του είναι σε θέση να ανατρέψουν τα κυβερνητικά σχέδια. Ο ίδιος θά εκτιμήσει ως έξις την κατάσταση: «... Η άπεργία δέν είναι άπεργία διαμαρτυρίας αλλά διεκδίκηση κάποιων ελάχιστων εγγυήσεων. Οί μεταρρυθμίσεις στό χώρο της υγείας άποκλείουν τό 80% των μισθωτών από τά όφέλη της έξωνοσοκομειακής περιθάλψης, άποκλείουν δηλαδή αυτή την κατηγορία πού προσέφερε τά μέγιστα στην οικοδόμηση του "κοινωνικού κρά-

τους". Παρ' όλ' αυτά, παραίτηση της σημερινής κυβέρνησης, χωρίς συγκεκριμένη έναλλακτική λύση, θά ήταν ό,τι τό χειρότερο θά μπορούσε να συμβεί. Τά συνδικάτα δέν μπορούν να ύποκαταστήσουν την κυβέρνηση. Έντούτοις, ή κρίση των κομμάτων άδυνατίζει τά συνδικάτα. Άνησχω για τίς διαφοροποιήσεις στό έσωτερικό τους...» (Le Monde, 13.10.92).

"Αν, όμως, ό Μπρούνο Τρεντίν «άνησχει», ένας άλλος ήγέτης, αυτός της «Λέγκα», ό Μπερνάντο Μπόσι, τό κόμμα του όποιου στίς πρόσφατες δημοτικές εκλογές της Μάντοβα, στην Β. Ιταλία, κατέκτησε τό 34% των ψήφων, έπιχάρει και

ύπόσχεται: «Η Λέγκα όφείλει να κατέβει στην Ρώμη και σε όλες τίς περιοχές διευρύνοντας τό έδαφος της. Στόν Βορρά πρέπει να πενταπλασιάσουμε τίς 516 οργανώσεις μας και στό έπόμενα τρία χρόνια να κυβερνήσουμε ένα όμόσπονδο ιταλικό κράτος».

"Αραγε οί άποσχιστικές ενέργειες της «Λέγκα» θά άποδειχθούν ως ή μόνη άπάντηση στην κρίση πολιτικής άντιπροσωπείας πού διέρχεται ή σημερινή Ιταλία;

Άλέξης Παπαλιός

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ Ι

Ειρήνη τώρα;

Ένας νέος άνεμος φαίνεται να πνέει στην Μέση Ανατολή, μετά από την εκλογική νίκη των Έργατικών του Γιτζάκ Ραμπίν στό Ισραήλ. Βέβαια, ή διαφαινόμενη άλλαγή στάσης των ενδιαφερομένων πλευρών, πού έμπλέκονται σε αυτή την πολύχρονη σύγκρουση, δέν όφείλεται άποκλειστικά ή κυρίως στίς πολιτικές άνακατατάξεις στό έσωτερικό της χώρας. Στό πρόσφατο σχετικά παρελθόν παρατηρήθηκε μιά κάποια «ώρίμανση» μέρους της παλαιστινιακής πλευράς, μιάς τάσης δηλαδή πού άπορρίπτει τή βία ως μοναδικό μέσο για τήν επίλυση της διαμάχης. Η έναρξη των άραβοϊσραηλινών συνομιλιών στην Μαδρίτη και ή μετέπειτα συνέχισή τους στην Νέα Υόρκη πέρασε και έξακολουθεί να περνά από πολλά στάδια. Μέχρι πριν λίγο χρονικό διάστημα ή πολυεθνική άραβική άντιπροσωπεία κατόρθωνε να έλέγχει τίς έσωτερικές της άντιφάσεις και φαινομενικά να όμονοεί στην θέση των παλαιστινιακών διεκδικήσεων. Σήμερα, για παράδειγμα, ή προοπτική μιάς έξομάλυνσης των σχέσεων Ισραήλ-

Συρίας άπειλεί να ναρκοθετήσει την πορεία μιάς βιώσιμης λύσης στόν μεσανατολικό χώρο. Ο σκληρός πυρήνας της ΡΙΟ τουλάχιστον θεωρεί ή διάσπαση του άραβικού μετώπου όφελει τίς άπώτερες στρατηγικές επιδιώξεις του Ισραήλ. Η πρόσφατη δωδεκάμηρη άπεργία πείνας Παλαιστινίων πού κρατούνται σε ισραηλινές φυλακές, καθώς και οί αίματηρές εκδηλώσεις πού έλαβαν χώρα έρμηνεύονται από πολλούς ως μέσο πίεσης πού άποσκοπεί στό πάγωμα μιάς τέτοιας διαδικασίας. Είναι προφανές ότι μιά άναζωπύρωση της Ίντιφάντα, πού πολλοί και από τίς δύο πλευρές άπέχονται, θά έθετε σε σκληρή δοκιμασία τίς συνομιλίες. Οί όπαδοί της σκληρής και άδιαπραγμάτευτης γραμμής, κυρίως από την άραβική πλευρά, άδυνατούν να κατανοήσουν την άλλαγή κλίματος μετά τον Πόλεμο του Κόλπου και τή διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Από την άλλη πλευρά, τά προβλήματα πού άντιμετωπίζει ή κυβέρνηση του Γ. Ραμπίν, ιδιαίτερα στό έποικισμένα έδάφη, μπορούν, άν συνδυασθούν

μέ την έπικράτηση μιάς σκληρής παλαιστινιακής συμπεριφοράς, να ανατρέψουν τή διαδικασία ειρήνευσης. Για τήν ώρα, μιά διαδικασία έντιμων παραχωρήσεων και συμβιδιασμών έχει υιοθετηθεί, εκτός από την επίσημη ισραηλινή ήγεσία, και από τή «φυσική» παλαιστινιακή ήγεσία των κατεχόμενων εδαφών. Πρόκειται για μιά στάση πού κόστισε και έξακολουθεί να κοστίζει τή μερική, τουλάχιστον, άπομόνωση των φορέων της από τό σύνολο σχεδόν των εκτός Ισραήλ Παλαιστινίων.

Στή συνέντευξη πού άκολουθεί, ένας από τους μεγαλύτερους Ισραηλινούς διανοούμενους (γιατρός, χημικός και φιλόσοφος), ό Γεσαγιάχου Λεμποδίτζ, ή «συνείδηση του Ισραήλ» για τους μαθητές του, δίνει άπαντήσεις σε μιά σειρά επίκαιρων έρωτημάτων, προσδιορίζοντας ταυτόχρονα κάποιες παρεξηγημένες έννοιες και συμπεριφορές.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΙΙ

Μιά εύκαιρία για ειρήνη

μιλάει ο φιλόσοφος Γεσαγιαχού Λεμποβίτζ

Ερ.: Δύο έννοιες δύσκολες νά διακριθούν συνεχίζουν νά τροφοδοτούν, λίγο πολύ παντού, σκληρές συζητήσεις. Πρόκειται για τόν Ιουδαϊσμό και τόν Σιωνισμό. Άς αρχίσουμε από τόν Ιουδαϊσμό. Πώς θά τόν όρίζατε;

Γ.Λ.: Από τίς άρχές τού είκοστού αιώνα είναι αδύνατον νά δοθεί ένας ακριβής όρισμός τού «Ιουδαϊσμού». Σήμερα είμαστε σέ όλο τόν κόσμο δώδεκα μέ δεκατρία εκατομμύρια άνθρωποι θεωρούμενοι από τούς μή Έβραίους (*goyim*) ως Έβραίοι, ή πλειοψηφία τών όποιων έχει μιά περισσότερο ή λιγότερο άναπτυγμένη συνείδηση τής Ιουδαϊκότητάς της. Δέν γνωρίζω όμως καμιά άξια στή φυσική ή στήν πνευματική ζωή πού νά είναι πραγματικά κοινή σέ αυτούς τούς δώδεκα ή δεκατρία εκατομμύρια άνθρωπους. Άντίθετα, μέχρι τόν δέκατο ένατο αιώνα, ό Ιουδαϊσμός διέθετε μιά ακριβώς προσδιορισμένη πραγματικότητα: ήταν ό κάτοχος μιάς προσδιορισμένης θρησκευτικής παράδοσης.

Ερ.: Ο Ιουδαϊσμός λοιπόν για σάς παραμένει πριν απ' όλα θρησκεία;

Γ.Λ.: Ναι, αλλά προσοχή: θρησκεία ύπαρξιακή, όχι πνευματική. Δέν είναι ούτε ιδιαίτερη πίστη, ούτε κατάσταση πνεύματος, ούτε μορφή πνευματικότητας πού χαρακτηρίζει τήν ούσία τού Ιουδαϊσμού. Είναι πράξη ή, αν προτιμάτε, ένας τρόπος προσέγγισης τής ύπαρξης, ένας τρόπος ζωής σύμφωνος μέ μιά γνώση, μέ ένα σύνολο κανόνων πού στά έβραϊκά άποκαλούμε Χάλαχα. Αιτή ή τελευταία λέξη, δημιουργημένη από τή ρίζα τού ρήματος «πιγαίνω», σημαίνει «δρόμος τής ζωής». Τό νά είσαι Έβραϊός λοιπόν συνίσταται στό νά ζεις τηρώντας αυτόν τό νόμο, πορευόμενος στή ζωή σύμφωνα μέ τίς έπιταγές του, μέ τό νά τίς σέβασαι, γιατί ό σεβασμός τους σημαίνει άπλούστατα σεβασμό στό Θεό, χωρίς νά άναμένεις ιδιαίτερη άνταμοιβή ή κέρδος.

Ερ.: Ο νόμος αυτός έμπεριέχει τήν ολόκληρη τών ταλμουδικών έπιταγών ή απλά θεμελιώνεται στήν Τορά, στήν έβραϊκή Βίβλο;

Γ.Λ.: Έπιτρέψτε μου νά σάς διορθώσω. Η Χάλαχα δέν θεμελιώνεται στή Βίβλο. Η Βίβλος είναι θεσμός τού Ιουδαϊσμού. Άν ό Χριστιανισμός είναι θρησκεία πού πηγάζει από τή Βίβλο, δέν συμβαίνει τό ίδιο και μέ τόν Ιουδαϊσμό. Ο Ιουδαϊσμός

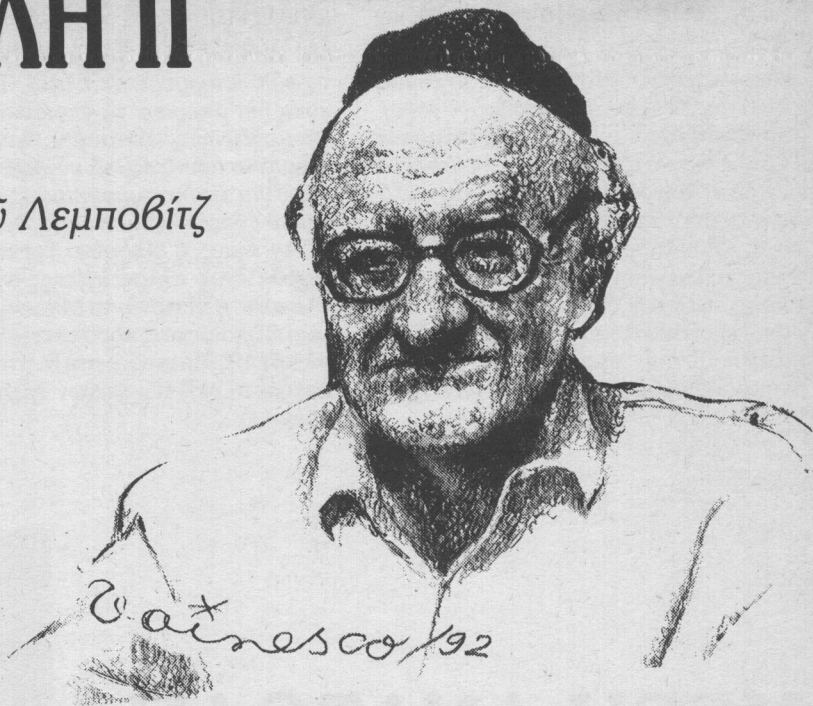
ύπάρχει εδώ και πέντε χιλιάδες χρόνια: στίς άπαρχές του θεμελιώθηκε σέ έναν προφορικό νόμο. Τό κείμενο τής Βίβλου προέρχεται από μιά ύστερη σύνταξη. Όσο για τό ταλμουδικό κείμενο — πού άποτελεί τή συσώρευση, κατά τή διάρκεια χιλιετηρίδων, θρησκευτικής σκέψης ως πρós τό νόμο — τελειοποιήθηκε, υπό μορφή γραπτή και όριστική, τόν πέμπτο αιώνα τής Χριστιανικής έποχής.

Ερ.: Και όμως, πολλοί Έβραίοι, στό Ίσραήλ και σέ όλο τόν κόσμο, δέν αυτοχαρακτηρίζονται μέσα από αυτόν τόν «ύπαρξιακό Ιουδαϊσμό», δηλαδή τόν θρησκευτικό, μέ τήν έννοια πού δίνετε στόν όρο;

Γ.Λ.: Φυσικά. Ό καθένας είναι ελεύθερος. Αιτοί όμως οι Έβραίοι πού έχασαν τήν έπαφή τους μέ τόν Ιουδαϊσμό έχουν μιά άφηρημένη συνείδηση τής Ιουδαϊκότητάς τους. Και αιτή ή άφηρημένη συνείδηση, μέσα στήν πραγματική ιστορία, μπορεί νά έχει καταστρεπτικά άποτελέσματα. Τό είδαμε, για παράδειγμα, αυτό στό Ίσραήλ, ήδη από τή δημιουργία τού κράτους, πού δέν είναι καθόλου ένα έβραϊκό κράτος, σύμφωνο, δηλαδή, μέ τίς έπιταγές τού έβραϊκού νόμου.

Ερ.: Αυτό μέ παρακινεί νά σάς ρωτήσω για τόν όρισμό πού δίνετε στόν Σιωνισμό, αιτή τήν ιδεολογία πού έμφανίστηκε από τόν Χέρζλ στά τέλη τού προηγούμενου αιώνα και πού, από τότε, ύπέστη πολλές μεταμορφώσεις.

Γ.Λ.: Έπιτρέψτε μου νά σάς διορθώσω άλλη μιά φορά. Ο Σιωνισμός δέν είναι ιδεολογία αλλά πολιτικό κίνημα μέ συγκεκριμένο σκοπό: τήν έθνική άνεξαρτησία

τού έβραϊκού λαού. Στο έσωτερικό αυτού τού κινήματος ύπήρξαν άνθρωποι μέ τίς πλέον διαφορετικές και άντιτιθέμενες ιδέες: πιστοί και άθεοι, σοσιαλιστές και άστοί, ό Χέρζλ, για παράδειγμα, ήταν άστός, έστω κι αν άργότερα μέσα στό κίνημα ύπήρξε μιά σοσιαλιστική πλειοψηφία. Ο στόχος τού Σιωνισμού πραγματοποιήθηκε όριστικά τό 1948 μέ τή δημιουργία τού κράτους τού Ίσραήλ.

Ερ.: Κάτι πού σημαίνει ότι ό Σιωνισμός δέν είναι πλέον επίκαιρος;

Γ.Λ.: Από τή στιγμή πού ή άνεξαρτησία μας παραμένει προσωρινή, μιά σύγχρονη μορφή τού Σιωνισμού συνίσταται στόν άγώνα για τήν υπεράσπιση τής ύπαρξης τού κράτους μας.

Ερ.: Και σέ αυτό τό σημείο πολλοί Έβραίοι δέν συμμερίζονται τήν άποψή σας, άφου έπιμένουν νά ζούν στή διασπορά αντί νά έγκατασταθούν στό Ίσραήλ.

Γ.Λ.: Έπαναλαμβάνω ότι ό καθένας είναι ελεύθερος. Κάθε Έβραϊός είναι ελεύθερος νά άποφασίσει αν θά γίνει ή όχι Ίσραηλινός. Ένας άνθρωπος όφείλει νά είναι πατριώτης; Οφείλει νά είναι έντιμος; Μόνο αυτός έχει τήν άπάντηση. Για μένα, μπορεί κάποιος νά είναι ένας καλός Έβραϊός, ένας Έβραϊός πού πιστεύει στή θρησκεία του, είτε ζει στήν Άργεντινή είτε στήν Εύρώπη είτε στήν Ίερουσαλημ. Ο καθένας μπορεί παντού νά αυτοπραγματωθεί ως Έβραϊός: δέν είναι άνάγκη γι' αυτό νά γίνει Ίσραηλινός πολίτης. Τελικά, τό Ισραηλινό κράτος δέν είναι τίποτα άλλο παρά ένα πολιτικό πλαίσιο, ένας μηχανισμός έξουσίας. Η έπιβίωση

του δέν περνά αναγκαστικά μέσα από την άφιξη όλων των Έβραίων εδώ! Πρέπει να έκκοσμικεύσουμε το κράτος, να πάψουμε να το θεωρούμε φρετίχ. Όπως επίσης πρέπει να πάψουμε να χαρακτηρίζουμε την Ιουδαϊκότητα ως πολιτική κατηγορία. Πράγματι η Ιουδαϊκότητα προσομοιάζει περισσότερο με αυτό που οι καθολικοί θεολόγοι αποκαλούσαν παλιότερα με έναν «άνεξιτλο χαρακτήρα».

Ερ.: Θέλετε να πείτε ότι για παράδειγμα ένας Έβραϊός που ασπάζεται τον καθολικισμό συνεχίζει να παραμένει Έβραϊός;
Γ.Α.: Προφανώς. Γίνεται ένας Έβραϊός άμαρτωλός, παραμένει όμως Έβραϊός. Ένας Γάλλος που θά παρέβαινε τους νόμους της χώρας του θά έπαυε να είναι Γάλλος πολίτης;

Ερ.: Μέλιγα λόγια, η ύπαρξη διασπορᾶς δέν σᾶς φαίνεται ότι δημιουργεί πρόβλημα;

Γ.Α.: Όχι. Η τουλάχιστον ύπαρξιακό πρόβλημα: στη διασπορά ενεδρεύει ο κίνδυνος ολικής αφομοίωσης των Έβραίων. Εύτυχῶς ἡ ἱστορία δείχνει ότι ένας λαός μπορεί να ζήσει για πολύ καιρό χωρίς κράτος, διατηρώντας όμως τή συνείδησή του ως λαού. Δείτε τόν Ιταλικό λαό που έφτιαξε κράτος μόνο στο τέλος του δέκατου ένατου αιώνα ἢ τόν γερμανικό λαό που άκόμα καί σήμερα είναι διαιρεμένος ανάμεσα σε περισσότερα κράτη: Γερμανία, Αυστρία, Έλβετία... Τό σημαντικό είναι ἡ επιδίωση του έβραϊκού λαού. Σήμερα, αυτή ἡ επιδίωση είναι λιγότερο προβληματική άπ' ὅ,τι ἡ επιδίωση του κράτους του Ίσραήλ, καί αυτό είναι τό πρωταρχικής σημασίας ζήτημα.

Ερ.: Ένα μεγάλο μέρος τῶν εργασιῶν σας, ἐδῶ καί μισό αἰώνα, ἀφορᾶ τίς πάντα σύνθετες σχέσεις, συχνά συγκρουσιακές ἀνάμεσα στο πολιτικό καί στο θρησκευτικό. Ἀπό αὐτή τήν άποψη, τί σκέφτεσθε για τή σημερινή κατάσταση στο Ίσραήλ;
Γ.Α.: Όπως είπα, τό κράτος του Ίσραήλ δέν είναι έβραϊκό, με τήν έννοια ότι οί νόμοι του δέν είναι αυτοί του Ιουδαϊσμοῦ. Όπως καί ὁ σημερινός έβραϊκός λαός δέν είναι ὁ λαός τῆς Τορά. Τό Ίσραήλ, ἄρα, δέν βρίσκεται σε μιά διαδικασία εξέλιξης του σε θρησκευτικό κράτος. Όπως καί τό μελλοντικό παλαιστινιακό κράτος δέν θά είναι Ισλαμικό αλλά κράτος του σημερινού παλαιστινιακού λαού. Η κυρία Χάνα Αχράουι δέν είναι χριστιανή; Για να επιστρέψουμε στον Ιουδαϊσμό, ἡ μόνη βιώσιμη λύση βρίσκεται στο διαχωρισμό του κράτους από τή θρησκεία. Άκόμα καί από αὐστηρά θρησκευτική πλευρά, ένας τέτοιος διαχωρισμός μου φαίνεται ότι είναι πρωτεύουσας σημασίας.

Ερ.: Καί ὡς προς αὐτό τό σημείο, ἀντιτίθεσθε ὡς προς τήν δλότητα σχεδόν του

Ισραηλινού θρησκευτικοῦ κατεστημένου.
Γ.Α.: Σήμερα, ἡ επίσημη θέση του ραβινικού θεσμοῦ σε σχέση με τό Ισραηλινό κράτος είναι άκριβῶς σχέση ελεύθερης συμβίωσης με τήν πολιτική έξουσία, ὅπως στην περίπτωση τῆς γαλλικῆς Έκκλησίας σε σχέση με τήν Αὐτοκρατορία, οί σχέσεις τῶν ὁποίων ρυθμίζονταν με συνθήκη που είχε έπεξεργασθεῖ ὁ Ναπολέων. Στη Γαλλία, ὁ Κόμπ, διαχωρίζοντας τήν Έκκλησία από τό κράτος, διέσωσε τόν γαλλικό καθολικισμό, τόν προστατεύσε από τόν κίνδυνο τῆς διαφθορᾶς. Σε μᾶς, ἡ θέληση τῶν ραβίνων να εισαγάγουν ψευδοθρησκευτικές τελετουργίες στην κοινωνική καί κοσμική πολιτική διευρύνουν τά περιθώρια νόθευσης, άπάτης καί ψεύδους.

Ερ.: Δέν είναι περίεργο που μερικοί κοσμικοί Ίσραηλινοί, άκόμα κι ένας πολιτικός του Έργατικού Κόμματος, ὁ Μπέν Γκουριόν, με τόν ὁποῖο μετά τήν ανεξαρτησία είχατε ζωρή πολεμική, ήταν έχθρικοί στην ἰδέα ενός διαχωρισμοῦ κράτους καί θρησκείας;

Γ.Α.: Όχι, είναι φυσικό. Ὁ Μπέν Γκουριόν, που ήταν άθεος, αντιπαθούσε τόν Ιουδαϊσμό ὡς θρησκεία καί ταυτόχρονα τόν φοβόταν. Φοβόταν τήν αὐτονομηση τῆς θρησκείας ὡς ανεξάρτητης δύναμης. Ἦθελε να τήν ελέγχει πολιτικά. Κατά βάθος, ἡ θέση του ήταν ἡ ἴδια με αὐτή του Ναπολέοντα τή στιγμή τῆς συνθήκης.

Ερ.: Κρίνετε πῶς ἡ θέση σας βρήκε πρόσφορο ἔδαφος στην κοινή γνώμη ἐδῶ καί σαράντα χρόνια;

Γ.Α.: Γνωρίζετε ότι αὐτή τή στιγμή ὅλοι ασχολοῦνται αποκλειστικά με τή διατήρηση τῆς ύπαρξης του κράτους του Ίσραήλ, δηλαδή, ἀλίμονο, με τή διατήρηση του ελέγχου από τό Ίσραήλ τῶν κατεχόμενων ἔδαφῶν. Έτσι τά πραγματικά προβλήματα —εκπαίδευση, κουλτούρα, υγεία— παραγνωρίζονται. Πρόκειται για έναν ἀπό τούς λόγους για τούς ὁποίους τό μοίρασμα αὐτῆς τῆς χώρας είναι κάτι τό ἀπόλυτα αναγκαίο, από τήν άποψη του έβραϊκού ἔθνικου συμφέροντος.

Ερ.: Τί έννοεῖτε;

Γ.Α.: Είναι πολύ ἀπλό. Ἡ ένδοξη στρατιωτική νίκη στον Πόλεμο τῶν Έξι Ἡμερῶν στην πραγματικότητα απέθεθι ὀλέθρια για τό Ισραηλινό κράτος. Από τό 1967 τό Ίσραήλ έγινε ένας μηχανισμός καταπίεσης ενός άλλου λαού. Ἡ ενεργητικότητα του διοχετεύθηκε προς έναν μόνο στόχο: τή συνέχιση τῆς καταπίεσης. Είναι ἐπείγον να τελειώνουμε με αὐτή τήν κατάσταση. Είναι ἐπείγον να κατανοηθεῖ ότι σε αὐτή τή γῆ, που αποκαλοῦμε Έρτζ Ίσραήλ (Ιστορικό έβραϊκό ὄνομα τῆς Παλαιστίνης) καί που οί Άραβες αποκαλοῦν Παλαιστίνη, συνυπάρχουν δύο λαοί, ὁ καθένas εκ τῶν ὁποίων π-

στεύει θαύματα ότι αὐτή ἡ χώρα είναι ἡ χώρα του. Να γιατί υπάρχει μόνο μιά λύση: τό μοίρασμα.

Ερ.: Θεωρεῖτε, ἄρα, ὡς αὐστηρά ἰσοτιμία τά δικαιώματα Έβραίων καί Παλαιστινίων να ζοῦν πάνω σε αὐτή τή γῆ;

Γ.Α.: Δέν πρόκειται για ζήτημα δικαιωμάτων, γιατί κανένας ἄνθρωπος, άτομο ἢ συλλογικότητα δέν έχει, αὐστηρά μιλώντας, δικαιώματα σε ὁποιοδήποτε μέρος τῆς γῆς. Ἀλλά πρόκειται για ένα ζήτημα ἰστορικής τάξης: δύο λαοί βρίσκονται ἐδῶ, παρόντες ἐδῶ καί πολύ καιρό, διαδηλώνοντας τήν ἔθνική τους ανεξαρτησία. Ἄρα ἡ ανεξαρτησία είναι ἡ μόνη ἄξια για τήν ὁποία οί ἄνθρωποι αὐτοί είναι διατεθειμένοι να σκοτώνουν καί να σκοτώνονται. Αὐτό πρέπει να τό λάβουμε ὑπόψη μας. Ἄκόμα κι ἂν νύοθητοῦμε

μια ἐγωιστική προοπτική: γιατί, κατα οὐρανός, τό πρόβλημα δέν είναι τόσο να ἀπελευθερώσουμε τήν Παλαιστίνη —αὐτό τό ἀναλαμβάνουν οί ἴδιοι οί Παλαιστίνιοι— ὅσο τό να ἀπελευθερώσουμε τό κράτος του Ίσραήλ, ἀπαλλάσσοντάς το από τή δουλεία τῆς κατοχῆς ἔδαφῶν ὅπως ὁ Ντέ Γκῶλ ἀποδέσμευσε τή Γαλλία από τήν ἀποικιακή αὐτοκρατορία καί ἔσωσε τή δημοκρατία.

Ερ.: Τό πρόβλημα λοιπόν για τό Ίσραήλ είναι να επιστρέψει τά ἔδαφῆ ἢ να ξαναδει συνολικά τήν κατανομή τῶν ἔδαφῶν σε αὐτή τήν περιοχή του κόσμου;

Γ.Α.: Τό σημαντικό είναι καί οί δύο λαοί να ἀποκτήσουν τήν ανεξαρτησία τους, λίγο ἐνδιαφέρει ποιά θά είναι τά ἀκριβῆ σύνορα. Τά σύνορα είναι διαπραγματεύσιμα: μόνο ἡ ανεξαρτησία δέν είναι. Ἄκόμα καί τό μοίρασμα τῆς Ἱερουσαλήμ είναι διαπραγματεύσιμο. Ἐξάλλου, νομίζω ότι είναι ἀναπόφευκτο.

Ερ.: Ὡς προς τή διαδικασία εἰρήνευσης ἔχετε κάποια αἰσιοδοξία;

Γ.Α.: Ἄς ποῦμε ότι ἐδῶ καί τρεῖς μήνες

(μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Γ. Ραμπίν) βαδίζουμε προς τη σωστή κατεύθυνση. Σήμερα προσφέρεται μία ευκαιρία που δεν υπήρχε την εποχή της διακυβέρνησης από αυτόν τον γερο-τρομοκράτη Γιτζάκ Σαμίρ. Είναι η πρώτη μεγάλη ευκαιρία από το 1967: αλλά για την ώρα είναι μία ευκαιρία, σε καμιά περίπτωση μία βεβαιότητα. Επιπλέον, η εμπιστοσύνη μου στον Γιτζάκ Ραμπίν είναι περιορισμένη. Κατανοεί την κατάσταση, αλλά δεν διαθέτει κουράγιο. Ο Ντέ Γκώλ διέθετε: δεν δίστασε να δγαλεί από τη φυλακή τον τρομοκράτη Μπέν Μπελά, να τον προσκαλέσει στα Ήλυσια για να συνομιλήσουν για την ανεξαρτησία της Αλγερίας. Έκτιμώ ότι και ο Ραμπίν οφείλει να συνομιλήσει άπευθείας με τον Αραφάτ.

Ερ.: Τό 1988 γράψατε: «Ίσως ή ειρωνεία της ιστορίας θελήσει ώστε οι ξένοι να σώσουν τό κράτος του Ίσραήλ, ένώ οι Έβραίοι θά παλεύουν για να τό καταστρέψουν». Ο ρόλος που έπαιξαν οι Αμερικανοί — και οι Ρώσοι — μετά τόν Πόλεμο του Κόλπου τό επιβεβαιώνει; **Γ.Α.:** Από τήν εποχή του προγόνου μας Αβραάμ, ποτέ οι Έβραίοι δέν χάθηκαν τήν ασφάλεια όσο σήμερα. Πράγματι, ό μόνος τόπος όπου ή ύπαρξή μας παραμένει προσωρινή είναι ακριβώς εδώ. Η μόνη εβραϊκή κοινότητα που πραγματικά απειλείται στον σημερινό κόσμο είναι ή εβραϊκή κοινότητα του Ίσραήλ. Είναι τό τίμημα που πληρώνουμε για τήν ανεξαρτησία μας. Καί θέλουμε να είμαστε ανεξάρτητοι για δύο λόγους: γιατί οι άνθρωποι έχουν τό δικαίωμα να είναι υπεύθυνοι για τή δική τους παραφροσύνη και για τά δικά τους έγκλήματα, και γιατί έχουν επίσης τό δικαίωμα να παλεύουν κατά των έγκλημάτων τους και κατά τής παραφροσύνης τους, στό πλαίσιο τής ανεξαρτησίας τους.

Ερ.: Η ιστορία έχει νόημα, και μάλιστα ένα τέλος; **Γ.Α.:** Τέλος; Σίγουρα όχι. Όσο για τό νόημα, θά σās μιλήσω με τά λόγια του Βολταίρου: «Όλη αυτή ή ιστορία είναι ένας σωρός από έγκλήματα, τρέλες και δυστυχία...». Δέν πρέπει όμως να λησμονούμε και τήν άλλη πλευρά των πραγμάτων: τήν ιστορία του αγώνα κατά των έγκλημάτων, τής παραφροσύνης και τής δυστυχίας αγώνας που θά είναι άτελες, αλλά που δίνει στην ιστορία τή μεγαλειώδη τής διάσταση. Όπως λέτε στα γαλλικά: «Δέν είναι αναγκαίο να έλπίζουμε για να επιχειρούμε ούτε να πετυχαίνουμε για να διατηρούμε...».

Ερ.: Πιστεύετε στό μέλλον του εβραϊκο-χριστιανικού διαλόγου; **Γ.Α.:** Η αναγκαιότητα ενός διαλόγου γίνεται αισθητή από τή χριστιανική πλευ-

ρά. Για τούς χριστιανούς ή επίμονη ύπαρξη του Ιουδαϊσμού είναι ένα απαράδεκτο φαινόμενο, άφου ό χριστιανισμός παρουσιάζεται ως τό πραγματικό Ίσραήλ, με άλλα λόγια ως ό κληρονόμος του Ιουδαϊσμού — και ό τι δέν μπορούμε να κληρονομήσουμε από κάποιον που άκόμα δέν έχει πεθάνει. Αντίθετα, για τούς Έβραίους ή ύπαρξη του χριστιανισμού είναι ένα άδιάφορο φαινόμενο: ό χριστιανισμός, από τή δική μας πλευρά, είναι άπλά ένας από τούς δυνατούς τρό-

πους άπόρριψης τής Χάλαχας. Γι' αυτό, άλλωστε, δέν υπάρχει ένας συμβατός διάλογος ανάμεσα στον Ιουδαϊσμό και στον χριστιανισμό, θεωρούμενων ως θρησκειών — έστω και άν σε ένα άυστηρά ανθρώπινο επίπεδο ένας προσωπικός διάλογος είναι πάντα δυνατός ανάμεσα σε Έβραίους και χριστιανούς.

Δημοσιεύθηκε στον *Monde*, 13.10.92
Μετάφραση: Άνδρέας Παναζόπουλος

τα βιβλία της «γνώσης»

BIBLIA ΠΟΥ ΞΕΚΡΙΖΟΥΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ & ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Διεύθυνση σειράς - Παναγιώτης Κονδύλης

1. K. Marx, Διαφορά τής δημοκρατίας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας.
2. Π. Κονδύλης, Η κριτική τής Μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη.
- 3-4. R. Aron, Η εξέλιξη τής κοινωνιολογικής σκέψης.
- 5-8. F. Châtelet (έπιμ.), Η φιλοσοφία.
9. K. Marx - F. Engels, Η Ελλάδα, ή Τουρκία και τό ανατολικό ζήτημα.
10. K. Löwith, Τό νόημα τής ιστορίας.
11. C.B. McPherson, Ατμικισμός και ιδιοκτησία.
12. C.B. McPherson, Η ιστορική πορεία τής φιλελεύθερης δημοκρατίας.
13. L. Goldmann, Διαλεκτικές έρευνες.
14. E. Husserl, Δεύτερη λογική έρευνα.
15. H. Arendt, Η ανθρώπινη κατάσταση.
16. V. Kraft, Ο Κύκλος τής Βιέννης.
17. M. Foucault, Οι λέξεις και τά πράγματα.
18. M. Buber, Τό πρόβλημα του ανθρώπου.
- 19-20. K. Löwith, Από τόν Χέγκελ στον Νίτσε.
21. J. Piaget, Σοφία και ψευδαισθήσεις τής φιλοσοφίας.
22. Λ. Βυγκότσκι, Σκέψη και γλώσσα.
23. L. Strauss, Φυσικό Δίκαιο και Ίστορία.
24. J.-F. Lyotard, Η μεταμοντέρνα κατάσταση.
25. U. Eco, Θεωρία σημειωτικής.
- 26-27. Ν. Ψημμένος (έπιμ.), Η έλληνική φιλοσοφία, 1453-1821.
28. J. Huizinga, Ο άνθρωπος και τό παιχνίδι.
- 29-30. Th. Hobbes, Λεβιάθαν.
31. G. Sorel, Οι ψευδαισθήσεις τής προόδου.
32. J. Derrida, Περι γραμματολογίας.
33. J. Locke, Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως.
- 34-38. Π. Νούτσος (έπ.), Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα.
39. O. Gigon, Βασικά προβλήματα τής αρχαίας φιλοσοφίας.
40. Ν. Σκουτερόπουλος (έπιμ.), Η αρχαία σοφιστική. Τά σωζόμενα άποσπάσματα.
41. E. Cassirer, Ο μύθος του κράτους.
42. C. Lévi-Strauss, Φυλή και ιστορία.
43. M. Granet, Η κινεζική σκέψη.

Έτοιμάζονται

H. Glasenapp, Η Φιλοσοφία των Ίνδων.
Montesquieu, Τό πνεύμα των νόμων.
L. Wittgenstein, Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις.

εκδόσεις «γνώση»

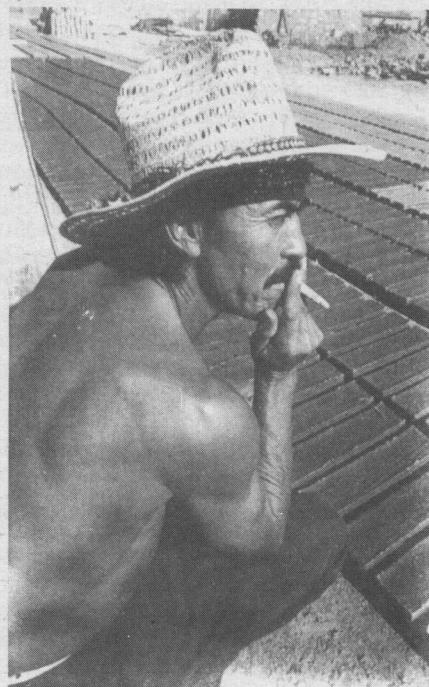
Ιπποκράτους 31, 106 80 Αθήνα Τηλ.: 3620 941 — 3621 194

Για τούς Βιβλιοπώλες: Αποκλειστική διάθεση ΔΑΝΑΟΣ Α.Ε.

Μαυρομιχάλη 64, 106 80 Αθήνα, Τηλ.: 3604 161, 3631 975, 3611 054

Πού πηγαίνει ή 'Αμερική;

του Νόρμαν Μπιρμπάμ

Ο συνηθισμένος αμερικανικός εθνικισμός, ηθικοπλαστικός και έπιθρμένος, έπαψε νά ύπάρχει. Τή θέση του κατέλαθε ένας άμυντικός εθνικισμός, ένιοτε όργισμένος, πού άναζητά νά άπαντήσει στή διεθνοποίηση τής οικονομίας, στή συνεχιζόμενη ύπαρξη τών πολέμων και τού χάους, στή άνικανότητα τής κοινωνίας νά άπομονώσει αυτά τά προβλήματα και νά τά έλέξει.

Η σημερινή συζήτηση γιά τήν κατάσταση τής αμερικανικής κοινωνίας ξεπερνά σέ αντίφασεις και τήν ιστορία τού πύργου τής Βαβέλ. Κάποιοι διανοούμενοι οικτίρουν γιά τήν άποσάρθρωση τών παραδοσιακών άξιών. Άλλοι έμμένουν στά πλεονεκτήματα τής νέας πολιτισμικής πολυπλοκότητας. Ένώ μιά ομάδα οικονομολόγων διαβεβαιώνει ότι ό εθνικός πλούτος μειώνεται, μιά άλλη διατείνεται ότι οί όροι γιά μιά νέα ανάπτυξη σπάνια ήταν καλύτεροι. Στή διάγνωση μιάς παρακμής τού έπεκτατισμού άπαντά ή διάγνωση γιά ένα μεταεπεκτατικό μέλλον.

Οί 'Αμερικανοί διανοούμενοι μεταφράζουν τήν άνησυχία τής κοινής γνώμης μπροστά σέ ένα πλεόνασμα συνθετότητας πού άποπροσανατολίζει και άπογοητεύει. Γιά πολλούς πολίτες ή τηλεόραση έγινε τό μόνο εργαλείο πού έπιτρέπει τήν κατανόηση τής κοινωνικής πραγματικότητας τών άλλων. Γιά νά ανακαλύψουν έδω ένα θόρυβο αντίδράσεων, ένα μωσαϊκό συγκρούσεων και όργης.

Έντούτοις, όσοι υπερασπίζονται έναν άγριο άτομικισμό δέν όπισθοχωρούν μπροστά σέ έναν άταρχικό περί κοινότητας λόγο. Μιά ντουζίνα άπό διακριτές πολιτισμικές ομάδες άπαιτούν τό σεβασμό τής «ταυτότητάς» τους, τή στιγμή πού ή κουλτούρα και ό δημόσιος χώρος φαίνονται όλο και περισσότερο δύσκολο νά προσδιοριστούν και νά άμυνθούν. Η κοινωνία όπως τή διώνουν εκατομμύρια πολίτες πού άγωνίζονται γιά τό καθημερινό έγινε μιά άδυσώπητη μηχανή πού λειτουργεί ένάντια στήν άυτόνομια και τή γλώσσα τους.

Κατά δάθος, μιά σημαντική πλειοψηφία τών 'Αμερικανών δέν γνωρίζει πώς νά έρμηνεύσει αυτό πού αντιπροσωπεύει τόν κεντρικό παράγοντα τής τύχης τους, τήν άγορά. Η κοινότητα επανάληψη τής φράσης «μεσαία τάξη» έπιτρέπει, έτσι, τήν υπέρβαση τών προβλημάτων πού άφορούν τίσ εισοδηματικές άνισότητες, τήν έξουσία και τόν πλούτο. Οί κυβερνήσεις τών Ρήγκαν και Μπούς κατόρθωσαν νά εκμεταλλευθούν τίσ άλλες πού συνέδησαν στήν παγκόσμια οικονομία γιά νά ευνοήσουν τίσ πολυεθνικές πού τούς στήριξαν, ώφελούμενες άπό τήν έκπτωση τού παλιού κοινωνικού συμβολαίου.

Γιατί, μετά τό 1945, ό πλούτος τής χώρας στηρίχθηκε στό γεγονός ότι τό σύνολο τής κοινωνίας έπωφελείτο άπό τή συνέχιση τής ανάπτυξης. Άλλά ό ένας άπό τούς δύο πρωταγωνιστές αύτου τού σιωπηρού συμβολαίου (ό κόσμος τού συνδικαλισμού) άπώλεσε τήν ούσία τής δύναμής του¹, τό εθνικό εισόδημα παραμένει στάσιμο έδω και είκοσι χρόνια, τό Δημοκρατικό Κόμμα, πού εξέφραζε τίσ προσδοκίες τού κατώτερου πολίτη, έντάχθηκε σέ μιά περί άτομικισμού και ιδιωτικής κατανάλωσης θεματική.

Αύτοί πού πρώτοι άπ' όλους θά έπωφελούντο άπό τήν επέκταση τού δημόσιου τομέα και τού κράτους πρόνοιας δυσκολεύονται όλο και περισσότερο νά άποδοτούν μέ όρους έλέγχου τής άγοράς και άλληλεγγύης. Δέν άποδέχονται τήν τάξη πού οί οικονομικές έλίτ επιβάλλουν, αλλά δέν διαθέτουν κανένα ύποκατάστατο κοινωνικό μοντέλο. Πράγματι, ή 'Αμερική είναι μιά ταξική κοινωνία πού δέν κατανοεί τόν έαυτό της ως τέτοια². Η δημοκρατία σταματά στό κατώφλι τής έπιχειρήσης: ένας λαός περήφανος γιά τήν έλευθερία του άποκαλύπτεται παθητικός μπροστά σέ αυτούς πού έλέγχουν τήν άπασχόληση. Πάντως, τό κεντρικό πρόβλημα τής αμερικανικής κοινωνίας παραμένει συνδεδεμένο μέ τό γεγονός ότι όσοι διαδίδουν εκει είναι άνίκανοι νά συλλάβουν μιά άλλη μορφή κοινωνίας.

Ντροπαλή όταν πρόκειται γιά τίσ έλίτ πού τήν κυριαρχούν, ή λευκή 'Αμερική χάνει τήν ψυχραιμία της όταν πρόκειται νά άντιμετωπίσει τούς μαύρους πολίτες, πού τοποθετούνται στά κατώτερα στρώματα. Ο φυλετικός άνταγωνισμός παραμένει κεντρικό δεδομένο τής εθνικής ζωής. Η πρόοδος προς περισσότερη δικαιοσύνη είναι θεαματική άπό τό 1945, τά δικαστήρια κατήργησαν τίσ φυλετικές διακρίσεις: σήμερα ύπάρχει μιά

1. Βλέπε Stanley Aronowitz, "Classe ouvrière, gauche et populisme", in *America, le rêve blessé*, Autrement, Paris, 1992.

2. Benjamin De Mott, *The Imperial Middle, Why Americans Cannot Talk About Social Class*, Yale University Press, New Haven, 1992.

σημαντική μεσαία τάξη μαύρων, έστω κι αν η βιομηχανική παρακμή των Ήνωμένων Πολιτειών άγγιξε σοβαρά τούς ύψηλομισθους εργατες³. Έντούτοις, οι μαύροι δεν κερδίζουν παρά τό 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος και τό ένα τρίτο απ' αυτούς (έναντι 11% των λευκών) ζούν κάτω από τό επίσημο όριο τής φτώχειας.

Παράλληλα, τά μέτρα γιά τήν προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και ή εξάλειψη των άνισοτήτων τους ως προς τήν εκπαίδευση και τήν άπασχόληση προοδευτικά άκυρώθηκαν άπό τίς κυβερνήσεις των Ρήγκαν και Μπους. Η λευκή εργατική τάξη, θύμα ή ίδια τής οικονομικής και κοινωνικής ύφεσης, κινητοποιήθηκε κατά των μαύρων, πού φάνηκαν τόσο πύο τρωτοί όσο ή συγκέντρωση των φτωχότερων στίς πόλεις και στίς συνοικίες, όπου βασιλεύουν τά ναρκωτικά και ή έγκληματικότητα, εκλαϊκευσε ψυχοπολιτισμικές θεωρίες πού συνδέουν τήν ύπαρξη ενός μαύρου ύποπρολεταριάτου μέ τήν άποτυχία πολιτικών οικονομικής αναδιανομής και μέ μία «κουλτούρα» ή μέ ά-κοινωνικές συμπεριφορές.

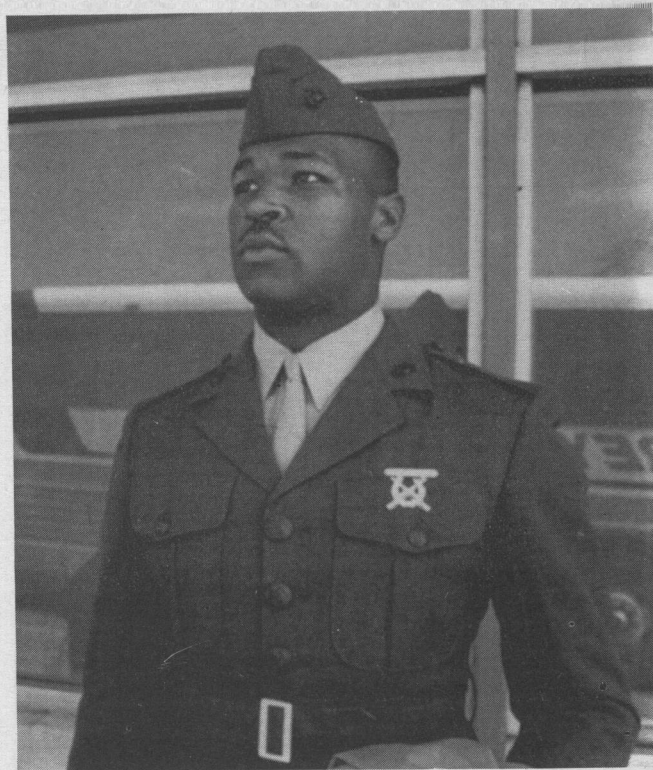
Η πρόσληψη από τούς λευκούς μιās διαλυμένης και επικίνδυνης μαύρης κοινότητας άνέτρεψε ταχύτατα τίς διαπιστώσεις των κοινωνιολόγων: προκρίθηκε νά παρθούν άποστάσεις άπό τό φαινόμενο παρά νά επιδιωχθεί ή σμίκρυνση του παλιότερου κοινωνικού ρήγματος στή χώρα. Μακροπρόθεσμα, ή αλληλοτροφοδότηση μιās έσωτερικής αναδιοργάνωσης τής μαύρης κοινότητας μέ τή δημιουργία σημαντικών κοινωνικών επενδύσεων θά μπορούσε νά επιτρέψει τή λύση του άδιεξόδου. Άλλά γιά νά άποφέρει άποτελέσματα ένας τέτοιος προσανατολισμός, είναι άνάγκη οι λευκοί νά άποδεχθούν κάποια σημαντικά οικονομικά μέτρα ύπέρ των μαύρων καθώς και τήν εγκαθίδρυση σχέσεων αλληλεγγύης. Τίποτα δεν δείχνει ότι βρισκόμαστε σέ αυτό τό σημείο.

Η συζήτηση γιά τήν πολιτισμική πολυπλοκότητα

Κατά τά τελευταία χρόνια πολλές αναλύσεις επέμειναν στήν άναγκαιότητα επίλυσης του προβλήματος των φυλετικών άνισοτήτων μέ οικονομικές και κοινωνικές συνταγές, πού θεωρείται ότι μπορούν νά γίνουν άποδεκτές εύκολότερα άπό τούς λευκούς⁴. Άκόμα όμως και μία προσέγγιση αυτού του τύπου δεν είχε καμιά μαζική άνταπόκριση σέ μία χώρα όπου δεν σταματά νά έξεγείρεται κατά των φορολογικών μεταρρυθμίσεων, άπό τήν Καλιφόρνια τό 1978 ως τό Νιού Τζέρσεϊ τό 1990. Έξάλλου, μία έπιστροφή σέ έναν μεγαλύτερο δολονταρισμό δεν θά επέλυε τά προβλήματα των γκέτο.

Σέ μία τόσο διαφοροποιημένη κοινωνία, πού πριν λίγο ύποδέχθηκε νέα μεταναστευτικά κύματα άπό τήν Άσία και τή Λατινική Άμερική⁵, ή συζήτηση πάνω στό θέμα τής πολιτισμικής πολυπλοκότητας είναι ιδιαίτερα σκληρή. Κατά ένα μέρος έξηγείται άπό τήν αίσθητή άποδυνάμωση τής ήθικης κυριαρχίας τής λευκής προτεσταντικής έλίτ. Έξηγείται, επιπλέον, άπό τή δύναμη μιās ήδη πολυπολιτισμικής κοινωνίας των πολιτών, συνθεθειμένη άπό καθολικά, προτεσταντικά και έβραϊκά τμήματα, πού τό καθένα άπό αυτά οργανώνει γιά λογαριασμό του οργανώσεις, εκκλησίες, συνοικίες και ένα οικονομικό και πολιτικό πελαταιακό δίκτυο. Τή στιγμή αυτή, οι Άσιάτες, οι Ισπανόφωνοι, οι μαύροι και οι Ινδιάνοι διεκδικούν μέ τή σειρά τους, και μέ τήν ίδια όρολογία τό «δικαίωμα στήν πόλη», ενώ ταυτόχρονα άπορρίπτουν μία γραμμική έρμηνεία τής άμερικανικής Ιστορίας, δομημένη γύρω άπό τήν έννοια μιās διαρκούς προόδου, χωρίς προηγούμενο σέ όλο τόν κόσμο.

Σέ αυτή τή νέα συζήτηση γιά τήν πολιτισμική πολυπλοκότητα, ή δυσκολία έγκειται στό ότι θέτει παράμερα τό ουσιαστικό καθήκον όλων των Άμερικανών: τήν οικοδόμηση ενός δημόσιου χώρου διώσιμου και άθηντικού, και μιιά ίθαγένεια, ταυτόχρονα ένεργητική και κοινή σέ όλους⁶. Συμπερασματικά, ή πλειοψηφία των συζητήσεων καταλήγει σέ μία κατάφα-

ση των πολιτισμικών ταυτοτήτων, πού έρχεται νά άντισταθμίσει τήν άδυναμία μιās πολιτικής και οικονομικής παρέμβασης.

Η άντεπίθεση των συντηρητικών οργανώθηκε γύρω άπό τήν άμερικανική πολιτισμική παράδοση. Αυτή όμως ή παράδοση έξαντλεί τήν ούσία της στό όμογενοποιημένο σύμπαν των μικρών πόλεων του δέκατου ένατου αιώνα. Άγνωεί τήν ντέ φάκτο κληρονομική διαφορετικότητα, ακόμα και αυτή πού ύπάρχει στό έσωτερικό τής κοινότητας των λευκών. Οι όπαδοί τής παράδοσης, έμπνεόμενοι άπό τόν χριστιανισμό, ακόμα και αν αυτοαποκαλούνται «Ιουδαιοχριστιανοί» μέ στόχο τήν άπόκτηση τής στήριξης των όρθόδοξων Έβραίων, δρίσκονται σέ πόλεμο κατά τής κοινωνικής φιλελευθεροποίησης και τής εκκοσμίκευσης, άρνούνται δηλαδή τόν κόσμο όπως αυτός ύπάρχει σήμερα⁷.

Έξάλλου, οι φονταμενταλιστές προτεσταντες δεν έπαψαν νά άντιτίθενται στον φιλελεύθερο προτεσταντισμό του δέκατου όγδοου αιώνα, έστω και αν ήταν ή έποχή πού σφραγίστηκε στό τέλος της άπό τήν Άμερικανική Έπανάσταση, πού καθοδηγείτο άπό άγνωστομιστές και θεϊστές πολύ συχνά σκεπτικιστές. Οι καθολικοί σύμμαχοι των παραδοσιακών προτεσταντών, άπό τήν πλευρά τους, έχοντας ως διακαή επιθυμία νά ξεριζώσουν τό συνοδικό έργο του Βατικανού, είναι οι πνευματικοί άπόγονοι αυτών πού άντιτίθενταν στή νεωτερικότητα άπό τίς άπαρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Μιά όμάδα όθρό-

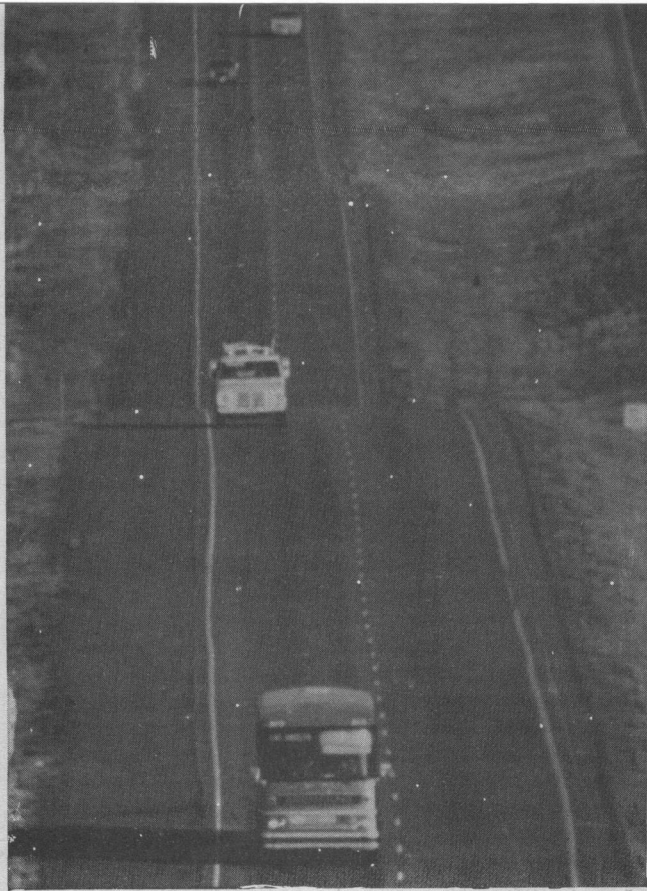
3. Serge Halimi: "Deux Amériques noires divisées par les injustices de l'έconomie", in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

4. Julius Wilson, *The Declining Significance of Race*, University of Chicago Press, 1980.

5. Βλέπε "Immigration, le rêve en mille éclats" in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

6. Arthur M. Schlesinger Jr., *The Disuniting of America*, Norton, New York, 1992.

7. Ingrid Carlander, "La foire aux miracles des télévangélistes américains", *Le Monde Diplomatique*, Juin, 1988.

δοξων Έβραίων, μειοψηφικό αντιπροσωπευτικό δείγμα μιᾶς ὁμώνυμης κοινότητας πλειοψηφικά προοδευτικής καὶ κοσμικῆς, συνδέθηκε μαζί τους.

Στό σύνολό τους αὐτοί οἱ συντηρητικοί ἀντιπροσωπεύουν περίπου τό ἕνα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ, ἰδιαίτερα πλειοψηφούντες στίς νότιες καί δυτικές περιοχές. Σέ γενικές γραμμές εἶναι ἐνδιάμεσα στελέχη, ὑπάλληλοι καί λευκοί. Φοβούνται ἕναν κόσμο ἀπογυμνωμένο ἀπό στέρεες ἠθικές ἀξίες, ἀπορρίπτοντας τήν ἰδέα ὅτι ὁ πλουραλισμός τῶν θρησκευτικῶν συστημάτων θά μπορούσε νά εἶναι τό μόνο μέσο στάθμισης τῆς πολιτισμικῆς διαφοροποίησης τῆς Ἀμερικῆς. Θέλουν νά μποροῦν νά ἐλέγχουν τό περιεχόμενο τῶν συνοικιακῶν βιβλιοθηκῶν, τά σχολικά προγράμματα καί ἀπαιτοῦν νά λογοκρίνονται τά ἔργα πού τοὺς σοκάρουν⁸. Ἡ αὐξοῦσα ἀνοχή ὡς πρός τήν ὁμοφυλοφιλία τοὺς ἐπαναστατεῖ. Τό πρόβλημα τῶν ἀμβλώσεων τοὺς κινητοποιεῖ.

Φυσικά οἱ ὁπαδοί τῆς παράδοσης εἶναι τρομοκρατημένοι ἀπό τή σύγχρονη κοινωνία. Αὐτό ὅμως πού πάνω ἀπ' ὅλα τοὺς ἀνησυχεῖ εἶναι ὁ μετασχηματισμός τοῦ οἰκογενειακοῦ κυττάρου, τῶν σεξουαλικῶν κανόνων καί ἐν γένει τῶν συμπεριφορῶν. Τό 1950, τό 60% τῶν μητέρων παρέμεναν στό σπίτι· σήμερα, τό 60% ἀπ' αὐτές ἐργάζονται. Ἡ διάβρωση τῶν παραδοσιακῶν γονεϊκῶν ρόλων καί μιᾶ πιο ἀνοιχτή προσέγγιση τῆς σεξουαλικότητας κατανοήθηκαν ὡς μισαλλόδοξες καινοτομίες ἀπό δεκάδες ἑκατομμύρια ἄνδρες καί γυναῖκες, ἐθισμένους σέ διαφορετικό, καί λιγότερο σύνθετο περιβάλλον. Ὅπως κι ἂν ἔχει, ἡ πρόσωση τῆς παραδοσιακῆς κανονικότητας συντρίφτηκε, ἀκόμα καί γι' αὐτούς πού ἦταν οἱ περισσότερο δεμένοι μαζί της καί πού εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν οἰκογενειακοὺς καί σεξουαλικούς μετασχηματισμούς πού ἀποδοκίμαζαν.

Οἱ ὁπαδοί τῆς παράδοσης βρίσκονται σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τήν ἀμερικανική πολιτισμική βιομηχανία (κινηματογράφο, τηλεόραση, τραγούδι), πού θεωροῦν ὅτι κυριαρχεῖται ἀπό τόν πολιτισμικό φιλελευθερισμό καί τόν πολιτικό προοδευτισμό⁹. Ἡ ἀσφυκτική παρουσία αὐτῆς τῆς λαϊκῆς κουλτούρας τοὺς φαίνεται τόσο τρομακτική, πού δέν μποροῦν

νά τῆς ξεφύγουν οὔτε τά δικά τους παιδιά. Ἀντί νά ἀντιδράσουν σέ αὐτή τήν εἰσβολή, προστατευόμενοι στό ἐσωτερικό κλειστῶν πολιτισμικῶν ὀργανώσεων (κάτι πού ἔκαναν οἱ φονταμενταλιστές τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ αἰώνα), ἀντίθετα ἀναζητοῦν νά προσαρμόσουν τό σύνολο τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν στή δική τους ἀντίληψη. Ἐντούτοις, ἔστω καί ἂν κατέχουν μέρος τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ γιά νά θεσμοποιήσουν τήν πολιτισμική τους ὀρθοδοξία¹⁰, εἶναι καταδικασμένοι νά ἀποτύχουν. Οἱ ἐλίτ τῆς γνώσης, ὅποιες καί ἂν εἶναι οἱ πολιτισμικές προτιμήσεις τους, δέν εἶναι διατεθειμένες νά ἐμπνευσθοῦν ἀπό τίς ἐπιταγές τῶν παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων γιά νά προσδιορίσουν τόν ἴδιο τόν τρόπο ζωῆς τους. Τό κίνημα τῶν γυναικῶν, λιγότερο ἴσως ἐξαιτίας τῆς ἰδεολογίας του, ὅσο μάλλον ἐξαιτίας τῶν ἀλλαγῶν πού ἐπέφερε στήν καθημερινότητα, εἶναι σχεδόν πανταχοῦ παρόν. Σίγουρα, πρόκειται γιά τό πιο σημαντικό στοιχεῖο στό σύνολο τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας¹¹. κοινωνίας¹¹.

Ὅπως συμβαίνει καί μέ τήν πολιτισμική πολυπλοκότητα, ἡ συζήτηση γιά τίς «παραδοσιακές ἀξίες» (μεγάλος ἀριθμός τῶν ὁποίων ἀνακαλύφθηκαν παρά εἶναι πραγματικές) εἶναι παραπληθική. Ἀντιπροσωπεύει ἕναν τεράστιο ἀντιπερισπασμό σέ σχέση μέ τά πραγματικά προβλήματα τῆς χώρας. Παρά ταῦτα, ὅπως τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ὁπαδῶν τῆς παράδοσης ἀρνεῖται πεισματικά νά ἀμφισβητήσῃ τίς οικονομικές ἐλίτ πού ἀποφασίζουν γιά τό μέλλον τους, ὁ ἀντιπερισπασμός τους εἶναι ἀναγκαῖος.

Ὁ Σάτρρ ἐπεκαλεῖτο τήν ἔννοια τῆς ἐκκεντρῆς δόλητας. Οἱ ΗΠΑ δέν ὁμοιάζουν πλέον μέ ἔθνος· ἀποτελοῦνται ἀπό ἀνταγωνιστικές ὁμάδες, ἀνίκανες συχνά νά κατανοήσουν τή δομική φύση τῶν δυσκολιῶν τους. Οἱ αὐτόχθονες Ἀμερικανοί δέν παύουν νά μιλοῦν γιά τήν ποιότητα τῶν προβλημάτων πού τοὺς πολιορκοῦν. Ἐλάχιστοι ὅμως εἶναι αὐτοί, ἀκόμα καί στό ἐσωτερικό τῶν ἐλίτ, πού ἀποδεικνύονται ἱκανοί, εἴτε σέ ἠθικό εἴτε σέ προγραμματικό ἐπίπεδο, νά ἀνασυγκροτήσουν τήν εἰκόνα μιᾶς δόλητας, ἐκκινώντας ἀπό αὐτές τίς διαφορές. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, οἱ μυθιστοριογράφοι ἀποδεικνύονται πιο δξυδερκεῖς ἀπό τοὺς κοινωνιολόγους¹².

Τό τέλος τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου πρόσφερε στήν Ἀμερικῆ τή δυνατότητα νά αὐτοαμφισβητηθεῖ καί νά αὐτοδιορθωθεῖ. Δέν εἶναι κάτι εἰκόλο, καί τίποτα δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ γιά μιᾶ κοινωνία πού μένει ἐκπληκτικά ἀπρόδλεπτη, ἀστάθμητη καί ἀνοιχτή στίς πιο θαθιές ἀλλαγές. Γιά τήν ὥρα, φαίνεται νά ἀπουσιάζουν ἡ φαντασία καί ἡ βούληση. Ἡ κοινωνία ἀκολουθεῖ λοιπὸν τήν πορεία της.

Δημοσιεύθηκε στόν *Monde Diplomatique*
Νοέμβριος 1992
Μετάφραση: Δ. Ἀναγνώστου

8. Dominique Lecourt, "Toujours le combat des valeurs contre Darwin", in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

9. Serge Halimi, "Les séries télévisées dépriment M. Bush", *Le Monde Diplomatique*, Αὐτ, 1992.

10. Marie-France Toinet, "La dérive conservatrice altère le crédit de la Cour suprême", *Le Monde Diplomatique*, Janvier, 1992.

11. Danièle Stewart, "Les femmes dans la lutte syndicale", in "Etats-Unis fin du siècle", *Manière de voir*, no 16.

12. Claude Grimal, "Quand les écrivains américains regardent leur pays", *Le Monde Diplomatique*, Décembre 1990.

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ

'Απ' τήν ἔθνικιστική ἔξαρση στό περιδῶριο

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Τό ζήτημα τῶν Σκοπιῶν παίρνει διαστάσεις ἐθνικοῦ ἀγχοῦς. Ἐνῶ βαίνομε πρὸς τὴ συνάντηση κορυφῆς τοῦ Ἐδιμβούργου, ὅπου πιθανολογεῖται ὅτι θὰ δοθεῖ κάποια λύση στό ζήτημα τῆς ἀναγνώρισης τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ ἀνοιχτά πλέον καί ἐπίσημα ὀρισμένοι ἐταῖροι τῆς ΕΟΚ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς Λισαβώνας κι ἐνῶ στὰ ἴδια τὰ Σκόπια χιλιάδες Ἄλβανοί, γιὰ πρώτη φορά, διαδηλώνουν ὑπὲρ τῆς Μεγάλης Ἀλβανίας, ἡ διαχείριση τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς ἐκ μέρους τῆς ὑπεύθυνης πολιτικῆς ἡγεσίας ἀγγίζει τὰ ὅρια τοῦ τραγελαφικοῦ καί προσιωνίζεται διαστάσεις ἐθνικῆς ταπεινώσεως καί ἐθνικῆς καταστροφῆς. Σειρά ἀγκυλώσεων, μέ βαθιές καταβολές μέσα στὰ ὑποστρώματα τῆς νεοελληνικῆς ιδεολογίας, οἱ σκοπιμότητες πού ὑπαγόρευσε ὁ τυφλὸς ἀνταγωνισμὸς ΠΑΣΟΚ καί ΝΔ, ἀλλὰ κυρίως ἡ δράση ἰσχυρῶν ἐθνικιστικῶν κύκλων μέσα στὰ δύο μεγάλα κόμματα καί τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, πού λειτούργησαν ὡς ἀτμομηχανές, ἦταν οἱ παράγοντες πού ὑπαγόρευσαν στὴν ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ θέσεις καταστροφικῆς καί χειρισμοῦς ἀδιέξοδους. Παράλληλα, κι αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαιότερο, τὴν κοινὴ γνώμη σαγήνευσαν ἰδεολογήματα ἐθνικιστικὰ σέ σημεῖο τέτοιο πού ὅποιαδήποτε φωνὴ συνιστᾷ, ἂν ὄχι τίποτ' ἄλλο, τουλάχιστον σύνεση καί μετριοπάθεια νὰ καταγγέλλεται ὡς ἐθνικὴ μειοδοσία. Πρόσφατο παράδειγμα αὐτῆς τῆς ιδεολογικῆς ἀγκύλωσος ὁ πρῶην Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας κ. Σαρτζετάκης, πού κατήγγειλε —χωρὶς νὰ τὸν ἀναφέρει— τὸν Λεωνίδα Κύρκο ὡς ἐθνικὸ μειοδότη, ἐπειδὴ ἐπρότεινε τὸ ὄνομα τοῦ νέου κράτους νὰ εἶναι «Σλαβικὴ Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη».

Κι ὡστόσο ἀρεσκόμαστε νὰ πιστεύουμε καί νὰ λέμε ὅτι στὴν Ἑλλάδα δέν ὑπάρχει ἐθνικισμὸς. Ἐθνικιστές εἶναι πάντα οἱ ἄλλοι. Γιὰ μᾶς, γιὰ τὴν πολιτικὴ τάξη ὅσο καί τὴν κοινὴ γνώμη, ὑπάρχουν μόνο τὰ ἐθνικὰ μας προβλήματα, τὰ ἐθνικὰ μας δίκαια. Τίποτε δέν διεκδικοῦμε πού νὰ μὴν μᾶς ἀνήκει μέ τίτλους ἀρχαίους καί εὐγενεῖς, κανέναν δέν ἀπειλοῦμε, τὰ σύνορα τῆς χώρας μας εἶναι αὐτὰ πού εἶναι, δέν ἔχουμε βλέψεις ἐπεκτατικῆς. Ἀντίθετα ἀπειλοῦμαστε ἀπὸ δόρειους καί ἀνατολικούς γείτονες. Κι ὅπως ζοῦμε μέσα στὴν πυριτιδαποθήκη τῶν Βαλκανίων καί κοντὰ στὴ φλεγόμενη Μέση Ἀνατολή, οἱ κίνδυνοι δέν εἶναι φανταστικοί. Οἱ Ἄλβανοί καταπιέζουν τοὺς Ἑλληνες Βορειοηπειρωτῆς, τὸ μουσουλμανικὸ τόξο στὰ Βαλκάνια μᾶς ἀπειλεῖ, οἱ Βούλγαροι, καθὼς συσφίγγουν τὶς σχέσεις τους μέ τὴν Τουρκία, μᾶς ἀπειλοῦν, οἱ τουρκικῆς βλέψεις στό Αἰγαῖο εἶναι γνωστῆς καί παλαιῆς, ἡ κατοχὴ τῆς Βόρειας Κύπρου καί τὸ ψευδοκράτος τοῦ Ντενκτάς εἶναι ἐδῶ καί μαρτυροῦν γιὰ τὴν τουρκικὴ ἀπειλή, οἱ Ἄλβανοι διεκδικοῦν τὴν Τσαμουριά, οἱ μουσουλμάνοι τοῦ Σαδίκ στὴ Δυτικὴ Θράκη εἶναι τὸ ὑποδρόχιό τῶν τουρκικῶν βλέψεων μέσα στό ἔδαφος μας, τέλος μᾶς ἤρθαν καί οἱ «Σκοπιανοί». Ὅχι μόνο θέλουν

νά συγκροτηθοῦν σέ κράτος ἀλλὰ μᾶς λένε κιόλας ὅτι ἀποτελοῦν ἐθνότητα μακεδονικὴ, θέλουν νὰ ὀνομάζονται Μακεδόνες καί ζητοῦν τὸ κράτος τους νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὴν ΕΟΚ καί τὴ διεθνή κοινότητα μέ τὸ ὄνομα Μακεδονία, προβάλλοντας τίτλους καταγωγῆς ἀπ' τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες. Πολιτικὴ ἡγεσία, πνευματικὴ ἡγεσία καί κοινὴ γνώμη «ξέρουν» ὅτι αὐτὴ ἡ πλαστογράφηση τῆς ἱστορίας δέν εἶναι ἀθῶα. Ἀν πρώτος στόχος τῶν «Σκοπιανῶν», λένε, εἶναι ἡ ἀναγνώρισή τους ὡς Μακεδόνων καί τοῦ κρατιδίου τους ὡς κράτους τῆς Μακεδονίας, ἀπώτερος στόχος (μέ τὴν ὑποκίνηση ζητήματος σλαβομακεδονικῆς μειονότητας μέσα στό ἑλληνικὸ ἔδαφος) εἶναι ἡ μεγάλη Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἔξοδος στὴ θάλασσα καί τὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, νιώθουμε ὅτι ἀπειλοῦμαστε ἀπὸ τοὺς μεγάλους τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς, πού εἴτε δέν μᾶς κατανοοῦν εἴτε κοιτάζουν τὰ δικά τους συμφέροντα καί συνωμοτοῦν εἰς βάρος μας.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ ἑλληνισμὸς ἀφυπνίζεται, ἀντιδρᾷ. Ἡ λέξη Μακεδονία συμπτικνώνει τὴ γραμμὴ ἄμυνας τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ὑπεράσπιση τοῦ ὀνόματος Μακεδονία γίνεται ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου. Ἀντίθετα, ἡ λέξη «Σκόπια» συμπτικνώνει τὴ θανάσιμη ἀπειλή. Ἐδῶ χαράσσεται τὸ ὕστατο χαρακωμα, ἐδῶ ἐπιστρατεύονται ὅλες οἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους, οἱ δυνάμεις τῆς φυλῆς, τοῦ γένους, ἡ ψυχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ: ἀριστεροί, δεξιοί, κεντρῶοι, πλούσιοι καί φτωχοί, βορειοελλαδίτες καί παλαιοελλαδίτες, πνευματικοί ταγοί, ἰδρύματα ἐπιστημονικά, ἑλλαδικὰ καί Ἑλληνες τῆς διασποράς, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἀρχαιολογία, ἡ γλωσσολογία, ἡ ἐθνολογία, κράτος καί κρατικοὶ μηχανισμοί, ἡ Ἐκκλησία, τὰ κόμματα διατρανώνουν ὅτι ἡ «Μακεδονία εἶναι ἑλληνικὴ». Ἀπὸ σποραδικῆς ἀντιδράσεις πρὶν δύο χρόνια, περάσαμε σέ μιά παλλακικὴ συστράτευση πού τὸ μεγαλεῖο τῆς, ἡ ἔκτασή τῆς, ἡ ἀποφασιστικότητά τῆς, τὸ πνεῦμα τῆς καί ἡ ἐνέργειά τῆς φάνηκαν στό συλλαλητήριο τῆς Θεσσαλονίκης. «Σιγὰ μὴν ἦταν Ζάσταβα ὁ Βουκεφάλας». Καί ἡ κατάληξη: «Ἡ Ἑλλάς δέν ἀναγνωρίζει».

Θὰ ἄξιζε τὸν κόπο νὰ καταγράψει κανεὶς τὶς λεπτομέρειες καί τὶς διαδρομῆς τῆς «ἀφύπνισης» τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπως αὐτάρεσκα αὐτοονομάστηκε, νὰ περιγράψει τὶς ἐκδηλώσεις μᾶς ἐνεργητικότητας κι ἐνός δυναμισμού σύσσωμου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μᾶς ἐνεργητικότητας πού πολλοὶ θεωροῦν ὡς μόνο παρήγορο σημεῖο μέσα στὴ γενικὴ ἔκπτωση τῶν ἀξιών, τὴν παθητικότητα, τὴν ἀρρυθμία τῆς πολιτικῆς καί τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Πράγματι, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ φιλοτεχνηθεῖ ὁ πίνακας αὐτῆς τῆς «ἀφύπνισης» μέ ὅλες τὶς λεπτομέρειες, τὶς πολιτικῆς καί τὶς ιδεολογικῆς, μέ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐπίσημης πολιτικῆς σκηνῆς ὅσο καί τῆς δημοσιογραφικῆς καί τῆς κοινωνικῆς καθημερινότητας. Θὰ ἔρχονταν στό φῶς ἀπ' αὐτὸ τὸ δίχρονο ὁδοιπορικὸ καί τὰ κέντρα καί τὰ μέσα καί οἱ σκοπιμότητες καί οἱ στόχοι καί τὰ πρόσωπα πού κούρ-

δισαν τὰ ξυπνητήρια τῆς «ἀφύπνισης», θά φαίνονταν ἐπίσης ὅτι τὰ ξυπνητήρια δέν ἤχησαν ἐν κενῷ ἀλλά ὅτι προϋπῆρχαν οἱ ἰδεολογικές ὑποδοχές σέ ὅλα τὰ στρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἀνετα παντρεύτηκαν μέ τήν ἰδεολογία τοῦ ἔθνικισμοῦ. Θά φαινόταν ἐπίσης ὅτι ἐνῶ ὁ ἔθνικισμός κατελάμβανε μέ ταχύτητα τό χώρο καί δημιουργοῦσε καταστάσεις μὴ ἐπιστροφῆς μέσα στό κράτος, μέσα στά κόμματα ἀλλά καί μέσα στήν κοινή γνώμη αἰχμαλωτίζοντας τὰ αἰσθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αὐτή ἡ προέλαση ἔγινε σχεδόν ἀμαχητί. Ἐλάχιστες καί περιθωριακές ἦταν οἱ ἀντιδράσεις, ἐλάχιστες φωνές προσπάθησαν ν' ἀντισταθοῦν. Ἄλλο θέμα τεράστιο αὐτή ἡ γενική σιγή πού ἐπίσης θά ἔπρεπε νά μᾶς κάνει σκεπτικούς. Σώπασαν ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ἡ λειτουργία τους εἶναι συνυφασμένη μέ τόν κριτικό λόγο. Σώπασαν τὰ κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς¹, μέ ἐξαιρέση τό ΚΚΕ, πού ὡστόσο τήν κατ' ἀρχήν σωστή πολιτική του θέση γιά τό «Μακεδονικό» τήν συνέδεσε μέ τίς ἀγιάτρευτες πολιτικές ἰδεοληψίες ὅπως ἐκεῖνη τοῦ στεῖρου ἀντιεθνικισμοῦ, ἀναιρώντας ἔτσι κάθε πειστικότητα καί δυναμική. Σιώπησαν οἱ προοδευτικοί διανοούμενοι, ἐνῶ δέν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι πού στρατεύθηκαν στήν ἀντισκοπιανή μισαλλοδοξία, σιώπησαν οἱ ἀριστεροί γενικῶς, δέν ἔδωσαν δηλαδή τή μάχη τους ἐκείνες οἱ δυνάμεις πού δικαιώνονται ὡς ἀριστερές καί προοδευτικές μόνο ὅταν ἀντιστέκονται στίς ἐπελάσεις τῆς ἀντίδρασης καί τοῦ μίσους. Ἦταν τάχα ἔλλειψη διορατικότητας, ἦταν ἐλαστικότητα συνείδησης ἢ μήπως, ὅπως πιστεύω, οἱ ψυχές καί τὰ πνεύματα τῶν ἀριστερῶν εἶναι δαγκωμένα ἀπό πλέγματα ἐνοχῆς, ἀπό ἐνοχοποιήσεις γιά ἀμαρτίες γονέων ἀλλά καί ἀπό τίς κυρίαρχες ψευτοεθνικοεθνικτικές ἰδεολογίες πού ἔχουν ἀκητοποιήσει τήν κριτική σκέψη τόσο πού καί ἐμεῖς ἀφηνόμαστε στό κύμα πού μᾶς παρασέρνει μέ μίαν σχεδόν μοιρολατρική αἴσθηση γιά τή ματαιότητα τῶν ἐγκοσμίων; Οἱ ἐξαιρέσεις ἀνθρώπων καί μικροκινήσεων πού ὑπῆρξαν — ἀνάμεσά τους καί τοῦτο τό περιοδικό — ἦταν τόσο σποραδικές, ἀκαιρες, ἀδύναμες ὡς ἀνευρες, συχνά σφραγισμένες ἀπό ἀγκυλώσεις ἀριστεριστικοῦ τύπου, πού ἂν κάποιος ἤθελε σώνει καί καλά νά τους ἀποδώσει καθεστώς «ἄλλης φωνῆς», νά τίς θεωρήσει ὡς τό ἀντίπαλο δέος τοῦ ἔθνικισμοῦ, δέν θά κατάφευγε τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά μοστράρει τήν αὐταρέσειά του, τήν αὐτοϊκανοποίησή του καί τόν κομπασμό του. Ὅχι, δέν ὀργανώθηκε τό στρατόπεδο τοῦ ἀντιεθνικισμοῦ, δέν ἔγινε κἀν προσπάθεια νά φτιαχτεῖ τέτοιο στρατόπεδο, δέν συσπειρώθηκε ὁ κόσμος, δέν δόθηκε ἀπάντηση στόν ἔθνικισμό, δέν συγκροτήθηκε ἀντίπαλη δύναμη, δέν ἔγινε συνείδηση ὅτι εἶναι ἔθνικιστικά αὐτά πού λέγονται καί γίνονται μέ πρωταγωνιστές τίς κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, τά κρυφά καί τά φανερά κέντρα τῆς ἰδεολογικῆς χειραγώγησης.

«Μόρφωμα» καί «κρατίδιο», ὄχι ἔθνος

Εἶναι ὁμως πράγματι ἔθνικιστική ἡ ἑλληνική πολιτική καί ἡ συνάδουσα ἰδεολογία πού τήν ἐκτρέφει; Θά περιοριστῶ ἐδῶ σέ ὀρισμένες μόνο ἐπισημάνσεις πού στοιχειοθετοῦν τήν περί ἔθνικισμοῦ δεδαιότητα.

Στήν πρῶην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας, πού μέ δημοψήφισμα τῶν κατοίκων τῆς ἀνακήρυσσε τήν ἀνεξαρτησία τῆς καί τή συγκρότησή τῆς σέ ἰδιαιτέρο κράτος τόν Ἰούλιο τοῦ 1991, οἱ ἑλληνικές θέσεις καί ἡ συνάδουσα ἰδεολογία πού τίς ἐκτρέφει δέν ἀποδίδουν καθεστῶς κράτους. Ἀπεύχονται καί ἀμφισβητοῦν τήν ἴδια τή συγκρότηση τῆς Σλαβικῆς Μακεδονίας σέ ἰδιαιτέρο κράτος. Αὐτό πού ὑποστηρίζω ἐδῶ δέν εἶναι πουθενά γραμμένο, κανείς ἐπίσημος δέν τό ἔχει πεῖ. Ἐπίσημα ὁμως καί ἀνεπίσημα χεῖλη ὀρίζουν μέ τέτοιο τρόπο τό ὅλο ζήτημα πού στήν πραγματικότητα ἀπορρίπτον ὄχι ἀπλῶς τό ὄνομα «Μακεδονία» ἀλλά τό ἴδιο τό κράτος. Ἄν τό ὄνομα εἶναι ἡ ἔκφραση, ἡ μορφή πού παίρνει αὐτή ἡ ἀπόρριψη, ἡ δημιουργία ἀνεξάρτητου σλαβομακεδονικοῦ κράτους στά ὅρια σύνορα τῆς χώρας γιά τήν Ἑλλάδα ἀποτελεῖ πρό-

κληση, ἀπειλή, «ἀγκάθι», κάτι πού δέν θά ἤθελε νά ὑπάρξει. Ἡ λογική συνέπεια τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, τό ἀποτέλεσμα, ἂν ἐπικρατήσῃ, εἶναι ἡ διάλυση τοῦ νεοσύστατου κράτους. Αὐτή ἡ ὑπόρρητη πλὴν σαφῆς στρατηγική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους συνάγεται ὄχι μόνο ἐπειδὴ δέν ἀναγνωρίζει τό ὄνομα Μακεδονία, πού οἱ κάτοικοι τῆς χώρας αὐτῆς χρησιμοποιοῦν ἀδιατάρακτα ἀπό τό 1945 ὅταν ἀποτέλεσαν τήν 6η Δημοκρατία τῆς πλαισίου τῆς Ὁμόσπονδης Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἀλλά διότι τό ἑλληνικό κράτος ἀρνεῖται ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν προϋπόθεση γιά τήν ὑπαρξη τοῦ οἰουδήποτε κράτους, ἄρα καί τοῦ μακεδονικοῦ κράτους. Ἀρνεῖται τό κύριο, τό θεμελιακό, τό ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνυε στοιχεῖο: τήν ὑπαρξη ἰδιαιτέρας σλαβομακεδονικῆς ἐθνότητας. Ἀπό τή στιγμή πού τό ἑλληνικό κράτος ἐπιζητεῖ «αὐτό τό πράμα» νά μεταδραπτιθεῖ καί νά συμμορφωθεῖ σύμφωνα μέ τίς ἑλληνικές προδιαγραφές, νά ἀποδεχθεῖ καί νά βιώσει τήν ἱστορία του καί τήν πραγματικότητά του μέ μίαν ταυτότητα πού δέν εἶναι δική του, ἀπό τή στιγμή πού τοῦ ἀρνεῖται τόν ἔθνισμό του καί θέλει νά τοῦ ἐπιβάλλει ἄλλους πλασματικούς ἔθνισμούς, τοῦ ἀρνεῖται τήν ἴδια του τήν ὑπόσταση καί κάθε δυνατότητα μελλοντικῆς ὑποστασιοποίησής του.

Ὅλ' αὐτά βέβαια παίζονται μέ τά λόγια, μέ τίς λέξεις, μέ τά ὀνόματα. Ἀλλά αὐτά εἶναι τά κύρια μέσα τῆς πολιτικῆς, οἱ λέξεις καί τά λόγια ὑπαγορεύουν τά ἔργα. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιεῖται εἶναι ἀπολύτως ἀποκαλυπτική τῶν στοχεύσεων τῆς ὑπόρρητης στρατηγικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Πρέπει νά διαβάσουμε τά πραγματικά νοήματα αὐτῆς τῆς γλώσσας, ὅσα καταδελώνει καί ὅσα συνδηλώνει καί ὅσα ἀποσιωπᾷ.

Τό νέο κράτος, πού πήρε τή θέση τῆς πρῶην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας, ὀνομάζεται «κράτος τῶν Σκοπίων», τό ζή-

1. Δέν ὑπῆρξε καμιά οὐσιαστική διαφοροποίηση τοῦ Συνασπισμοῦ, πού παρακολούθησε συστηματικά τήν κυβέρνηση στόν τρόπο πού ἐνοῦσε τήν ἐξυπηρέτηση τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων. Χρειάστηκε νά περάσουν δύο ὀλόκληρα χρόνια γιά νά ἀκουσθεῖ ἡ πρόσφατη πρόταση τοῦ Λεωνίδα Κύρκου περί «Μακεδονίας τοῦ Βαρδάρη», πρόταση πού ἂν καί ἄστοχη ὡστόσο ἀφίσταται τῶν ἐπισημῶν θέσεων. Ἀλλά καί αὐτήν ἀκόμη τή δειλή διαφοροποίηση φρόντισαν νά τήν ἀποδυναμώσουν μέ ἐνάντιες δηλώσεις ἄλλα στελέχη τοῦ Συνασπισμοῦ (Ἄνδρουλάκης, Ν. Κωνσταντόπουλος, Λαφαζάνης).

Τό ΚΚΕ θεώρησε ὅτι δέν εἶναι τό ὄνομα τό κύριο ἀλλά μιά γενικότερη φιλειρηνική βαλκανική πολιτική, τήν ὅποια ὡστόσο ἐννοεῖ ὡς ἀντιεθνικική. Ἐπανέρχεται ἔτσι σέ θέσεις τῆς δεκαετίας τοῦ '70: ΕΟΚ καί ΝΑΤΟ τό ἴδιο συνδικάτο. Ἔτσι καί μιά ὀρισμένη ἀντιπολεμική καί ἀντιεθνικιστική κληρονομία τῶν ὀργανώσεών του δέν εἶχε καμιά δυναμική καί περιορίστηκε μεταξύ τῶν μελῶν του καί τῶν ὀπαδῶν του.

2. Περιπτώσεις μετρημένες στά δάκτυλα: ἀπό τόν ἐξωκοινοβουλευτικό πολιτικό χώρο τάχθηκαν ἀντιεθνικιστικά τό ΚΚΕ Ἐσωτ.-Α.Α. (νῦν ΑΚΟΑ), οἱ Οἰκολόγοι-Ἐναλλακτικοί, ἡ Ἀντιπολεμική Ἀντιεθνικιστική Συσπείρωση, ἡ ΟΣΕ, ἡ ΟΑΚΚΕ. Ἀπό τό χώρο αὐτόν προέκυψαν μερικές ἐκδηλώσεις μέ ἐλάχιστη ἀκρόαση. Χαρακτηριστική ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ δικαστικοῦ μηχανισμοῦ. Μέλη τῆς ΟΑΚΚΕ καταδικάσθηκαν πρωτοδικῶς σέ 5 μῆνες φυλακή γιά μιά ἀφίσα ἀντιπολεμική, ἐνῶ τέσσερα μέλη τῆς Ἀντιπολεμικῆς Ἀντιεθνικιστικῆς Συσπείρωσης καταδικάσθηκαν πρωτοδικῶς σέ 19 μῆνες φυλακή γιά μιά προκήρυξη. Μέ κείμενό τους ὡστόσο 169 πολίτες (πανεπιστημιακοί, καλλιτέχνες, διανοούμενοι κ.λπ.) καταδίκασαν αὐτή τήν ποινικοποίηση τῶν πολιτικῶν ἀποφύσεων, δηλώνοντας ὅτι ἐνῶ δέν συμφωνοῦν μέ τό περιεχόμενο τῆς ἐν λόγω προκήρυξης, ὡστόσο τήν προσυπογράφουν ἀκριβῶς γιά νά διασφαλισθεῖ τό συνταγματικό δικαίωμα τοῦ κάθε πολίτη νά μπορεῖ νά ἐκφράζει ἐλεύθερα τή γνώμη του. Ἐναντίον 9 ἐκ τῶν 169, ὕστερα ἀπό μηνυτήρια ἀναφορά κάποιων μηνυτῶν, ζητεῖται ἡ παραπομπή στό ποινικό δικαστήριο.

Ἐκτός ἀπό τίς ἐφημερίδες Ἐποχή καί Ἀνατολή, κανένα ἄλλο ἔντυπο δέν ἐπιστρατεύθηκε ἐναντίον τῆς ἐθνικιστικῆς ὑστερίας. Σέ ὅλο δέ αὐτό τό διάστημα ἐλάχιστα ἄρθρα μέ ἀντιεθνικιστικό πνεῦμα εἶδαν τό φῶς στόν ἑλληνικό Τύπο. Ἐνδεικτικά: Σ. Κούλογλου στό Ἄντι, Γ. Βότσης στήν Ἐλευθεροτυπία, Σ. Βαλντέν, Θ. Γεωργακόπουλος καί Ν. Λιοναράκης στήν Ἀγῆ, Ρ. Σωμερίτης στό Βῆμα, Π. Μίχας στόν Οἰκονομικό Ταχυδρόμο, Νίκος Δήμος, Γ. Μητραλιάς. Κάπου ἐκεῖ ἡ περίπου ἐκεῖ τελειώνει ὁ κατάλογος. Ἀπό τό σύνολο τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν καί ἐξωβουλευτῶν οἱ μόνοι πού δέν συντάχθηκαν μέ τίς ἐπίσημες θέσεις εἶναι οἱ βουλευτές τοῦ ΚΚΕ, ὁ ἐξωβουλευτής τοῦ ΝΑΡ (πρῶην ΚΚΕ) Δ. Δεσῦλλας καί ὁ Μιχάλης Παπαγιαννάκης.

τημα «ζήτημα τῶν Σκοπίων», οἱ κάτοικοί του «Σκοπιανοί», ἢ πρωτεύουσά του «σκοπιανή», ὁ πρόεδρος του, οἱ ὑπουργοί του, οἱ ἀξιωματοῦχοι του, οἱ ἐφημερίδες του, ἡ πολιτική του, τὰ κόμματά του, ἡ οἰκονομία του, ὅλα τὰ συστατικά του στοιχεῖα ὀνομάζονται «σκοπιανὰ». Μιά πόλη, τὰ Σκόπια, σύμφωνα μέ τούς αὐτόκλητους Ἑλληνες ἀνάδοχους δίνει τό ὄνομά της ὄχι μόνο στούς δικούς της κατοίκους, ἀλλά σέ ὄλον τόν πληθυσμό τῆς επικράτειας, πράγμα χωρίς προηγούμενο. Οἱ ἀγωνιστές τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν κινήσεων καί ἐπαναστάσεων πάντα ὀνομάζονταν «ληστές», «συμμοριτες», ποτέ μέ τό ὄνομά τους. Γιατί ἄν οἱ κατακτητές, οἱ ἱμπεριαλιστές χρησιμοποιοῦσαν τό πραγματικό ὄνομα τῶν ἐξεγερμένων «ἰθαγενῶν», θά σήμαινε ὅτι θά ἀναγνώριζαν τούς σκοπούς τους, ὅτι θά ἀναγνώριζαν τή νομιμότητα καί τῶν διεκδικήσεων τους καί τοῦ ἄγωνα τους. Ἀντίθετα, στούς ληστές κανεῖς δέν ἀναγνώριζε τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τό δικαίωμά τους στήν κρεμάλα. Καί στούς «Σκοπιανούς» κανεῖς δέν ἀναγνώριζε τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τό δικαίωμά τους στήν ἀφάνεια καί τήν ἀνυπαρξία.

Δέν γνωρίζαμε αὐτή τήν ὁρολογία πρῖν δυό χρόνια. Οἱ Ἑλληνες τουρίστες πού ἐπισκέπτονταν τήν Ὀχρίδα δέν ἔλεγαν ὅτι εἶχαν ταξιδέψει στό «σκοπιανό κρατίδιο» οὔτε ὅσοι Θεσσαλονικεῖς ἐπαιζαν τά Σαββατοκύριακα στό καζίνο τῆς Γευγελῆς ὀνόμαζαν «σκοπιανό» τό εὐαγές ἐκεῖνο κέντρο, οὔτε οἱ ἔμποροι τῆς Φλώρινας καί τῆς Θεσσαλονίκης ὀνόμαζαν «Σκοπιανούς» τούς Σλαβομακεδόνες πελάτες τους. Ὅμως ταχύτατα ἡ τηλεόραση, τό κράτος, οἱ ἐφημερίδες, ὅλα τὰ κόμματα (καί ὁ Ριζοσπάστης τήν ἴδια ὁρολογία χρησιμοποιεῖ) ἐπέβαλαν αὐτή τήν ὁρολογία, ἔχοντας ὠστόσο πλήρη ἐπίγνωση ὅτι ἐπέβαλαν μιάν ὑποτιμητική καί ἀπαξιοτική πολιτογράφηση τοῦ νέου κράτους καί τῶν κατοίκων του.

Τό νέο κράτος συχνά χαρακτηρίζεται «μόρφωμα» καί πάντοτε «κρατίδιο», σπάνια ἀκούει κανεῖς τήν ὀνομασία ἔστω τό «κράτος τῶν Σκοπίων». *Μόρφωμα καί κρατίδιο* λοιπόν. Μόρφωμα σημαίνει, καί κυρίως παρασημαίνει, κάτι τό τεχνητό, κάτι σάν συνονθύλευμα, ἀπόφραση ἢ ἐκβλάστηση, ἀμορφή συνάθροιση ἑτερόκλητων στοιχείων πού δέν ἔχουν πάρε μορφή. Ὅταν ὅμως δέν ὑπάρχει μορφή, δέν ὑπάρχει καί περιεχόμενο, πολύ περισσότερο πού στήν προκειμένη περίπτωση μορφή εἶναι ἀδιανόητη χωρίς τό περιεχόμενο της, δηλαδή τό κράτος. Ἀλλά ἡ ἀπαξιοτική λειτουργία τῆς χρησιμοποιούμενης ὁρολογίας γίνεται ἀπόλυτη μέ τόν χαρακτηρισμό τοῦ νεοσύστατου κράτους ὡς «κρατιδίου». Κρατίδιο σημαίνει ἀνυπόστατο κράτος, ἀσημαντο, μιά κουτσουλιά στό χάρτη, ὄχι λόγω μεγέθους, γιατί τότε κρατίδια θά ὀνομάζονταν καί τὰ βαλτικὰ κράτη καί ἡ Μάλτα καί τό Λουξεμβούργο καί ἡ Κύπρος. Μιά γριά λέγεται γραιῖδιο, ἕνα νέο κοριτσι νυμφίδιο ἀκριδῶς γιά νά προβληθεῖ μιά ἀπαξιοτική, ἀτιμητική ιδιότητα, πού δέν ἀποδίδει τό ὀφειλόμενο σέβας στά γηρατειά τῆς γριάς, τόν θαυμασμό στί γιάτα καί τήν ὀμορφιά τῆς νέμφης. Ἐνα πορνίδιο δέν εἶναι κἀν πόρνη, εἶναι χειρότερο κι ἀπό πόρνη. Ἐτσι καί τό «σκοπιανό κρατίδιο» δέν εἶναι κἀν κράτος, εἶναι μιά τρύπα στό χάρτη, δέν κατατάσσεται στήν κατηγορία τῶν ἀξιοσέβαστων, τῶν καθῶς πρέπει κρατῶν. Ἀλλωστε ἡ κοινή γνώμη ἀρέσκειται νά ἀπολαμβάνει δημοφιλέστατους ἐκφραστές της πού χαρακτηρίζουν τούς Σλαβομακεδόνες «Γύφτους τῶν Βαλκανίων», «βλαχιά τῶν Σκοπίων», Γυφτοσκοπιανούς, «βρωμάρηδες» (βασίζονται καί στόν Στράβωνα πού ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Δαρδάνιοι, ἀπ' τούς ὁποίους οἱ «Σκοπιανοί» ἰσχυρίζονται ὅτι κρατάει ἡ ρίζα τους, βρωμοῦσαν κοπριά καί δέν πλένονταν ποτέ).

Δέν εἶναι ζήτημα καλῶν τρόπων αὐτή ἡ ἀπαξιοτική ὁρολογία. Ἄν πράγματι τό ὄνομα ἐνός λαοῦ εἶναι ἡ ψυχή του, ὅπως ἔξι διακεκριμένοι διανοούμενοι ἔλεγαν σέ ἐπιστολή τους πρὸς τούς ὑπουργούς Ἑξωτερικῶν τῆς ΕΟΚ³, ἐμεῖς, βαφτίζοντάς τους παρά τήν θέλησή τους «Σκοπιανούς» καί πολύ περισσότερο «Γυφτοσκοπιανούς», εἶναι σά νά λέμε ὅτι δέν ἔχουν ψυχή, ὅτι ἡ ψυχή τους εἶναι βρώμικη κι ἐπομένως δέν πρέπει νά

ὑπάρχει. Ἡ συμβολική μείωση ἢ ὑποτίμηση τοῦ ἄλλου, ἢ ἀπόδοση στόν ἄλλο χαρακτηριστικῶν ἠθικά μειωτικῶν τόν κατατάσσει στήν κατηγορία τοῦ φυλετικά καί πολιτισμικά κατώτερου, στήν κατηγορία τοῦ ἐκ φύσεως ὑποδεέστερου καί μαροῦ. Μέ τήν ἴδια κίνηση ἐπιφυλάσσουμε στόν ἑαυτό μας τή θέση τοῦ ἀνώτερου.

Ἄν αὐτά δεδαίως τὰ «γλωσσικά» δέν παραμένουν στό ἐπίπεδο τῶν ἀφηρημένων συμβολισμῶν. Ἄν ἡ χρησιμοποιοῦμενη γλώσσα καί ὁρολογία γιά τούς Σλαβομακεδόνες εἶναι συμβολικά ἀπαξιοτική καί μειωτική, ἡ ἐφαρμοσμένη ἐπίσημη ἐξωτερική πολιτική εἶναι πρακτικά μειωτική, ἀπαγορεύει ἢ παρεμποδίζει τό νεοσύστατο κράτος νά συγκροτηθεῖ ὡς κράτος, τό διατηρεῖ σέ κατάσταση ἀβεβαιότητας, τοῦ καλλιεργεῖ τίς ἐσωτερικές τάσεις διάσπασης καί ἀποσταθεροποίησης.

Τό πανελλήνιο ἀποφάσισε μονομερῶς ὅτι δέν ὑπάρχει σλαβομακεδονικό ἔθνος, ὅπως ἀκριδῶς ἀποφάσισαν οἱ Τοῦρκοι ὅτι δέν ὑπάρχουν Κοῦρδοι ἢ οἱ Μαροκίνοι ὅτι δέν ὑπάρχει λαός Σαχρανοῦ στή Δυτική Σαχάρα. Καταργήθηκε μάλιστα μονομερῶς τό ἐπί δεκαετίες χρησιμοποιούμενο ὄνομα Σλαβομακεδόνες. Ὁ λόγος εἶναι καί ἀπλός καί εὐδιάκριτος. Ἀποθενοποιούμενος ὁ λαός τῆς πρῆνι Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας ἐξωθεῖται ἢ ὑποχρεώνεται νά ταυτισθεῖ μέ ἄλλες «φυσικές» ταυτότητες εἴτε ὑπερβατικῆς εἴτε καταγωγικῆς προέλευσης, νά ἀναγνωρισθεῖ σέ ταυτότητες φυλετικές, γλωσσικές, θρησκευτικές καί ν' ἀποβάλει τήν ιδιαίτερη σλαβομακεδονική του ταυτότητα, στήν ὁποία ἀναγνωρίζεται καί βρῖσκει τὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς του συνοχῆς. Ἐδῶ ἔδρασαν ἀποφασιστικά οἱ ἐπιστημονικοί θεσμοί πού, ὑπερολιτικοποιώντας καί ὑπεριδεολογικοποιώντας τίς ἐπιστήμες τῆς ἱστορίας, τῆς γλωσσολογίας καί τῆς ἀρχαιολογίας, προσπάθησαν νά ἀποδείξουν — καί πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι ἐλλείψει ἀντίλογου κατάφεραν νά τό ἐπιβάλουν στήν κοινή γνώμη — ὅτι δέν ὑπῆρξε ποτέ οὔτε σλαβομακεδονική γλώσσα⁴ οὔτε σλαβομακεδονικό ἔθνος. Ὁ νεοελληνικός ἐθνικισμός, ἔτσι ὅπως ἀποτυπώνεται μέσα σέ μία ἐξελικτική καί γραμμική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καί τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσας, ἐπιστρατεύει ἱστορικά τεκμήρια γιά ν' ἀποδείξει ὅτι οἱ σημερινοί «Σκοπιανοί» καμιά σχέση δέν ἔχουν μέ τούς ἀρχαίους Μακεδόνες, ἄρα δέν ὑπάρχει οὔτε γλώσσα μακεδονική οὔτε ἔθνος σλαβομακεδονικό. Καί λοιπόν τί εἶναι οἱ ἀνθρωποί αὐτοί; Μά ἀπλούστατα Σλάβοι, ὅπως καί οἱ γείτονές τους. Κι ἐπειδή ἡ ἐθνολογική κατηγορία Σλάβοι εἶναι κατηγορία γενικότατου γένους — περιλαμβάνει ὄλους τούς Νοτιοσλάβους, τούς Πολωνούς, τούς Τσέχους, τούς Βουλγάρους, τούς Ρώσους κ.λπ. —, γι' αὐτό οἱ ὀνομαζόμενοι Μακεδόνες εἶναι τό ἴδιο μέ τούς ὁμόγλωσσους καί ὁμόφυλους γείτονές τους: ἢ Σέρβοι ἢ Βούλγαροι ἢ Σερβοβούλγαροι ἢ Βουλγαροσέρβοι καί ἡ γλώσσα τους ἐκσερβισμένα βουλγαρικά ἢ βουλγαρικά μέ σερβικές συνιστώσες (ὅπως π.χ. τὰ σερβοκροατικά). Ἐτσι αὐτή ἡ ἀκραία ἰδεολογικοποιημένη ἱστορία καί γλωσσολογία τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπισημονικῶν θεσμῶν καταλήγει ν' ἀποδέχεται τίς θέσεις εἴτε τῶν Σέρβων εἴτε τῶν Βουλγάρων πού ἐπίσης ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχει ἰδιαίτερο σλαβομακεδονικό ἔθνος καί θεωροῦν τούς Σλαβομακεδόνες οἱ μὲν Σέρβους, οἱ δέ Βουλγάρους.

Τό σημαντικό ὅμως στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι ὅτι ἡ θεωρία πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἐπιστημονικός ἐλληνικός ἐθνικισμός

3. Πρόκειται γιά τούς Ὀδυσσεά Ἐλύτη, Κ. Γεωργιάκη, Ἀριστόβουλο Μάνεση, Ἐλένη Γλύκατζη-Ἀρβελέρ, Μελίνα Μερχοῦρη καί Δημήτρη Τσάτσο, πού ἔστειλαν μιά ἐπιστολή στούς ὑπουργούς Ἑξωτερικῶν τῆς ΕΟΚ, στίς 27 Μαρτίου 1992, στήν ὁποία τόνιζαν ὅτι «τό ὄνομά μας εἶναι ἡ ψυχή μας».

4. Ἀπειρα σχετικά δημοσιεύματα στόν ἐλληνικό Τύπο. Ὅλα ὠστόσο βασίζονται στή μελέτη τοῦ καθηγητῆ Ν. Ἀνδριώτη *Τό Ὁμόσπονδο Κράτος τῶν Σκοπίων καί ἡ Γλώσσα του*, ἀνατύπωση 1992, Τροχαλία (πρώτη ἔκδοση 1960), καί ὁ ὁποῖος τότε, τό 1960, εἶχε υἱοθετήσει πλήρως τίς ἀντίστοιχες ἀπόψεις τῶν Βουλγάρων περὶ ἀνυπαρξίας σλαβομακεδονικῆς γλώσσας καί περὶ ἀνυπαρξίας σλαβομακεδονικοῦ ἔθνους. Γιά τόν Ἀνδριώτη οἱ «Σκοπιανοί» (δική του ἡ ὁρολογία) εἶναι Βούλγαροι καί τὰ σλαβομακεδονικά εἶναι κατά βάση βουλγαρικά.

(όπως όλοι οί έθνικισμοί) για τόν προσδιορισμό του έθνους και τών διαδικασιών τής έθνογένεσης βασίζεται σέ κριτήρια γλωσσικά και φυλετικά. Φυλή και γλώσσα θεωρούνται τά κύρια συστατικά τής έννοιας του έθνους. Έπομένως ή πραγματικότητα του έθνους άνιχνεύεται και άναλύεται μέ βάση τή γραμματική, τό συντακτικό, τήν έτυμολογία, τήν εξέλιξη τής γλώσσας, τά γλωσσικά σύνορα στό χώρο και στό χρόνο έκλαμβάνονται ως έθνικά σύνορα. Αύτή ή γλωσσολογική κατασκευή του έθνους συνοδεύεται από τή φυλετική, όπου βιολογικού τύπου δεδομένα ύποκαθιστούν κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές πραγματικότητες και πάνω άπ' όλα τές πραγματικότητες πού διαμορφώνουν οί πολιτικές συγκρούσεις. Έτσι, παίρνοντας άναπόταμα και γραμμικά τές διαδρομές του αίματος, τής φυλής, τής συγγένειας, άφου ή φυλή πού κατοικεί τό «σκοπιανό κρατίδιο» αύταπόδεικτα δέν έχει τίτλους άρχαιομακεδονικούς — όσο κι άν τό δυσχυρίζονται δικοί του έθνικιστικοί κύκλοι πού περισσεύουν άπό κεί μεριά — αλλά μόνο σλαβικούς, κι άφου ή σημερινή γλώσσα τών «Σκοπίων» δέν έχει καμιά ιδιαιτερότητα μακεδονική αλλά είναι είτε βουλγαροσερβικά είτε σερβοβουλγαρικά, τό συμπέρασμα πού θγαίνει είναι άτράνταχτο και μονοσήμαντο: δέν ύπάρχει σλαβομακεδονικό έθνος, δέν ύπάρχει σλαβομακεδονικός έθνισμός κι άν οί σημερινοί «Σκοπιανοί» διεκδικούν τή «μακεδονικότητα» τους, δέν είναι παρά ιδιοτέλεια, σκευωρία, έπεκτατικές βλέψεις. Σέ άλλη συγκυρία ο έθνικισμός θά χρησιμοποιούσε και τό θρησκευτικό κριτήριο ή άποκλειστικά τό θρησκευτικό όπως κάνουν σήμερα οί μουσουλμάνοι τής Βοσνίας πού θεμελιώνουν τόν έθνισμό τους πάνω στό 'Ισλάμ και μόνο σ' αύτό. 'Όσόσο μέ κριτήριο τή θρησκεία στά χριστιανικά και όρθόδοξα Βαλκάνια δέν θά έβγαине άκρη, καθ' όσον όλοι οί Βαλκάνιοι τής περιοχής, πλην μουσουλμάνων και ελάχιστα καθολικών, είναι χριστιανοί όρθόδοξοι και ή διαφορά έξαρχικών - πατριαρχικών έχασε τή σημασία έθνικης διαφοροποίησης πού είχε τόν περασμένο αιώνα μέχρι τούς Βαλκανικούς Πολέμους. Γενικότερα, οί διαφορές μεταξύ τών Βαλκανικών 'Ορθόδοξων 'Εκκλησιών έχουν παρακολουθηματικό χαρακτήρα και οί 'Εκκλησίες συστοιχίζονται προς τήν κυρίαρχη κρατική αντίληψη⁵.

Όσον άφορα, τέλος, τά σύνορα πού χαράζουν οί ιδιαίτερες πολιτιστικές παραδόσεις — έθια, μουσική, χορός, μαγειρική, ένδυμασία, γαμικές πρακτικές, συστήματα συγγενικά κ.λπ. — δύσκολα θά μπορούσαν σήμερα νά στοιχειοθετήσουν έθνικές διαφορές και συνολικές έθνικές όμαδοποιήσεις. Κι αύτό γιατί όλος αύτός ο γεωγραφικός μακεδονικός βαλκανικός χώρος άποτελούσε μία εύρεία πολιτισμική ένότητα μέ έντονα τά στοιχεία τών συγκλίσεων, τών άλληλοεπιρροών και τής ρευστότητας τών έσωτερικών όρίων και κυρίως γιατί οί παραδοσιακές πολιτιστικές μορφές προσδιάζουν σέ προκαπιταλιστικές παραδοσιακές κοινωνίες-άναμνήσεις του παρελθόντος έν πολλοίς.

Διανομή τής Μακεδονίας

Αντίθετα αυτές οί άκραία ιδεολογικοποιημένες και έθνικιστικές αντίληψεις άποφεύγουν συστηματικά νά πάρουν ύπόψη τήν έθνική συνείδηση ή τήν άνάγκην περιοριστικά σέ φυλετικά και γλωσσικά δεδομένα. Παραβλέπεται δηλαδή τό ουσιαδές, έλλογο και βουλητικό στοιχείο πού είναι ή συνείδηση ένταξης ενός πληθυσμού σέ μία κοινότητα πολιτισμική και κοινωνική. Η έθνική συνείδηση είναι έννοια δυναμική, όχι στατική. Δέν είναι δοτή εκ φύσεως, δέν προκύπτει άπό τό αίμα, τή φυλή, τό γένος, τή βιολογική συγγένεια, παρ' όλο πού όλοι οί καταγωγικοί μύθοι άναζητούν πάντα τούς άπώτατους προγόνους, τόν μυθικό πατέρα μέ τά έξεγνησιμένα και καθαρά χαρακτηριστικά, ένα είδος μαγικού καθρέφτη πού μάς άποστέλλει τό έξιδανικευμένο είδωλο του έαυτού μας έτσι όπως θά τό θέλαμε κι όχι έτσι όπως είναι. Η έθνική συνείδηση, ένα «έμεις» σέ αντίδιαστολή προς τούς άλλους, διαμορφώνεται στή

διάρκεια άνταγωνισμών και συγκρούσεων μιάς κοινότητας προς άλλες, συνήθως μιάς καταπιεσμένης κοινότητας άπό μία άλλη κυρίαρχη. Έκπληρίζει μέσα άπό τά συστήματα και τές διαδικασίες άμυνας του καταπιεσμένου. Είναι ή συνειδητοποίηση τής διαφορετικότητας ως προς τόν καταπιεστή πού του αφαιρεί κατ' άρχήν τή νομή, τήν κυριαρχία και τήν ελεύθερη διαχείριση του έδάφους. Κάθε έθνική συνείδηση είναι διεκδίκηση ή υπεράσπιση τής πατρώας γής, γι' αύτό και τείνει πάντοτε στό νά κατασκευάζει τίτλους ιδιοκτησίας πάνω στο έδαφος θεμελιώνοντας τά δικαιώματα του πολύ μακριά στό παρελθόν, τόσο μακριά πού καμιά άμφισβήτηση νά μήν νομιμοποιείται, γιατί κάθε άμφισβήτηση εκμηδενίζεται άπό τήν μακρότατου χρόνου νομή κι είναι έπομένως αυτοδικαία παράνομη κι άθεμελίωτη. Για νά πετύχει όμως ή νομιμοποίηση τών δικαιωμάτων πάνω στα έδάφη πρέπει νά πετύχει ή έπιχείρηση ιδιοποίησης τών ανθρώπων πού παλαιότερα έξησαν πάνω σ' αύτά τά έδάφη: οί σημερινοί νά εμφανισθούν ως ευθεία άπογονή τών μακρινών προγόνων, νά ταυτισθούν μέ τά σύμβολα, τά μυθικά και ιστορικά πρόσωπα πού προϋπήρξαν στα άμφισβητούμενα έδάφη. Πολύ άπλά: δικός μου ο πατέρας, δικός μου ο παππούς, δικός μου ο προπάππος, δικοί μου οί μακρινοί πρόγονοι πού χάνονται στα δάθη τής ιστορίας και του μύθου, άρα δικό μου τό χωράφι. Αύτή ή προσάθεια προβολής νόμιμων τίτλων πάνω στα έδάφη μέσω τής ιδιοποίησης προγόνων και τών προγονικών συμβολισμών — μέσω τής «ιστορικής αλήθειας» — είναι τόσο πιά έντονη, έπιθετική και διασταλτική στα περιεχόμενά της όσο περισσότερο άμφισβητείται άπό κάποιους γείτονες, πού κι αύτοί επιδίδονται στήν ίδια έπιχείρηση νομιμοποίησης - ιδιοποίησης καταγγέλλοντας τούς αντίδικους διεκδικητές ως πλαστογράφους τής ιστορίας. Διεξάγεται έτσι μία γιγαντιαία Δίκη όπου οί διάδικοι, ένώπιον του δικαστηρίου τής «άντικειμενικής ιστορικής αλήθειας», κατηγορούν ο ένας τόν άλλον για πλαστογράφο και πλαστογράφηση τής ιστορίας. Παραδείγματα άπό τήν έθνικιστική φαρέτρα και πρακτική τών σημερινών Σλαβομακεδόνων: όσο ο κύριος άνταγωνιστής του έθνισμού τους ήταν οί Βούλγαροι, οί Σλαβομακεδόνες ιστορικοί τής δεκαετίας του '50 διεκδικούσαν ως Μακεδόνα τόν τσάρο τών Βουλγάρων Σαμουήλ. Σήμερα πού κύριος άρνητής τής μακεδονικότητάς τους είναι οί Έλληνες, χρησιμοποιούν ως σύμβολο του κράτους τους τόν ήλιο τής Βεργίνας ταυτίζοντάς τον μ' έναν άλλο ήλιο πού ήταν βασικό σύμβολο τών Νοτιοσλάβων πριν τόν εκχριστιανισμό τους, ζωροαστρικής πιθανόν προέλευσης, άνεξάρτητα άπό τό άν εκείνος ο παλαιός νοτιοσλάβικος, προχριστιανικός ήλιος δέν ήταν ο δεκαεξάκτινος ήλιος τής Βεργίνας.

5. Τό 1967 ο Τίτο προσπάθησε νά δημιουργήσει αυτοκέφαλη όρθόδοξη 'Εκκλησία τής Μακεδονίας, διορίζοντας άρχιεπίσκοπο τόν μητροπολίτη 'Οχρίδος 'Αγγελάριο. 'Ο πατριάρχης Βελιγραδίου Γερμανός άντέδρασε: συγκάλεσε άμέσως τούς όρθόδοξους μητροπολίτες τής Γιουγκοσλαβίας, οί όποιοί εκήρυξαν σχισματική και άνύπαρκτη τήν αυτόνομη Μακεδονική 'Εκκλησία και καθήρεσαν τόν 'Αγγελάριο. Αύτή τή στάση του Πατριαρχείου τής Σερβίας στήριξε τό Οικουμενικό Πατριαρχείο ύπό τόν 'Αθηναγόρα πού έπεισε και τές ύπόλοιπες 12 όρθόδοξες 'Εκκλησίες νά άποκηρύξουν τήν 'Εκκλησία τής Μακεδονίας άπό τό σώμα τής Κανονικής 'Εκκλησίας. «'Εκτοτε ή Αύτοκέφαλη 'Εκκλησία τής Μακεδονίας μένει μετέωρη και σχισματική μέ μόνη κάποια έμμεση άναγνώριση άπό τό Βατικανό σέ τύπο άνταλλαγών πού δέν έχουν για τήν όρθοδοξία καμιάν ισχύ» (βλ. Σπύρου 'Αλεξίου, «Τό 'Μακεδονικό' και ή 'Εκκλησία», Καθημερινή 16.4.92). Η στάση αύτή τής σέρβικης 'Εκκλησίας παρακολουθεί άπολύτως τή στάση τής Σερβίας πού δέν επιθυμεί τήν αυτονόμηση τής Μακεδονίας, γι' αύτό και θεωρεί ότι ή 'χρήση του όνόματος Μακεδονία άπό τούς Σκοπιανούς είναι παράλογη, τεχνητή και κλοπιμαία. Η Μακεδονία δέν είναι δυνατόν νά είναι διεθνική, τό όνομά της, ή ιστορία ή θέση τής Σερβίας τής άνήκουν μόνο στήν Ελλάδα. Αύτή είναι ή θέση τών Σέρβων» (δηλώσεις του πατριάρχου Βελιγραδίου Παύλου στήν Αθήνα. Αναφέρονται άπό τόν Σπ. 'Αλεξίου, όπ.π.).

Στήν περίπτωση του σλαβομακεδονικού έθνους τό ιστορικό πρόβλημα διαμόρφωσης τής ιδιαίτερης εθνικής του συνείδησης χονδρικά έχει ως εξής: Λέω χονδρικά όχι μόνο γιατί δέν μπορεί νά γίνει έδω ή συγκεκριμένη ιστόρηση αυτών τών διαδικασιών τής εθνογένεσης τών Σλαβομακεδόνων αλλά κυρίως γιατί, χονδρικά, αυτό τό χοντρό ζήτημα άποσιωπάται τόσο από τήν ελληνική εθνικιστική ιδεολογία όσο και από τήν σλαβομακεδονική. "Αλλωστε κάθε εθνικισμός πυροδοτεί τόν εθνικισμό του άλλου.

Υπάρχει κατ' άρχήν τό ζήτημα τής καταγωγής τών Σλάβων τής Μακεδονίας: Ήταν Νοτιοσλάβοι; Ήταν Βούλγαροι; Ήταν Σέρβοι; Ή ήταν πρόσμειξη Σλάβων και παλαιότερων, πρίν τόν 7ο αιώνα, έλληνομακεδονοϊλλυρικών πληθυσμών; "Αν ήταν Νοτιοσλάβοι ή Βούλγαροι και άνά τούς αιώνες παρέμειναν Σλάβοι, έχουμε μίαν άδιατάρακτη συνέχεια «σλαβικότητας». "Αν οι Νοτιοσλάβοι πού ήρθαν σ' αυτά τά μέρη μετά τόν 6ο-7ο αιώνα κατά κύματα άναμείχθηκαν μέ τούς παλαιότερους πληθυσμούς κι από τήν άνάμειξη αυτή προέκυψε μιά φυλετική ιδιαιτερότητα, υπάρχει μιά συνέχεια άδιατάρακτη «μακεδονικότητας». "Η μήπως οι άρχαιοί έλληνομακεδονικοί πληθυσμοί, άπ' τά χρόνια του Φιλίππου και του Άλεξάνδρου, παρά τίς μεταναστεύσεις, τίς βίαιες μετακινήσεις και προσμείξεις πληθυσμών παρέμειναν κατά βάση έλληνικοί; Σ' αυτή τήν περίπτωση έχουμε άδιατάρακτη συνέχεια τής σλαβικότητας

Η άποψη για τήν άδιατάρακτη συνέχεια τής σλαβικότητας είναι ή άπάντηση του βουλγαρικού ή του σέρβικου εθνικισμού. Άπλως ό καθένας άπ' τούς δύο τους διερμηνεύει τή «σλαβικότητα» ως βουλγαρικότητα ή σερβικότητα τών πληθυσμών και έπομένως τών περιοχών: ιδιαίτερα τών περιοχών όπου οι γεναλογικές γραμμές μπερδεύονται, οι «τίτλοι» δέν είναι άπολύτως καθαροί, εκεί όπου οι γλώσσες μπερδεύονται και οι τοπικές έξουσίες, κοσμικές ή θρησκευτικές, άλληλοεξουδετερώνονται.

Ή δεύτερη, άποψη, περί τής άδιατάρακτης συνέχειας από άρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα τής μακεδονικότητας, είναι ή άπάντηση του σλαβομακεδονικού εθνικισμού, πολύ πιο καθαρού και έκτακτου στά χρόνια τής έξέγερσης του Ίλιντεν — 1893 —, μετριοπαθέστερου και έδαφικά περιορισμένου στό πλαίσιο τής επικράτειας τής σημερινής πρώην Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας, στό «κράτος τών Σκοπίων» δηλαδή, άν και άκραιο εθνικιστικά κέντρα τών σημερινών Σλαβομακεδόνων όπως τό VMRO και οι εκ Τορόντο του Καναδά ή τής Αυστραλίας πρώην άντικομμουνιστικοί-άντιτιτοϊκοί κύκλοι νοσταλγούν και προπαγανδίζουν τήν «Μακεδονία του Στέφανου Ντουσαν», τή Μακεδονία του Αίγαίου.

Ή τρίτη είναι ή άπάντηση του ελληνικού εθνικισμού, όπου ελληνικότητα και μακεδονικότητα ταυτίζονται μέ βάση τήν έξισωση άρχαιοί Μακεδόνες = Έλληνες.

Τό κοινό στοιχείο και στους τρεις εθνικισμούς είναι ότι και οι τρεις βασίζονται στή φυλετικογλωσσική κατασκευή τής εθνότητας, και οι τρεις άνάγουν τίς άπαρχές τής δικής τους εθνότητας σέ χρόνους παλαιότατους, έτσι πού νά διασφαλίζεται ή μακρότατου, ύπεριστορικού χρόνου νομή. Και οι τρεις βασίζονται στήν άπόλυτη διαχρονία, στή γραμμική συνέχεια, στήν πλήρη περιφρόνηση τών άλλαγών και τών τομών, στήν πλήρη άποσιώπηση τών συγχρονικών πραγματικοτήτων. Γι' αυτό όταν ό βουλγαρικός, ό σέρβικος και ό ελληνικός εθνικισμός βρέθηκαν μπροστά σέ πραγματικότητες πού δέν ταίριαζαν στό σχήμα τής παλαιότητας και τής εθνολογικής όμοιογένειας, χρησιμοποιήσαν τά μέσα εκείνα πού άπάλειφαν τά δυσαρμονικά στοιχεία, τά στοιχεία αντίστασης στήν κυριαρχία τους: εκκαθαρίσεις, άφομοίωση, βίαιο έξεθνισμό, ήπιο έξεθνισμό, άνταλλαγές πληθυσμών. "Αλλωστε αυτά τά μέσα ήταν παγκόσμια πρακτική μέ τήν όποία θεμελιώθηκε τό κράτος-έθνος.

Στή γεωγραφική περιοχή Μακεδονία επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας ύπήρχε ένα καταπληκτικό άνακάτωμα «φυλών» και εθνοτήτων, εκτός από όρισμένες περιοχές όπου επικρατού-

σε σχετική καθαρότητα και όμοιογένεια π.χ. στή Χαλκιδική όπου επικρατούσε τό ελληνικό στοιχείο. Οι ίδιοι πληθυσμοί ώστόσο αυτοορίζονται «εθνικά» μέ βάση τήν αντίθεσή τους προς τήν κυρίαρχη εθνότητα, τούς Τούρκους και συνάμα μωαμεθανούς, μέ βάση τήν αντίθεσή τους προς τήν Όθωμανική Αυτοκρατορία. Τό βασικό στοιχείο διαφοροποίησής τους είναι ή Όρθοδοξία, μιά παράμετρος άποφασιστικής σημασίας πού όρίζει τό σημαντικότερο μέρος τών συμβολικών τους παραστάσεων, διακριτών και αντίθετικών προς τό Ίσλάμ. Ή θρησκεία είναι ή γραμμή άμυνας-αντίστασης, γι' αυτό ή άπάντηση τής Τουρκίας ήταν οι συνεχείς βίαιοι έξισλαμισμοί ή οι μεταφορές ισλαμικών πληθυσμών από τή Μικρά Άσία στα Βαλκάνια.

Ή συγκρότηση όμως τών εθνικών κρατών Έλλάδας, Σερβίας και Βουλγαρίας, ή παράλληλη άποδυνάμωση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και ή διείσδυση τών Μεγάλων Δυνάμεων — Γαλλίας, Γερμανίας, Άγγλίας, Ρωσίας, Αυστροουγγαρίας —, τό αγιάτρευτο του «Μεγάλου Άσθενούς» άνέδειξαν τό πρόβλημα τής διανομής τής Μακεδονίας από τά όμορα χριστιανικά βαλκανικά κράτη, όποτε άνέκυψαν τρεις διαφορετικές «μακεδονικότητες», τρεις άνταγωνιστές και ύποψήφιοι για τή διανομή τών ευρωπαϊκών έδαφών τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ή σύγκρουση τών τριών εθνικισμών ήταν ό βασικός παράγοντας πού ύποχρέωσε τούς πληθυσμούς τής Μακεδονίας «ν' άποφασίσουν» άν ήταν Έλληνες, Βούλγαροι ή Σέρβοι, σέ ποιά δηλαδή από τά γειτονικά κράτη ήθελαν νά ένταχθούν. Ούτε ή γλώσσα από μόνη της (στή συντριπτική τους πλειοψηφία, οι πληθυσμοί τής Μακεδονίας μιλούσαν διάφορα σλάβικα ιδιώματα και διαλέκτους, εκτός από τίς πόλεις πού συνυπήρχαν όλες οι γλώσσες, «οι φυλές» και τά θρησκευματα) ούτε ή θρησκεία (όλοι, πλην μουσουλμάνων και έλάχιστων καθολικών, ήταν χριστιανοί όρθόδοξοι) μπορούσαν νά τάμουν άποφασιστικά τό ζήτημα. Κάθε ύποψήφιος άλλωστε χρησιμοποιούσε τά δικά του συγκριτικά πλεονεκτήματα: τή γλώσσα, τά μοναστήρια, τά σχολεία, τήν οικονομική έπιρροή, τήν ιστορία, τίς φυσικές ροές τών οικονομικών άνταλλαγών.

Έτσι λοιπόν ή άνάπτυξη τών τριών εθνικισμών, ιδιαίτερα μετά τή Συνθήκη του Άγ. Στεφάνου (Μεγάλη Βουλγαρία) και του Βερολίνου (περιορισμός τής Βουλγαρίας-μεγάλωμα τής Σερβίας), ή σύγκρουση τών τριών εθνικισμών όπως έκφράστηκε συγκεκριμένα στόν Μακεδονικό Άγώνα κι άργότερα στους Βαλκανικούς Πολέμους, καθώς επίσης ή άποφασιστικής σημασίας σύγκρουση μεταξύ Έξαρχίας και Πατριαρχείου (όσοι χριστιανοί όρθόδοξοι συντάχθηκαν μέ τή βουλγαρική Έξαρχία θεωρήθηκαν Βούλγαροι, όσοι παρέμειναν μέ τό Πατριαρχείο θεωρούνταν Έλληνες) ύποχρέωσαν ή παρακίνησαν τούς σύμμεικτους πληθυσμούς τής Μακεδονίας νά συνταχθούν είτε μέ τή Σερβία είτε μέ τήν Έλλάδα είτε μέ τή Βουλγαρία, άνάλογα μέ τή δύναμη και τήν έπιρροή τής κάθε δύναμης. "Αλλωστε τά ζητήματα αυτά δέν λύνονται μέ δημοκρατικές διαδικασίες ώστε ό καθένας έλευθέρα βουλήσει ν' άποφασίσει τί θέλει νά είναι. Άποφασίζουν οι δυνατότεροι για λογαριασμό τών αδύνατων γιατί τόν ενδιαφέρει τό έδαφος και όχι οι πληθυσμοί. Άλλά επειδή τό έδαφος δέν μιλάει μόνο του όσο βαθιά κι άν σκάψει ή άρχαιολογική σκαπάνη ύποχρεώνουμε ή πείθουμε αυτούς πού πατάνε τό έδαφος νά άποδεχθούν τό όνομα πού τούς δίνουμε. Άποφασίζει ή ξιφολόγχη και ή χειροβομβίδα, ό πόλεμος.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και στή συνέχεια, ό Α' Παγκόσμιος Πόλεμος αλλά και ό Β' Παγκόσμιος Πόλεμος (στό πλαίσιο τών όποιων συνεχίστηκαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι) άποφάσισαν τελικά για τή διανομή τής Μακεδονίας σέ ελληνική, γιουγκοσλαβική και βουλγαρική. Τό μακεδονικό ζήτημα τό έταμε ό πόλεμος πού έδωσε στα όμορα κράτη όσα έδάφη ή δύναμη του καθενός μπόρεσε νά καταλάβει. Τό στοιχείο όμως εκείνο πού όριστικοποίησε τά σύνορα, τουλάχιστον ως προς τήν Έλλάδα, άλλάζοντας ριζικά τήν προηγούμενη κατάσταση, ήταν ή βίαιη μεταφορά, μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή, πεντα-

κοσιών χιλιάδων Έλλήνων Μικρασιατών, οι τριακόσιες χιλιάδες Έλληνες πρόσφυγες της Α. Ρωμυλίας, καθώς και η αντιστοιχη εκδίωξη Τούρκων και Βουλγάρων από τη Μακεδονία και τη Θράκη. Έτσι, η ελληνική Μακεδονία γίνεται πράγματι ελληνική όχι χάρι στη Βεργίνα και τον Μ. Άλέξανδρο, όχι χάρι στο ιδεολόγημα της αδιατάρακτης συνέχειας της ελληνομακεδονικότητας, αλλά γιατί ο πληθυσμός της έδω και οκτώ δεκαετίες είναι σχεδόν εκατό τ' εκατό ελληνικός: άνθρωποι ελληνικής συνείδησης. Τά ίδια θά μπορούσε να πει κανείς και για τη βουλγαρική Μακεδονία: είναι βουλγαρική γιατί την κατοικούν Βούλγαροι.

Οι πόλεμοι έταμαν μ'έν τ'ό ζήτημα της διανομής της γεωγραφικής περιοχής Μακεδονία, ώστόσο οι πληθυσμοί πού την κατοικούσαν και εξαιτίας της πρόσφατης ιστορίας τους και λόγω επιγενόμενων πραγματικοτήτων δέν ταυτίστηκαν όλοι μ'έν τ'α κράτη πού τούς περιέλαβαν μεταξύ τ'ών υπηκόων τους. Άν όχι όλοι, πάντως πολλοί δέν αποδέχθηκαν ούτε τ'η «σερβικότητα» ούτε τ'η «βουλγαρικότητα» ούτε τ'η «ελληνικότητα». Συνέχισαν να αυτοορίζονται ώς Μακεδόνες, ώς Σλαβομακεδόνες, αντιδιαστέλλοντας τ'ην ύποχρεωτική ύπηκοότητά τους πρ'ός τ'ην εθνικότητά τους και τόν ιδιαίτερο εθνισμό τους. Ύπ' αυτή τ'ην έννοια διατηρήθηκε ένα ιδιόμορφο «μακεδονικό» ζήτημα, κυρίως στήν περιοχή τ'ης Σερβικής Μακεδονίας όπου κατοικούσε και τ'ό μεγαλύτερο μέρος τ'ών Σλαβομακεδόνων. Άλλωστε τ'ό γιουγκοσλαβικό κράτος πού δημιουργήθηκε τ'ό 1918 μ'έν κυρίαρχο στοιχείο τούς Σέρβους δέν ήταν προϊόν κοινής αποδοχής τ'ών εθνοτήτων πού περιέλαβε στήν επικράτειά του (Κροάτες, Σλοβένιοι, Ούγγροι, Σλαβομακεδόνες, Μαυροβούνιοι, βουλγαρίζοντες, Άλβανοί, μουσουλμάνοι τ'ης Έρζεγοβίνης-Βοσνίας, Σέρβοι). Οι φυγόκεντρες-άποσχιστικές τάσεις, ιδιαίτερα τ'ών Σλοβένων και Κροατών, εκ γενετής ύπονομεναν τ'ό ύπό σερβική κυριαρχία νέο κράτος, ο πόλεμος καθολικών και ορθοδόξων, τ'ών Βαλκάνιων Γιουγκοσλάβων και τ'ών «Κεντροευρωπαίων» δέν σταμάτησε ποτέ. Ο «γιουγκοσλαβισμός» και τ'ό ιλλυρικό ιδεώδες ποτέ δέν μπόρεσε να έμπεδωθεί ώς κυρίαρχη τάση, δέν διαμόρφωσε μιά κοινή εθνική συνείδηση, πολύ περισσότερο πού στόν Μεσοπόλεμο, και μετά τόν πόλεμο, ένότητα σήμαινε πρακτικά κυριαρχία τ'ών Σέρβων. Αυτή η κυριαρχία, έν'ω δημιουργούσε στοιχεία συνοχής, ταυτόχρονα τροφοδοτούσε αντιδράσεις εκ μέρους τ'ών άλλων εθνοτήτων, πράγμα πολύ καθαρό στήν περίπτωση τ'ών Κροατών και τ'ών Σλοβένων πού μ'έν τ'ην κατάρρευση τ'ης Γιουγκοσλαβίας στόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησαν τ'ό ξεχωριστό κράτος τ'ών Ουστ'άσι, προτεκτοράτο τ'ού ναζισμού στήν πραγματικότητα.

Στήν περίπτωση τ'ών Σλαβομακεδόνων οι άποσχιστικές-διαφοροποιητικές τάσεις καλλιεργούνταν άκατάπανιστα και από τ'ό βουλγαρικό κράτος, πού ποτέ δέν είχε αποδεχθεί τ'ην εις βάρος του μοιρασιά τ'ης περιοχής στόν Β' Βαλκανικό Πόλεμο και τίς τελικές συμφωνίες πού έπισφράγησαν τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έδώ θά πρέπει να πάρουμε ύπόψη ότι η ιδιαίτερη σλαβομακεδονική συνείδηση πού διαμορφώνεται προοδευτικά τόν 19ο αιώνα και πού αποκορύφωμα τ'ών εκδηλώσεών της ήταν η έξεγερση τ'ού Ίλιντεν (1893), η προσπάθεια εκ μέρους τ'ης Σερβίας βίαιου εκσερβισμού τ'ών πληθυσμών τ'ης γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας και μιά αντιλαϊκή πολιτική εις βάρος τους (δέν έγινε π.χ. άγροτική μεταρρύθμιση) άπομάκρυναν τούς Σλαβομακεδόνες από τ'η Σερβία και τόνισαν τ'ην «μακεδονικότητά» τους. Έξάλλου, και κυρίως, στόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η πρόσφατη τ'ης γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας από τ'ην φασιστική Βουλγαρία (όπως και τ'ης ελληνικής Άνατολικής Μακεδονίας-Θράκης), οι σφαγές και η άγρια καταπίεση εκ μέρους τ'ών Βουλγάρων έναντίον τ'ών Μακεδόνων πού δέν βουλγαρίζαν αλλά και όλο τ'ό πνεύμα τ'ού αντιφασιστικού-εθνοαπελευθερωτικού άγώνα στά χρόνια τ'ης Κατοχής έφεραν τούς Σλαβο-

μακεδόνες σ'έν πλήρη αντίθεση πρ'ός τ'η Βουλγαρία. Οι Σλαβομακεδόνες πολέμησαν μ'έν πάθος έναντίον τ'ού ιταλογερμανικού φασισμού, και κυρίως έναντίον τ'ης βουλγαρικής κατοχής, ο άγώνας τους ήταν εθνοαπελευθερωτικός, όπως και τ'ών Έλλήνων και τ'ών Σέρβων και τ'ών Άλβανών, πράγμα πού τόνισε ακόμη περισσότερο τ'ην ιδιαίτερη εθνική τους συνείδηση.

Η λύση πού δόθηκε μεταπολεμικά από τόν Τίτο μ'έν τ'η δημιουργία τ'ης Όμόσπονδης Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας τ'ης Μακεδονίας ήταν η σωστότερη δυνατή στίς τότε συνθήκες αλλά και ώς φυσική συνέπεια τ'ών άγώνων πού προηγήθηκαν. Η άλλη λύση θά ήταν από τότε να γίνουν άνεξάρτητο «κρατίδιο» ή να παραμείνουν ύποτελείς στή Σερβία. Έκ τ'ών ύστερων, έρήμην τ'ών ιστορικών πραγματικοτήτων, όλοι μιλούν στόν τόπο μας για τ'ό «καταστέασμα» τ'ού Τίτο, παραγνωρίζοντας όσα αυτός ο λαός κατέκτησε πληρώνοντας όπως και οι άλλοι λαοί βαρύτατο φόρο αίματος. Παραγνωρίζοντας ακόμη ότι άν η γιουγκοσλαβική Μακεδονία δέν είχε ύπάρξει τ'ό 1945, τότε η περιοχή αυτή θά έπρεπε να ένσωματωθεί στή Δημοκρατία τ'ης Σερβίας μ'έν τ'η βία ή να διανεμηθεί, λύση μ'έν τ'η οποία δέν θά συμφωνούσαν οι Σλαβομακεδόνες και έν πάση περιπτώσει δέν έπεδίωξαν ούτε η Γιουγκοσλαβία τ'ού Τίτο ούτε η Έλλάδα. Κανείς δέν ήταν διατεθειμένος στή λήξη τ'ού Β' Παγκοσμίου Πολέμου να ξεκινήσει έναν άλλο πόλεμο.

Θά έπρεπε επίσης να καταργηθούν οι πραγματικότητες πού είχε δημιουργήσει η Άντίσταση, μιά εκ τ'ών οποίων ήταν η δυνατότητα να τεθεί σ'έν εφαρμογή η άρχή τ'ης αυτοδιάθεσης τ'ων λαών στό πλαίσιο μιάς σοσιαλιστικής όμοσπονδίας, ακριβώς για ν' άποφευχθεί ο καταταμαχισμός σ'ένταγωνιστικά κρατίδια, ακριβώς για ν' άποφευχθεί η έξάρτηση τ'ών κρατιδίων αυτών από τ'ά ισχυρά έξωτερικά κέντρα, για να μ'έν διαιωνισθούν οι αιτίες τ'ού πολέμου. Η ιδέα τ'ης Γιουγκοσλαβικής Όμοσπονδίας και γενικότερα τ'ης Σοσιαλιστικής Βαλκανικής Όμοσπονδίας δέν ήταν τ'ού Τίτο, δέν ήταν μόνο τ'ού Τίτο: ήταν μιά ιδέα πού έρχόταν από όλες τίς τάσεις τ'ης Β' Σοσιαλιστικής Διεθνούς, μ'έν αυτήν τ'ην ιδέα αναπτύχθηκαν τ'ά σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά βαλκανικά κινήματα και στήν όποια στρατεύθηκαν όλες οι μη εθνικιστικές δυνάμεις τ'ών Βαλκάνιων — και τ'ης Έλλάδας. Τώρα πού τ'ό τέλος τ'ού αιώνα ξαναφέρει στήν Εύρώπη και τ'ά Βαλκάνια θριαμβευτή τόν εθνικισμό, τόν ρατσισμό και τόν πόλεμο, τώρα πού όλοι, ακόμη και οι άριστεροι, μιλούν για τ'ην κατάρρευση τ'ών σοσιαλιστικών ιδεών, μπορούμε να κάνουμε έναν άπολογισμό στό σημείο αυτό: η ιδέα τ'ης σοσιαλιστικής βαλκανικής όμοσπονδίας ήταν μιά μεγάλη ιδέα, ήταν η άλλη άπάντηση στό περίπλοκο πρόβλημα τ'ών σύμμεικτων και άνταγωνιστικών εθνοτήτων τ'ών Βαλκάνιων, ήταν η άλλη άπάντηση, η μη εθνικιστική, στό πρόβλημα τ'ης κρατικής συγκρότησης τ'ών βαλκανικών λαών όταν τρεις αυτοκρατορίες, στο τέλος τ'ού Α' Παγκόσμιου Πολέμου, κατέρρευσαν: η Όθωμανική, η Τσαρική και η Αυστροουγγρική. Τ'ην άπάντηση τ'ού εθνικισμού τ'ην ξέρουμε και μπορούμε να τ'ην άποτιμήσουμε: δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, παρατεταμένοι βαλκανικοί πόλεμοι, σφαγές και διωγμοί, μετακινήσεις πληθυσμών στό όνομα τ'ης «εθνικής καθαρότητας», βίαιες ή ήπιες άποεθνοποιήσεις, καταστροφή γηγενών πολιτισμών, καταστροφή πανάρχαιων συμβιωτικών μορφών και πολιτιστικών μορφών συγκριτισμού, καταστροφή τ'ών βαλκανικών πόλεων, άνεπικοινωνία, περιθωριοποίηση τ'ών Βαλκάνιων και τελικά άναθέρμανση τ'ού εθνικισμού πού έφερε τόν πόλεμο στή Γιουγκοσλαβία και άπειλεί μ'έν νέα, διεθνική άνάφλεξη τ'ά Βαλκάνια. Η Γιουγκοσλαβική Όμοσπονδία ήταν άρχή εφαρμογής μιάς σωστής ιδέας πού στήν πράξη ύπονομεύθηκε από δύο μεριές: από τίς σύμφυτες άνεπάρκειες τ'ού κομμουνισμού πού δέν έδωσε άπάντηση στό κοινωνικό ζήτημα και από τόν εθνικισμό, πού ένυπήρχε ακόμη και μέσα στό κομμουνιστικά κόμματα (βλ. εθνικιστική πολιτική τ'ού Βουλγαρικού και τ'ού Ρουμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος άπέναντι στίς μειονότητες).

Τ'ό κράτος τ'ης Μακεδονίας, ώς Δημοκρατία τ'ης Όμόσπονδης Γιουγκοσλαβίας, ύπάρχει από τ'ό 1945. Ός τέτοιο ήταν

ἀποδεκτό ἀπό τούς κατοίκους του, ἀπό τίς ὑπόλοιπες δημοκρατίες τῆς Γιουγκοσλαβίας καί ἀπό τή διεθνή κοινότητα. Δέν εἶναι ἡ προπαγάνδα τῶν «Σκοπιανῶν» καί ὁ μισελληνισμός τῶν Εὐρωπαίων τό γεγονός ὅτι ὅλα τά λεξικά καί οἱ ἐγκυκλοπαίδειες ὀνομάζουν τήν περιοχή μέ τό ὄνομά της καί τούς κατοίκους μέ τό ὄνομά τους. Δέν ἦταν, ἐπίσης, λάθος ὄλων τῶν ἐλληνικῶν κυβερνήσεων ἀπό τό 1945, μέχρι μόλις πρῖν δύο χρόνια, πού δέν ἀμφισβήτησαν τήν ὀνομασία τοῦ «τιτοϊκοῦ κατασκευάσματος», ὅπως ὑποστηρίζεται σήμερα. Οἱ ἐλληνικές κυβερνήσεις δέν ἀμφισβήτησαν τό ὄνομα, πρῶτον διότι, ὀρθῶς, δέν θεώρησαν ὅτι τό ὄνομα ἦταν ἀπειλή καί δεύτερον διότι, μετά τήν ἀπεξάρτηση τῆς Γιουγκοσλαβίας τοῦ Τίτο ἀπό τή σοβιετική κυριαρχία καί μέσα σέ συνθήκες ἐμφυλίου πολέμου, ἡ ἐλληνική ἐξωτερική πολιτική, μέ βάση τίς τότε ἐσωτερικές ἀνάγκες της καί τίς ἐξωτερικές δεσμεύσεις της, ἦταν ὑποχρεωμένη νά βρεῖ γέφυρες ἐπικοινωνίας μέ τόν Τίτο. Γι' αὐτό ἡ ἐλληνογιουγκοσλαβική συνεννόηση καί συνεργασία (π.χ. Τριμερές Σύμφωνο Ἑλλάδας-Τουρκίας-Γιουγκοσλαβίας) ἀποτελεσε κεντρικό στοιχεῖο τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς σ' ὅλη τή μεταπολεμική περίοδο. Γι' αὐτό ἡ Ἑλλάδα δέν δημιούργησε πρόβλημα γιά τό μακεδονικό ὄνομα τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Τοῦτο ἄλλωστε ὑπαγορευόταν ἀπό τήν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στό δυτικό στρατόπεδο, στό ΝΑΤΟ καί ἀπό τήν ὑποταγή της στήν ἀμερικανοατοικική κυριαρχία. «Ὅσοι σήμερα ὑποστηρίζουν ὅτι ἦταν λάθος τῶν ἐλληνικῶν κυβερνήσεων πού δέν ἀντέδρασαν ἀπό τό 1945 στό ὄνομα Μακεδονία, θά ἔπρεπε λογικά νά παραδεχθοῦν ὅτι ἡ ἐλληνική Δεξιά (καί τό Κέντρο) καί ὅλη ἡ μεταπολεμική ἐθνικοφροσύνη εἶχε ἄλλους δρόμους, π.χ. νά συνεννοηθεῖ μέ τόν Στάλιν καί νά ἔλθει σέ ρῆξη μέ τούς Ἀμερικανούς. Αὐτό ζητοῦν γιά λογαριασμό τῶν πατεράδων τους οἱ σημερινοί γιοί (καί κόρες)! Ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς βαπτίζουν τούς ἐθνικόφρονες πατέρες τους ἀντιμπερριαλιστές!

Πρός δημιουργία «μακεδονικοῦ ζητήματος»

Ας ξανάρθουμε ὁμως στό ζήτημα τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Τό κεντρικό στοιχεῖο στό ὅλο πρόβλημα εἶναι ἄν ὑπάρχει ἢ ὄχι βιωμένη ἐθνική συνείδηση τῶν Σλαβομακεδόνων. Τά ἱστορικά προηγούμενα καί πάνω ἀπ' ὅλα οἱ σημερινές ἐπιλογές τους τό δεβαιώνουν. Γιατί, βέβαια, στό ἐρώτημα αὐτό μόνο οἱ ἴδιοι οἱ λαοί διακαίονται ν' ἀπαντήσουν. Ἐθνική συνείδηση ἑνός λαοῦ δέν εἶναι ἐκείνη πού ἄλλοι ἀποφασίζουν γιά λογαριασμό του, ἀλλά ἐκείνη πού ὁ ἴδιος ἀποδίδει στόν ἑαυτό του.

Υπάρχει λοιπόν ἰδιαίτερη ἐθνική συνείδηση τῶν Σλαβομακεδόνων, προϊόν κι αὐτή τῆς ἱστορίας πού μπορεῖ μέν νά μὴν εἶναι τόσο μακριάνη ὅπως ὑποστηρίζουν ὀρισμένοι στά Σκόπια θέλοντας νά τῆς προσδώσουν τίτλους παλαιότητας, (ἀπό τόν 7ο μ.Χ. αἰώνα), ὥστόσο ἔστω καί νεότερης ἡλικίας, ἔστω καί ὡς προϊόν τοῦ τελευταίου αἰῶνα δέν παύει νά εἶναι πραγματική καί ὡς ἐκ τούτου βάση γιά τήν ἰδιαίτερη κρατική τους συγκρότηση πού ἄλλωστε εἶχε συντελεσθεῖ τό 1945.

Ἡ ἰδιαίτερη κρατική συγκρότηση τῆς Μακεδονίας στό πλαίσιο τῆς Ὀμόσπονδης Γιουγκοσλαβίας ἦταν φυσικό νά τονίσει ἀκόμη περισσότερο τά ἐθνικά χαρακτηριστικά τοῦ σλαβομακεδονικοῦ λαοῦ, νά ἐπιρρασθεῖ ἀπό τό ἴδιο τό κράτος, ὅπως συνέβη καί συμβαίνει μέ κάθε κράτος χωρίς ἐξαιρέση πού ἐπεμβαίνει στήν ἐκπαίδευση, τή γλώσσα, τόν πολιτισμό, τήν ἱστορική συνείδηση. Καί βέβαια τό μεταπολεμικό σλαβομακεδονικό κράτος ἔδρασε κι αὐτό, ὅπως κάθε κράτος, μέ ἐθνική ἰδιοτέλεια καί ἐθνικισμό: *κάθε κράτος εἶναι ἐθνικιστικό*. Δέν ἦταν ὁμως ὁ ἐθνικισμός τοῦ σλαβομακεδονικοῦ κράτους πού διαμόρφωσε τό ἔθνος, ὅπως δέν ἦταν ὁ ἐθνικισμός τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους πού διαμόρφωσε τό ἐλληνικό ἔθνος.

Τό ὄνομα λοιπόν Μακεδονία καί Μακεδόνες γιά τούς κατοίκους τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ στοιχεῖο συνοχῆς, ἀποτελεῖ ἐσωτερική πραγματικότητα πού δέν μπορεῖ νά ἀναιρεθεῖ ἀπό ἐξωτερικούς καταναγκασμούς καί πιέσεις. Τό ἀντίθετο πού ἐπιδιώκει ἡ ἐλληνική ἐξωτερική πολιτική συνιστᾷ *οἰονεὶ κατοχή τῶν συμβολικῶν καί ἰδεολογικῶν ἀναπαραστάσεων* μέσω τῶν ὁποίων αὐτοαναγνωρίζεται κάθε λαός, βιώνεται ὡς ἀπειλή, ἀλλοτρίωση καί καταναγκασμός. Ὁ χαρακτηρισμός τῶν κατοίκων τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας ὡς «Σκοπιανῶν» ὄχι μόνο δέν εἶναι ἀθῶος, ὄχι μόνο δέν συνιστᾷ μιά ἀμυντική στάση ἔναντι τῆς ἐπιθετικότητας τῶν «Σκοπιανῶν» πού ἐπιδιώκουν νά οἰκειοποιηθοῦν τό ὄνομα Μακεδόνες καί μέσω τοῦ ὀνόματος τῆς Μακεδονίας, ἀλλά συνιστᾷ πολιτικοἰδεολογική ἐπιχείρηση ἀποεθνοποίησής τους, μιά ἐπιχείρηση διάσπασης τῆς κοινωνίας τους καί τοῦ κράτους του στά «καθαρά» συστατικά τους στοιχεῖα τά ὁποῖα μέ τρόπο τεχνητό ὑποτίθεται καί ὑποβολιμαῖο συντέθηκαν γιά νά συμψηφισθοῦν τό «μόρφωμα». Ἡ ἐπίσημη Ἑλλάδα καί οἱ διαμορφωτές τῆς κοινῆς γνώμης ἐπιχειροῦν τόν *συμβολικό διαμελισμό* τοῦ σλαβομακεδονικοῦ ἔθνους. Ἄν ὑπάρξει ὁ συμβολικός διαμελισμός καί ἐπειδή οἱ φυγόκεντρος τάσεις στό ἐσωτερικό του εἶναι ἔντονες τότε, ἀργά ἢ γρήγορα, θά ἐπέλθει καί ὁ κρατικός διαμελισμός τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Γι' αὐτό προϋπόθεση γιά τή διατήρηση τῆς συνοχῆς καί τῆς ἀκεραιότητάς τοῦ νεότευκτου κράτους εἶναι ἡ ἀναγνώρισή του ἀπό τή διεθνή κοινότητα μ' ἐκεῖνο τό ὄνομα πού καλύπτει ὅλες τίς ἐθνότητες πού τό κατοικοῦν, ἐκεῖνο τό ὄνομα πού δέν ἀπομακρύνει τή μιά ἐθνότητα ἀπό τήν ἄλλη, πού δέν ἀπαλλοτριώνει καμιά ἐθνότητα ὑπέρ τῆς ἄλλης, ἐκεῖνο τό ὄνομα πού δέν διασπᾷ τόν πληθυσμό του σέ ἀντιμαχόμενους Σέρβους, Βούλγαρους, Ἀλβανούς, Βλάχους, Μακεδόνες. Τό ὄνομα αὐτό εἶναι *Μακεδονία*.

Τό ὄνομα Μακεδονία μπορεῖ νά διατηρήσει τή συνοχή τοῦ νέου κράτους διότι:

- α) Ἐχει γεωγραφική σημασία καί ὄχι ἐθνική, φυλετική κ.λπ., πού θά προσιδιάζε σέ τμήμα μόνο τοῦ πληθυσμοῦ του.
- β) Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς αὐτῆς εἶχαν υἱοθετήσει ἀπό παλιά τήν ἱστορική ὀνομασία τῆς περιοχῆς καί στή συντριπτική τους πλειοψηφία (πρακτικά ὅλοι πλὴν Ἀλβανῶν) ὀνομάζαν τούς ἑαυτούς τους Μακεδόνες ἢ Σλαβομακεδόνες.
- γ) Ἀντιστοιχεῖ σέ πραγματικότητες τῶν διεθνῶν σχέσεων πού διαμορφώθηκαν ἐδῶ καί πολλές δεκαετίες καί πού ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά ἀκυρώσει.
- δ) Τέλος ἀντιστοιχεῖ στή συνείδηση τῆς πλειοψηφίας τῶν κατοίκων του πού γεννήθηκαν καί μεγάλωσαν μ' αὐτή τήν ὀνομασία, μ' αὐτή τήν ταυτότητα.

Μακεδονικό ζήτημα δέν υπάρχει. Ύπηρχε. Ἀλλά ἡ γεωγραφική περιοχή πού ὀνομάζεται Μακεδονία μοιράστηκε μεταξύ Ἑλλάδας, Βουλγαρίας καί Σερβίας (Γιουγκοσλαβία) στούς Βαλκανικούς πολέμους. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι πού ἀκολούθησαν ἐπικύρωσαν τά σημερινά σύνορα μεταξύ τῶν ὁμορων κρατῶν ἐνῶ οἱ ἀνταλλαγές πληθυσμῶν καί μιᾶ ζωῆ δῶτω δεκαετιῶν ἔκτοτε δημιούργησαν καταστάσεις καί διαμόρφωσαν συνειδήσεις πού παγίωσαν ὀριστικά τή διανομή. Γι' αὐτό καμιᾶ ἀπό τίς ὁμορες χώρες, οὔτε ἡ Ἑλλάδα οὔτε ἡ Ἀλβανία οὔτε ἡ Βουλγαρία οὔτε ἡ Γιουγκοσλαβία μέχρι τότε πού ὑπῆρχε οὔτε τό σημερινό κράτος τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας οὔτε ἡ ΕΟΚ οὔτε τό ΝΑΤΟ οὔτε ὁ ΟΗΕ οὔτε καμιᾶ, ἀπολύτως καμιᾶ, ἄλλη δύναμη δέν ἀμφισβητεῖ τά σημερινά σύνορα τῶν κρατῶν, καμιᾶ ἀπό τίς ὁμορες χώρες δέν ἐγείρει, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἐδαφικές διεκδικήσεις σέ βάρος τῆς διπλανῆς τῆς. Ἐδαφικές διεκδικήσεις καί ἐπεκτατικοί ὀραματισμοί ὑποκρύπτονται μόνο σέ ἀλυτρωτικές θέσεις ἐθνικιστικῶν κύκλων καί τῶν Σκοπίων καί τῆς Βουλγαρίας καί τῆς Ἀλβανίας συνεπικουρούτων ἀντίστοιχων κύκλων τῆς ὑπερπόντιας διασποράς. Πράγματι, δέν λείπουν αὐτοί πού ζητοῦν ἀκύρωση τῆς ἱστορίας καί ἐπανόρθωση τῶν ἱστορικῶν ἀδικιῶν, δέν λείπουν ἐκεῖνοι πού κατατρέχονται ἀπό τή νοσταλγία τῶν χαμένων πατριδῶν καί ἀναπολοῦν τά χαμένα, πραγματικά ἢ φανταστικά μεγαλεῖα.

Τά μειονοτικά ζητήματα πού ὑπάρχουν, ἐκεῖ πού ὑπάρχουν καί ὅσο ὑπάρχουν, εἶναι ἄλλης τάξεως. Στήν περιοχή τῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας ἡ ὑπαρξη μερικῶν χιλιάδων σλαβοφῶνων, ἀσήμαντη ποσοτικά μειοψηφία σέ σχέση μέ τή συντριπτική πλειοψηφία συμπαγοῦς ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, δέν μπορεῖ νά ἀποτελέσει ὑπολογισμῆς δύναμη — ἀκόμη καί ἂν ὑπῆρχε ἡ πρόθεση — πού θά τήν ἐκμεταλλεύονταν οἱ βόρειοι γείτονες γιά νά ἐγείρουν ἐδαφικές διεκδικήσεις σέ βάρος τῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας. Ἀντίστροφα, στό βαθμό πού ὑπάρχουν σλαβικές ἢ ἄλλες μειονότητες στήν ἐλληνική Μακεδονία, δημιουργεῖται γιά τή χώρα μας ὑποχρέωση νά σεβασθεῖ τά δικαιώματά τους σύμφωνα ἄλλωστε καί μέ τίς διεθνείς συμφωνίες ποῖ ἡ Ἑλλάδα ἔχει προσυπογράψει (ΔΑΣΕ), ὅπως ἐπίσης δημιουργεῖται ὑποχρέωση στούς Ἕλληνες νά ἀνέχονται τίς μειονότητες αὐτές, νά σέβονται τίς ἰδιαιτερότητές τους καί τίς πολιτικές τους ἐκφράσεις, νά συμβιώνουν μαζί τους εἰρηνικά.

Μακεδονικό ζήτημα ὡστόσο μπορεῖ νά προκύψει καί μάλιστα λίαν προσεχῶς. Πράγματι μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ ζήτημα διανομῆς μακεδονιῆς ἐδάφους. Ὅχι ὅμως τῆς ἐλληνικῆς Μακεδονίας ἀλλά τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας. Τό νεότευκτο κράτος εἶναι ἐπισφαλές καί διότι ὀρίζεται στά πρόθυρα οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀποσάθρωσης καί διότι ὁ πληθυσμός του εἶναι σύμμεικτος ἀπό ἐθνική ἀποψη (Ἀλβανοί, Σλαβομακεδόνες, Τσιγγάνοι, Βλάχοι, Σέρβοι, βουλγαρόφρονες, χριστιανοί, μουσουλμάνοι), πρᾶγμα πού καλλιεργεῖ φηγόμενες τάσεις. Ἐξάλλου ὀρίζεται ὑπό τῶν ἄμεση ἀπειλή ἐμπλοκῆς στή διαμάχη Σέρβων καί Ἀλβανῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Ἡ ἀπειλή αὐτή δέν εἶναι φανταστική. Οἱ Ἀλβανοί τοῦ Κοσσυφοπεδίου διεκδικοῦν τήν ἀνεξαρτησία τους, καί ἐξοπλίζονται, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη Ἀλβανία διά στόματος Μπερίσα δηλώνει ὅτι δέν μπορεῖ νά μείνει ἀδιάφορη ἀπέναντι στά νόμιμα δικαιώματα τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου γιά αὐτονομία καί αὐτοδιάθεση, ἀποψη πού συμμερίζονται ἐπίσης καί οἱ Ἀλβανοί τῆς πρώην Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Οἱ Σέρβοι πάλι δηλώνουν ὅτι δέν θά ἀφήσουν ποτέ τό Κοσσυφοπέδιο γιάτι εἶναι ἡ ἐθνική τους κοιτίδα ἀπό τήν ὁποία ἐκδιώχθηκαν καί ἐποικισθηκε βίαια ἀπό Ἀλβανούς. Βούλγαροι ἐθνικιστές ἐξάλλου, μέ ἰσχυρές δάσεις μέσα στήν ἴδια τή Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας (τό φιλοβουλγαρικό κόμμα VMRO εἶναι τό πρώτο σέ δύναμη), κάνουν σαφές ὅτι οὔτε καί αὐτοί θά μείνουν ἀδιάφοροι, θεωρώντας ὅτι οἱ Σλαβομακεδόνες κάτοικοι τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας ἀπλούστατα εἶναι Βούλγαροι καί ἡ περιοχή βουλγαρική πού ἡ ἀδικία τῆς ἱστορίας μετά τόν Β' Βαλκανικό Πόλεμο χάρισε στή Σερβία.

Ἄν σήμερα ἡ πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας «σπάσει» γιάτι νά μή διεκδικήσει ἡ Βουλγαρία ἐδάφη πού τῆς «ἀνήκουν»; Ἡ Μεγάλη Σερβία, λοιπόν, ἡ Μεγάλη Ἀλβανία, ἡ Μεγάλη Βουλγαρία ρίχνουν τή σκιά τους πάνω στό νεότευκτο κράτος διεκδικώντας ἡ καθεμιά τή μερίδα τοῦ λέοντος. Καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς «μεγάλες πατρίδες» θέλει νά τραφεῖ ἀπό τίς σάρκες τοῦ σημερινοῦ «κρατιδίου». Καί δυστυχῶς δέν εἶναι λίγοι καί ὅτῃν Ἑλλάδα πού σκέπτονται ὅτι ἡ χώρα μας δέν μπορεῖ νά ἀδιαφορήσει γιά τά ἱστορικά της δικαιώματα στή Βόρεια Μακεδονία (τό Μοναστήρι ἦταν ἐλληνικό) καί γιά τήν τύχη τῶν 300.000 Ἑλλήνων τῶν Σκοπίων πού γεννήθηκαν ἐκ τῶν ἐνόρων μέσα σέ λίγους μήνες μέ αὐθαίρετες στατιστικές, δύο τῶν δημοσιογραφικά ρεπορτάζ καί πολλές μνημεις⁶. Δέν λείπουν ἐπίσης ἐκεῖνοι πού, ὑπολογίζοντας καί προεξοφλώντας τή μή βιωσιμότητα τοῦ νεότευκτου κράτους, μιλοῦν ἀνοιχτά γιά συμπεφωνημένο μεταξύ τῶν ὁμορων κρατῶν διαμελισμό «τοῦ κρατιδίου τῶν Σκοπίων»: Βουλγαρία, Σερβία, Ἀλβανία καί Ἑλλάδα, ἡ καθεμιά νά πάρει ὅ, τι ἱστορικά τῆς ἀνήκει. Εἰδική ἐκδοχή αὐτοῦ τοῦ μιλιταριστικοῦ καί φιλοπλευμο κηρύγματος παρουσιάζεται τελευταία ὡς πράξη προστασίας τῆς Ἑλλάδας ἀπό τό κύμα τῶν προσφύγων, Κοσσοδόρων καί Σκοπιανῶν πού θά κατακλύσουν τή χώρα μας ἂν στό Κοσσυφοπέδιο ξεσπάσει ἀνοιχτός πόλεμος. «Προληπτικά» λοιπόν βορείως τῶν συνόρων μας νά δημιουργηθεῖ «ὕγειονομική ζώνη» πού θά ὑποδέχεται τούς πρόσφυγες. Εἰσβολή δηλαδή τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στή σλαβική Μακεδονία γιά ἀνθρωπιστικούς σκοπούς⁷.

6. Κατά τόν ἐμπειρογνώμονα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Χρ. Χρηστίδη, στό ἐδαφος τῆς Ὁμόσπονδης Σοσιαλιστικῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας τό 1949 ζοῦσαν 10.000 ὁμοεθνεῖς Ἕλληνες. Πέρασαν σαράντα χρόνια ἔκτοτε καί κανεῖς δέν μίλησε γιά τόν «ἐλληνισμό τῶν Σκοπίων», οὔτε ἐντεῦθεν οὔτε ἐκεῖθεν τῶν συνόρων. Αἰφνιδίως, τέλη 1991, ὁ δημοσιογράφος Ὀδυσ. Ζούλας στήν Καθημερινή ἀνακάλυψε ὅτι στό «σκοπιανό κρατίδιο» ζοῦν 250.000 ὁμοεθνεῖς, ὁ ἱστορικός Κ. Βακαλόπουλος τούς ὑπολόγισε σέ 200.000, ὁ τ. ὑπουργός Μακεδονίας-Θράκης Γ. Τζιτζικώστας τούς ἀνέβασε σέ 350.000, τό Γενικό Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ, βασιζόμενο σέ μιᾶ δημοσκόπηση ἐφημερίδας τῶν Σκοπίων, καταμέτρησε μέ ἀκριβεία τούς ὁμοεθνεῖς σέ 239.360, ἡ ὑφυπουργός κ. Τσουδεροῦ κινεῖται μεταξύ 200.000 καί 250.000 καί ὁ πρῶην Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας Χρ. Σαρτζετάκης στοργύλεψε τό νούμερο: 400.000. Ὁ ἐθνικισμός, ὅπως κατασκευάζει τήν ἱστορία στά μέτρα του, κατασκευάζει καί ἀλύτρωτους ὁμοεθνεῖς στό χώρο τοῦ ἀντιπάλου. Ἡ μέθοδος ἀπλή: «ἀφύπνιση» τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως διότι ἡ ἐθνική συνείδηση τῶν ὁμοεθνῶν ὑπῆρχε πάντα, ἀλλά καταπιεσμένη λαοκομιόταν. Ὅταν ἐρχεται τό πλήρωμα τοῦ χρόνου ξυπνᾶται. Καί ὅταν ἀφυπνίζεται ἡ συνείδηση τῶν καταπιεσμένων ὁμοεθνῶν, ἐμεῖς οἱ ἐλεύθεροι ἔχουμε χρέος νά τούς ὑποστηρίξουμε. Πρῶτα τούς κατασκευάζουμε, ὕστερα αὐτοῖ ἀφυπνίζονται καί μετά τούς ὑποστηρίζουμε, ὑποστηρίζουμε μιᾶ δίκαιη ὑπόθεση. Διότι κανένας πόλεμος δέν νομιμοποιεῖται καί δέν δικαιώνεται στή συνείδηση ἐκείνων πού θά τόν ἐπιχειρήσουν ἂν δέν εἶναι δίκαιος πόλεμος. Ὅλοι οἱ πόλεμοι εἶναι δίκαιοι, ὅλοι γίνονται γιά λόγους ἱεροῦς. Ἡ κατασκευή ἀλύτρωτων ὁμοεθνῶν ἀποσκοπεῖ στήν ἱεροποίηση καί νομιμοποίηση τῆς «δυναμικῆς πολιτικῆς», στήν ἱεροποίηση ἑνός ἐνδεχόμενου πολέμου.

7. Μέσα στή γενική σεναριολογία ἀκούστηκε καί τοῦτο καί τώρα τελευταία ἀκούγεται περισσότερο. Ἐπειδή τό «κρατίδιο τῶν Σκοπίων» εἶναι συνονθύλευμα μή δῶσιμο, ἄρα ἐστία ἐντάσεων, πρέπει νά οἰηθεῖ συναϊνετικά ἀπό τόν χάρτη: Ἑλλάδα, Βουλγαρία, Σερβία μέ κοινή συμφωνία νά διαμελίσουν τά «Σκόπια», ἡ καθεμιά νά πάρει ὅ, τι τῆς ἀναλογεῖ, θά ἔχει ἔτσι καί ἡ Ἑλλάδα κοινά σύνορα μέ τή Σερβία. Ὑστερα ἡ Ἑλλάδα νά δώσει τό κομμάτι τῆς Μακεδονίας στήν Ἀλβανία, κατοικεῖται ἀπό Ἀλβανούς ἄλλωστε, καί αὐτή σέ ἀντάλλαγμα νά μᾶς δώσει τή Β. Ἠπειρο (Χρυσ. Λαζαρίδης, Ἀγῆ, 26.1.91). Τελευταία, ὅμως, τό σενάριο αὐτό τροποποιεῖται: μιλτοῦν γιά δημιουργία «ὕγειονομικῆς ζώνης» βορείως τῶν συνόρων μας, μέ εὐθύνη τῆς Ἑλλάδας (μέ στρατιωτική εἰσβολή στά «Σκόπια» δηλαδή). Μιᾶ ζώνη πού θά ὑποδεχθεῖ τούς πρόσφυγες ἀπό τό Κοσσυφοπέδιο ἂν ἐκεῖ ξεσπάσει πόλεμος, πρᾶγμα τόσο πιθανό, καί γι' αὐτό ἀπολύτως ἀναγκαῖο αὐτό τό «προληπτικό» μέτρο. Τήν ἀποψη αὐτή ἐξέφρασε καί ὁ πρῶην πρесеυθεῖς Δούντας (Ἀντί, 30.10.1992). Δικαίως ὁ Θ. Κολομπῆς ἐπέσημανε στήν Ἑλενοθεροτυπία (30.11.92) ὅτι μιᾶ τέτοια κίνηση θά σήμαινε γιά τήν Ἑλλάδα μιᾶ νέα ἐθνική καταστροφή σάν τήν Μικρασιατική ἢ τήν ἦταν τοῦ 1897, καθ' ὅσον θά ἐπέσυρε διεθνή ἀπομόνωση τῆς χώρας, ἀποβολή ἀπό τήν ΕΟΚ, ἐμπλοκή σέ πόλεμο μέ ὑπέρτερες δυνάμεις, θανάμια ἀπόφαση γιά τήν Τουρκία νά δημιουργήσει

Αν λοιπόν υπάρξει νέο «μακεδονικό ζήτημα», αυτό δεν τοποθετείται στο έδαφος της ελληνικής Μακεδονίας αλλά στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Αυτή τελεί υπό διαμελισμό, αν ο πόλεμος ξεσπάει στο Κοσσυφοπέδιο αυτή θα διαμελισθεί. Γι' αυτό προϋπόθεση να μην επεκταθεί ο πόλεμος ως τα σύνορα της Ελλάδας, προϋπόθεση να μην ανακύψει νέο «μακεδονικό ζήτημα» είναι η σταθεροποίηση του σλαβομακεδονικού κράτους, ή άμεση αναγνώριση της *σλαβικής Μακεδονίας*. Οί έταίροι της ΕΟΚ, εκτός των άλλων, έχουν την πικρή εμπειρία της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, την επέκταση του πολέμου θέλουν ν' αποφύγουν. Η στάση τους στο ζήτημα αυτό δεν είναι συνωμοσία εις βάρος της Ελλάδος όπως διαρρηνύεται εδώ αλλά συνειδητοποίηση ότι το νεότευκτο κράτος μπορεί να επιδιώσει μόνο αν αναγνωρισθεί μ' εκείνο το όνομα στο οποίο οί κάτοικοι του αναγνωρίζονται. Η πολιτική της Ελλάδας έξωθει τους Άλβανούς της Μακεδονίας προς την Αλβανία, τους βουλγαρόφωνες προς τη Βουλγαρία, τους σερβοόφωνες προς τη Σερβία, και τους υπόλοιπους πού δεν θέλουν να είναι ούτε Σέρβοι ούτε Άλβανοί ούτε Βούλγαροι τους σπρώχνει σε μιά τρύπα μέσα στον χώρο. Έξωθει δηλαδή το νεότευκτο κράτος στο διαμελισμό του ή τουλάχιστο δεν τον παρεμποδίζει. Η έμμονή του Γκλιγκόροφ, πού τόσο ερεθίζει για την «άλαζονεία» της και την αδιαλλαξία της, είναι η ύστατη και η μόνη άμυνά του. Δεν θέλει να χάσουν άλλοι τό λαό του σε μιά τρύπα, δεν θέλει να προσυπογράψει την καταδίκη του. Κάνει ό,τι θά έκανε ή κάθε έντιμη και διορατική εθνική ήγεσία.

Μακεδονικό ζήτημα, ευτυχώς, ακόμη δεν υπάρχει παρά μόνο ως κρυφή σκέψη, στά μυαλά όρισμένων πού δραματίζονται τό Μοναστήρι ή τή Β. Ήπειρο ή και τά δύο. Δεν είναι ή επίσημη ελληνική πολιτική αν και καθώς όλα τά κόμματα τά διαπερνά έγκάρσια ό έθνικισμός και, καθώς οί άντεθνικιστικές φωνές έχουν σιγήσει τίποτε δεν μπορεί να αποκλείσει κανείς. Όπως τίποτε δεν μπορεί ν' αποκλείσει κανείς βλέποντας την ανάπτυξη της επιρροής του «μουσουλμανικού τόξου» στις βαλκανικές χώρες. Τή στιγμή πού ή Τουρκία αναλαμβάνει την υπεράσπιση των μουσουλμανικών πληθυσμών των Βαλκανίων ό *πραγματικός* έξ' Ανατολών κίνδυνος μεταφέρεται στο Βορρά. Δέσμα των άγκυλώσεων της ή ελληνική έξωτερική πολιτική και των έσωτερικών της δεσμεύσεων μέχρι τώρα έκανε ό,τι μπόρεσε για να σπρώξει τά βαλκανικά κράτη στην επιρροή της Τουρκίας. Προσφέροντας μίσος και περιφρόνηση στο «κρατίδιο των Σκοπίων» τό σπρώχνει σταθερά στην άγκαλιά εκείνων πού του προσφέρουν προστασία: στην Τουρκία και τίς ΗΠΑ. Τή στιγμή πού ή κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού κονιορτο-

ποίησε τή διαχωριστική γραμμή μεταξύ Ανατολής και Δύσης ή Ελλάδα βρέθηκε μπροστά σε μιά μεγάλη ιστορική δυνατότητα, βρέθηκε μπροστά σε μιά μοναδική ευκαιρία να ξανασυνδεθεί με την ήπειρωτική της ένδοχώρα, να μεταφέρει τά οικονομικά, τά πολιτικά, τά πολιτιστικά της σύνορα μακριά μέσα στον βαλκανικό χώρο, ν' αποκτήσει τή φυσική γέφυρά της προς την Εύρωπη. Έτσι θά μπορούσε να έχει ευρωπαϊκή πολιτική, ν' αποτελέσει στοιχείο ένοποιητικό, να ξεφύγει από τή γεωγραφική της απομόνωση. Η Ελλάδα για να έχει πραγματική ευρωπαϊκή πολιτική έπρεπε να έχει *βαλκανική πολιτική*, πολιτική φιλίας και συνεργασίας. *Κολλήσαμε στο όνομα*. Τίποτε δεν εικονογραφεί καλύτερα την όμφαλοσκόπηση και την περιχαρακωση στις έθνικιστικές άγκυλώσεις όσο τό έπαπειλούμενο *κλείσιμο των συνόρων*⁸ σε περίπτωση πού ή ΕΟΚ δεν συμμορφωθεί με τίς ελληνικές θέσεις. Σε μιά έποχή πού τό ζήτημα είναι ή πολιτική των άνοιχτών συνόρων, τό ξεπέραςμα των απομονωτισμών και των περιχαρακώσεων πού πρυτάνευσαν σ' όλη την μεταπολεμική περίοδο ή Ελλάδα διεκδικεί τόν αυτοεγκλεισμό της. Είναι κι αυτό μιά νέα έκδοχή της «μικρής και έντιμου Ελλάδος» ή της «έντιμου πενίας» των παλαιότερων εποχών: τό πνεύμα του έπαρχιωτισμού, τά σύνδρομα της φοβίας.

Έκει οδηγούν τό ρωμείο ή ιθύνουσα τάξεις, τά κόμματά του, οί κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις, οί κυρίαρχες ιδεολογίες πού άκίνητοποιούν κι άπονεκρώνουν ό,τι ζωντανό υπάρχει σ' αυτόν τόν τόπο. Φαίνεται ότι ή προγονοπληξία, ή ξενοφοβία, ό λαϊκισμός κι ένας άκραία φλύαρος ιρασιοναλισμός πού καθημερινά μεγαθύνεται από τά ισχυρότατα έρτζιανά είναι τό ένδυμα με τό όποιο μπαίνουμε στή σύγχρονη κι άδέβαιη νεωτερικότητα: με ιδέες και χαλασμένες και σκουριασμένες. Όταν όμως οί ιδέες είναι και χαλασμένες και σκουριασμένες, οί άνθρωποι σαπίζουν, σπρώχνονται όλο και περισσότερο στην ταπείνωση κι άντιδρούν με φοβικά άνακλαστικά.

Διαλέγουμε μόνοι μας μιά θέση στο περιθώριο.

τετελεσμένα γεγονότα στή Δ. Θράκη και τό Αιγαίο. Όστόσο αυτά τά φλογερά κηρύγματα του έθνικισμού, πού διάζεται να μιλήσει τή γλώσσα των όπλων, είναι ή φυσιολογική του κατάληξη μέσα στην άπόλυτα έκστατική ιδεολογία του. Ο μιλιταρισμός είναι τό άνώτατο στάδιο του έθνικισμού, εκείνο τό στάδιο κατά τό όποιο τό λόγο έχουν πλέον οί συνταγματάρχες και οί ταξιαρχοί.

8. Εκτός από πολλούς και διάφορους πού ύποστήριξαν τή άποψη για κλείσιμο των συνόρων (Θ. Πάγκαλος, Σ. Παπαθεμελής, Μ. Θεοδωράκης, Α. Σαμαράς, κ.λπ.) λέγεται ότι τό αυτό ήταν τό περιεχόμενο της έπιστολής πού έστειλε πρόσφατα ό Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κ. Καραμανλής στους άρχηγούς των κρατών-μελών της ΕΟΚ.

Τί πρέπει νά λέγωσιν οί Γραικοί εἰς τάς παρούσας περιστάσεις

Σήμερα ὁπού συγκλονίζει τό ἔθνος μας ὁ κίνδυνος τῶν ὀνομάτων μας (κι ὁ ἀπώτερος θεαίως κίνδυνος πού διαγράφεται στόν ὀρίζοντα, μεθοδευμένος ἀπό παμπόνηρους ἐχθρούς, γιά τά δημοτικά τραγούδια μας), σήμερα ὁπού ἡ ἀπειλή ἐπερίσσευσεν καί ὁ κ. Γκλιγκρόρφ ἀξιώνει δικαίωματα ἰδιοκτησίας ἐπὶ τοῦ ἑλληνικωτάτου βαπτιστικοῦ Γληγόρης ὑποδουλιζόμενος ἀπό γνωστούς κι ἀγνώστους μπαμπέσηδες, φρονῶ ὅτι περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά ἦρθε ἡ ὥρα νά προδοῦμε στήν καταγγελία ΕΝΟΣ ΤΙΝΟΣ — ἐμεῖς ἀρκετά κατάπιαμε κι ὁ Ὁζαλίον ἐφταιγε ἐξαρχῆς γιά ὅλα.

Γιά τά πιά πολλά: Ποίος ἔβαλε τή λέξη «τζατζίκι» στή γλώσσα μας; Φιλίμ φιστίκ, κιοπέκ, τσοτζούκ καί τά λοιπά; Ποίος βρίσκεται πίσω ἀπ' τήν ἀπαλλοτριώση τοῦ ὀνόματος Τρίπολις γιά λογαριασμό τῆς ἀτριπολίστου Λιβύης, ὑπό τό πρόσχημα μιᾶς ὀθωμανικῆς πρεσβυπίας πού τεντώνει στά ὄρια τοῦ γνωστοῦ κόσμου τά χέρια τῆς «γιά νά διαβάσει (δήθεν) τήν ἐφημερίδα»; Ποιές ἀνομολόγητες βλέψεις φυτεύουν ἀκαταπύνητα νέες Νέες Ἰωνίες, λαμβανομένου ὑπόψιν ὅτι οἱ ἀπλῶς Νέες δέν εἶναι Ἰωνίες — καί ἐπομένως συνιστοῦν κατάχρησι γεωγραφίας; (Θά μπορούσε νά υπάρξει φυσικά ἕνα λογικός συμβιβασμός: τόσο ἡ Νέα Ἰωνία ὅσο καί οἱ Νέες Ἰωνίες νά ἐλέγοντο Ἰωνικοὶ Δῆμοι τῆς Δυτικῆς Ἀτικῆς ἢ Νέες Ἰωνίες τοῦ Παλαιοῦ Ἡρακλείου).

Καθ' ἣν ἱστορικὴν στιγμήν μία Ἀλεξάνδρεια μετονομάσθη ὀριστικά καί ἀδιαμαρτύρητα σέ φρικτὸ Ἐσκεντερούμ (καί ἐπὶ πλέον ἄκλιτο), ὥστε νά χάσουμε τόν τάφο τοῦ ἐκεῖ ἀναπαυθέντος μεγάλου στρατηλάτη μας κι ὁ τουρισμός μας νά βρίσκεται στή δύσκολη θέση σήμερα νά τόν διεκδικεῖ ἀπ' τήν Περσία, ποιός ὑποκινεῖ κατ' ἀντίστροφον κατεύθυνσιν τή ληστοσυμμοριτικὴ διάθεση τῶν νεωτέρων Ἰλλυριῶν καί τῶν παμπαλαίων Τσάμηδων; Ὡστε νά ἀνακαλύπτουν ὅτι διαθέτουν «Ἀργυρόκαστρο», κοιτίδα τοῦ βασιλέως Πύρρου, καί νά τούς γεννᾶται ἐπομένως ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία νά μιλοῦν γιά Βόρειο Ἡπειρο... γιά Κυρίως Ἡπειρο... γιά ἀπαιτήσεις τῆς λέξης Σούλι... γιά Πρέβεζα (ἀγνώστου ἐτύμου)... γιά τήν ὠραία τέλος πόλη Γιάννινα; (Εἰς τήν ὁποία προσφύως, καίτοι κάπως δυσάρθρως, ὁ Ἕλληνας Γκανᾶς ἐπρόσθεσε ἐκεῖνο τό «γυάλινα». Καί ἀπεστάλη μέ αὐτό νά μᾶς ἐκπροσωπήσει στό Παρίσι — ἄλλο ἑλληνικό ὄνομα πού μᾶς ἔκλεψαν).

Νά μή μακρολογῶ, διότι ὁ κατάλογος τῶν περὶ τά ἔθνημά μας ὀνόματα ἐγκλημάτων θά μπορούσε νά καταστεῖ ἀπέραντος — τόσες χιλιάδες παραστάσεις ὑποδύμεθα τόν ρόλο τοῦ θύματος. Σά νά ἀπαριθμεῖ ὁ Καλεώδης τά λάθη περὶ τήν ἐκφώνηση τῆς γλώσσας. Ἐνα μόνο θά πῶ: Ἐν εἶναι φυσικό καί ἀνθρώπινο νά ἐκδηλώσει κανεὶς μιᾶς λογῆς θυμικὴ ἀντίδρα-

ση ἀπέναντι στόν ἠθικό αὐτουργό ὄλων τῶν ἀνωτέρω κ. Ὁζαλίονα, διαβάζοντας ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν τά ἀκομψα ἐπιχειρήματα του, εἶναι ἀπλοῦστατα νά γελάσει. Νά γελάσει τρανταχτά κι ἑλληνιστί, ὅπως κατέγραψε σ' ἕνα σκυλάδικο τῆς ἐποχῆς τούς ἦχους τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ γέλωτος ὁ ἡμέτερος Ἀριστοφάνης — ἂν δέν τοῦ κόψει βέβαια κάθε διάθεση γιά γέλιο ἢ ἑλληνοχριστιανικὴ ἀνησυχία ὁπού ἔχει κάνει τόσο σοβαρό τόν καθηγητὴ κ. Χρηστο Γιανναρά. Οἱ ταγοὶ τῆς κοινωνίας βλέπουν σύννεφα ἐκεῖ πού οἱ ὑπήκοοι σπάνε ἀναισθητῶς πλάκα.

Ὅλα μερδεύονται ἐξίσου, εἴτε κινοῦνται κεντρομόλως εἴτε κινοῦνται φυγοκέντρως. Τό ἴδιο στόμα πού ὀνομάζει ἀσμένως γιά λόγον μας Ἐκδάτανα τὰ Ἐκδάτανα, τήν ἄλλη στιγμή ἀποκαλεῖ προκαλώντας διπλωματικὸ ἐπεισόδιο τὰ Σκόπια Μακεδονία. Στή μιὰ σκηνὴ τοῦ ἔργου δεχόμεστε τοῦ λόγον μας πῶς εἴμαστε κατὰ ἴσες δόσεις Γραικοὶ καί Ἕλληνες, στήν ἄλλη σκηνὴ ἀρνούμεθα πῶς εἶναι κι ἐκεῖνοι κατὰ ἴσες δόσεις Βούλγαροι καί Μακεδόνες. Ἐνῶ ἡ ἱστορία τῆς Εὐρώπης εἶναι αὐτό τό σύστημα τῶν δόσεων, ἐμεῖς πληρώνουμε μέ δόσεις μᾶ ἐπιμένουμε νά πληρωνόμεστε τοῖς μετρητοῖς. Καί ὁ κ. Ὁζαλίον; Τί ἀξιώσεις ἔχει ἀπ' τὴν δοσολογία τῶν αἱμάτων ὁ κ. Ὁζαλίον;

Οἱ Τρῶες λέει (αὐτὸς ὁ μόλις χτεσινός!), πανάρχαιοι καίτοι οἱ σ' αὐτὰ τά χῶματα, προελληνικός προγονικός μου λαός... Ἐγγόνια οἱ Ταχῆρ Μεμέτηδες τοῦ ποταμοῦ Σκαμάνδρου, ἰθαγενεῖς τώρα πού ἔγιναν διεθνῶς τῆς μόδας οἱ Ἰνδιάνοι κι οἱ πάσης φύσεως ἰθαγενεῖς, «ντόπιοι» προτοῦ οἱ ὀμιλοῦντες τήν γραικικὴν διάλεκτον γίνονιν ἐπίσης ντόπιοι. Κατευθεῖαν ἀπόγονοι τοῦ Ὁμέρ μπέη καί τοῦ ἀδάμαστου (ἐδῶ εἶναι κυρίως πού χωραεῖ συζήτηση!) Δαρδάναγα. Καί ἐπομένως κι ὁ μυστηριώδης Δαρδάναγας πανάρχαιος κ.τλ., κ.τλ. Κάτοικος σ' αὐτούς τούς ἁγιασμένους τόπους πρὶν τούς πατήσουν μέ δεκάχρονη ἄτιμη πολιορκία οἱ ΑΠΕΝΑΝΤΙ — δηλαδή ἐμεῖς! (σ.σ.: Καί κατὰ ἑλαστικὴν συνεκδοχὴν καί τὰ Σκόπια ἐπίσης πανάρχαιοι καί πολιορκημένα κ.τλ., κ.τλ.). Ὅπως ἐξελλήνισαν, ἐξηγεῖ σέ ἀπλά τουρκικά ὁ κ. Ὁζαλίον, διὰ πυρός καί σιδήρου οἱ αἰμοχαρεῖς κατακτητῆς τό ὄνομα τοῦ δικοῦ μας παπτοῦ σέ Πρίαμο, ἐξελλήνισαν ὡσαύτως ὥστε νά κλίνεται κατὰ τά ἑλληνικά γλωσσικὰ ἔθιμα καί τό ὄνομα τοῦ παπτοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (τοῦ ἠρωικοῦ Μακεδόνα, ὁ ὁποῖος ξεχύθηκε καθέτως, καί ἐν συνεχείᾳ εἶχε τὴ λαμπρὴ ἔμπνευση νά στρίψει ἐπ' ἀριστερὰ παρακάμπτοντας τίς χρονοδόρες γραφειοκρατικῆς διαδικασίας τῶν συνοριακῶν φυλακίων ἐν Γεβγελῆ) σέ Σκοπίωνα. Ἄλλη γραφή τοῦ Σκιπίων. Ἐξοῦ τὰ Σκόπια. Τὰ Σκόπια, ὦ Σκόπια: ἑλληνικὴ κατάχρησι τοῦ ὀνόματος πού πρέπει νά τό πάρομε πίσω. Ἐν θέλουν σῶνει καί καλά νά βαφτίσουν κάτι, ἄς βα-

φτίσουν ευχαρίστως την Ἀργεντινή. Στόν Τσεσμέ μᾶς πέφτει ἐμᾶς λόγος — καί εἶναι νέτα σέτα Τσεσμές. Ἄν ἤθελε νά ἐκδράμει ὡς ἐκεῖ αὐτός πού ἐσεῖς λέτε Ἡράκλειτο, Τσεσμέ θά γύρευε. Ἔτσι τό δάξει ὁ «αὐτόχθων» κ. Ὁζαλιών τό ζήτημα. Ἄφεριμ!

Ὅσο γιά τόν Ὁμέρο μπέτη, ὁπού εἶναι ἀποδεδειγμένως ἀκατάλληλος γιά τήν ἀγωγή τῶν νέων, ἐμεῖς οἱ ἀπέναντι ευχαρίστως τούς τόν χαρίζουμε — κι αὐτόν καί τίς αἱματηρές εἰκόνες μαχῶν του. Τούς τόν χαρίζαμε ἤδη μ' ὅλη μας τήν καρδιά ἀπό τά χρόνια τοῦ ἐθνικοῦ κεφαλαίου Πλάτωνος (Πλάτων καθότι εἶχε εὐρύ τό πνεῦμα). Καί οὔτε καί θυγάλαμε ἄχνα ἀργότερα, ὅταν ἕνας ὀνόματι Βρυώνης (μοσητός γιά ἄλλους λόγους τοῦ Βαλαωρίτη) μετονομάσθη αὐθαιρέτως σέ Ὁμέρο Βρυώνη. Εἶχαμε τότε ἄλλες σκοτοῦρες μέ τά περιουσιακά μας στοιχεία; Μᾶς διέφευγε καθ' ὀλοκληριανή ἡ σημασία τοῦ Ὁμέρο; Ἐνδέχεται: Πόσο εἶναι, Θεέ τῶν Ἑλλήνων, μπερδεμένα ὄλα...

Ὅταν ἐξάλλου ὁ μακαρίτης ὁ Ἀντίπατρος καθόταν κι ἔγραφε

*Πόλεις γιά λίκνο σου πολλές
καυχῶνται ὡς τώρα κι ὅμως
σωστά ἄν ἐξηγήσω τόν χρησμό
εἶσαι Οὐρανοδρόμος*

— στίχους βαρυσημάντους μέν ἄλλ' ὄχι κι ἐξαιρετικά καλαίσθητους, καί πού συρρίκνωναν ἐπίσης στό ἐλάχιστο τήν ἀγαθοεργό ἐπίδραση τοῦ ἑλευσινιακοῦ τοπίου στή γέννηση τῆς ποιητικῆς ιδιοφυΐας, ἐμεῖς στό Γυμνάσιο, μήν ξέροντας τότε τήν πικρή ἀλήθεια ὅτι ὄλα ἐδῶ κάτω στό τέλος πληρῶνουνται, διορθῶναμε περιπαικτικά:

*Πόλεις, γιά φάτνη σου, πολλές
καυχιόνται εἰς τόν αἰῶνα
μά ἄν σ' ἀκούσουν τζάνουμ νά μιλάς
σέ λένε Παφλαγόνα,*

ἐννοώντας φυσικά τά συχνά «μπαμπά ἀνδρῶν τε Θεῶν τε» τοῦ Ὁμέρο μπέτη.

Λοιπόν, ἐπαναλαμβάνω, τόν παραχωροῦμε μέ ὑποσχετική ἢ μέ μεταγραφή, τούς τόν χαρίζουμε, βρέ ἀδελφέ, ἄν θέλουνε! Ἄς τά θυγάλα περά ὁ Παφλαγόνας (σ.σ.: Ἐκεῖ πού τό παραπάνω στιχάκι λέει «Παφλαγόνα» θά μπορούσε νά γραφεῖ ἐναλλακτικά «Μακεδόνα» — ἀναφορά πλησιέστερη πρός τά σημερινά), ἄς παλέψει μόνος του μέ τόν ἀξιομαχώτατο Ἅγιο Δημήτριο, ἢ ἄλλως — γιά νά δειξῶ κομμάτι τίς μυστικές μεταφορές τοῦ ἑλληνισμοῦ — μέ τόν καπετάν Δυσσέα!... Ἄς τά θροῦνε μεταξῦ των ἡ πριγκίπισσα Ἀνδρομάχη μέ τήν πριγκιποπούλα Καλλιόπη:

*Τά οὐράνια εἶν' ἡ πατρίδα σου
ἢ μήπως κι εἶναι ἄλλως ἡ Προύσσα
κι ἡ Ἀνδρομάχη ἐπομένως προουσιική
ὄσο καί ἡ Καλλιόπη μουσα.*

Νέο ἀξεδιάλυτο αἰνίγμα. Ἐμεῖς βέβαια, ὁπού εἴμαστε μανοῦλες στήν ἐξακριβῶση τῶν συγγενειῶν τῶν θεῶν καί τῶν ἡρώων, ξέραμε τήν Ἀνδρομάχη ἀπό τό Σουφλί (τῆς Δυτικῆς Θράκης ἐννοεῖται, γιατί ἡ Ἀνατολική...). Πῶς ἔγινε νά θγει τώρα, ἄν ὄχι πρός ὄφελος καί μόνο μᾶς βαρβαρική ὁμοιοκαταληξίας, ἡ Ἀνδρομάχη ἀπό τήν Προύσσα; Πῶς γυρίζουνε ὄλα, ὅσα σκεφτόμαστε, ἐναντίον μας; Ἴσως συνέβαινε καί μέ τήν Ἀνδρομάχη ὅ,τι συνέβη ἀρχικῶς μέ τήν Ἑλένη — «Ἡ Τροία δευτέρα πατρίς μου» ἔλεγε. «Ἡ Σπάρτη μοῦ ἔδωκε τήν ζωή, ἡ Τροία τόν ἔρωτα» κ.τ.λ., κ.τ.λ.... Τρόπος διά τοῦ ὁποίου σημειωτέον κατήντησε νά μεταπέσει τελικῶς τό ἔπος μας σέ φτηνιάρια λύρα. Περισσότερα, καί νά μέ πιέσετε, δέν λέω ἐδῶ γιά τήν Ἑλένη, μά τήν Ἑλένη εἶχατε ὄλοι τό χρόνο νά τήν μάθετε.

Ὅμως τόν Ὁμέρο μπέτη, γιά νά ἐπανέλθω γιά τελευταία φορά σ' αὐτό τό ἀνούσιο κατά θάθος θέμα, ἐμεῖς τόν ξαποστέλουμε ἀσυζητητῆ στήν ἄλλη ὄχθη — νά πάει, εἴτε εἶναι δικός μας εἴτε εἶναι δικός τους, νά τούς μάθει γράμματα! Νά τόν κάνουνε ὅ,τι μποροῦν οἱ ἄνθρωποι, νά τόν ράψουνε, νά τόν ξηλώσουνε, νά τόν μεταποιήσουν ὅσο θέλουνε κατά τέσ συντα-

γές τῶν ἀρχαίων Ἑλληνοσῦρων μάγων (καί πάλι ἐδῶ πρωτοτυποῦμε στά αἵματα). Ἀναφαίρετο δικαίωμα τους — γιά νά μήν πῶ «δημοκρατικό δικαίωμα» καί πέσω ἔτσι ἀμαχητῆ στήν παγίδα τῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας. Ὅπού ἄν εἶχε τήν ἐλάχιστη τοῖπα δέν θά ἔλεγε τόν ἑαυτό της «δημοκρατία», πράγμα πού δίνει λαβές σ' αὐτόν τόν χολερικό ἀντιδραστικό, τόν Δημοσθένη, νά θέτει γενικῶς ζήτημα ἑλληνικότητος. Διότι ἡ Ἑλλάς εἶναι κατά τούς χρόνους τῆς μακεδονικῆς ἰσχύος, δηλαδή μᾶς δημοκρατίας πού ὀνομάζει τόν ἑαυτό της ἀπόλυτη μοναρχία, μά ἀπόλυτη μοναρχία πού ὀνομάζει τόν ἑαυτό της δημοκρατία. Ὁ Δημοσθένης, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπό τό κράτος αὐτῶν τῶν ρητορικῶν φαντασμάτων αὐτοκτόνησε: ἡ ζωή του συνεθλίβη ἀνάμεσα σ' ἕναν συνασπισμό πολιτικῶν δυνάμεων τῆς 30.1. καί σ' ἕναν ἄλλον ἰσοδύναμο τῆς 31.1.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐντούτοις τόν περιβόητο Δαρδάναγα — ζήτημα πού μᾶς καίει σοβαρά καθ' ὅσον προβάλλονται διά τοῦ ἐν λόγω σκιάδους ἀγᾶ τίτλοι ἰδιοκτησίας στά πάτρια κτήματα (ὡστε ὅποτε θέλει ὁ ἰδιοκτήτης νά τά καίει κι ὅποτε πάλι θέλει νά τά σβῆνει) — ἅπαντες οἱ παροικούντες τήν Ἱερουσαλήμ εἴμαστε σέ θέση νά γνωρίζουμε ὅτι δέν ἦταν, πρώτον, πανάρχαιος Τρώας μά πανάρχαιος Σελτζούκος, κι ὅτι, δεύτερον, ἀγᾶς ὀνόματι Δαρδάναγας δέν ὑπῆρξε στόν κόσμο ποτέ. Πῶς θά θγοῦνε συνεπῶς τώρα οἱ Τρῶες (μέ τούς ὁποίους τά θάλαμε ὅταν χαλεπῆ τῆ τύχη τά θάλαμε) Δαρδάναγες; Πῶς θά θγοῦνε τά Σκόπια τῶν Σκοπιῶν Παρμενιῶνες; Μέ τέτοιες χοντρές ἱστορικές ἀνακρίβειες; Ἐκτός μᾶρεμ ἄν ὁ Δαρδάναγας ἔγινε μέ τόν ἴδιο τρόπο Δαρδάναγας ὅπως ὁ ἀδικοχαμένος ἀναξ Ἀγαμέμνων — ὁ τόσο ἀκραιφῶς Ἑλληνας ὡστε θά μπορούσε δικαιολογημένα νά ἀποκληθεῖ καί Κωλοέλληνας — ἔγινε δι' ἄλλης αἰφνιδιαστικῆς δηλώσεως τοῦ κ. Ὁζαλιώνος, ἐπινομασθέντος γιά κάτι τέτοια χοντρά καί Ἀπολλύωνος, Ἀγά Μεμουῦν. Καί πάλι ἄφεριμ!

Ὅποτε, μέ τέτοια κραυγαλέα παραχάραξη τῆς ἰθαγένειας, ὁ Δαρδάναγας, πού ὄλο τόν ψάχνουν στό Ἄιβαλί κι ὄλο τόν εἶδανε γιά τελευταία φορά στήν Ἐξωτερική Μογγολία νά διαπραγματεύεται χαλιά, νά παρασκευάζει παστουριᾶ ἀπό αὐθεντική καμήλα, νά λιμπίζεται τά ξένα σπίτια), μπορεῖ καί νά μήν εἶναι Δαρδάναγας. Βάζω μάλιστα μέ τό νοῦ μου μήπως πρέπει νά λέμε νέι σέτα Δάρδανος. Ἐκεῖ θέλω νά καταλήξω. Τόν Δάρδανο ἐγώ τόν ξέρω: δέν ἀνάγεται γιά τήν Ἐξωτερική ἢ γιά τήν Ἐσωτερική Μογγολία διότι ὁ Δίας, ὅσες πίκρες καί νά τράβηξε σάν πατέρα, δέν ἔδιωχνε τόσο μακριά τά παιδιά του.

Ὁ Δάρδανος εἶδε τό φῶς σέ μιά ρεματιά στήν Ἀρκαδία καί γιά ὀρισμένους λόγους, πού δέν εἶναι τοῦ μίξερου παρόντος, προτίμησε νά ἐγκατασταθεῖ στήν αἰχμηρά νῆσο Σαμοθράκη — προαιώνιο ψαρότοπο τοῦ ἑλληνισμοῦ! Ἔσχε παιδιά τόν Ἴλο καί τόν Ἐρεχθόνιο. Ἄς τόν ἀφήσουμε τώρα τόν Ἐρεχθόνιο, κάθε παιδί ἔχει δικαίωμα ν' ἀποσπασθεῖ ἀπό τόν οἶκο τοῦ πατρός του... Μά ὁ Ἴλος — αὐτός δέν σᾶς λέει τίποτα; Παρ' ὄλα ταῦτα μέ τόν Δάρδανο, τόν μετανάστη τῆς πρώτης γενεᾶς, ἄν εἶναι κείνος πού γυρεύουμε στήν ἐδῶθε ὄχθη ὄσο καί στήν ἐκείθε, δέν τέλειωσα. Μιλοῦσε κάτι προποντιακά. Ἴσως γιατί ἔλειπε τό ψάρι, πήδησε ἀπό τῆ Σαμοθράκη στή Μικρασία κι ἔχτισε τά πρώτα σπίτια τῆς Νέας Δαρδανίας. Ὅπού Παλαιά Δαρδανία δέν ὑπῆρχε. Ἐξῆς τό περιλαμπρο πάλαι ποτέ ἄστν Ἴλιον.

Πῶς ἔρχονται καί συμπίπτουνε τώρα ὄλα τά πάντα — καί πῶς ἐκμηδενίζουνε ὅ,τι τυχαίνει νά μή συμπίπτει ἀπολύτως! Πῶς ταιριάζουν τά ὀνόματα μέ τά πράγματα! Καί πῶς θά ταίριαζαν ἀκόμη περισσότερο ἄν σχολιάζα καί τό ὄνομα τῆς μάνας του (διότι γιά τό ὄνομα τοῦ πατέρα του ὑπανίχθηκα ἀρκετά: δέν μοῦ ἐπιτρέπεται, ἀπό σεβασμό στό θρησκευτικό αἰσθημα τῶν ὁμογενῶν, πιό πολλά νά σχολιάσω). Τό ὄνομα τῆς μάνας του λοιπόν ΗΛΕΚΤΡΑ. Τί θά πεί πάλι ΟΧΙ — ΑΥΤΗ — Η — ΗΛΕΚΤΡΑ; Ἐσεῖς τοῦ λόγου σας πῶσες Ἠλέκτρες ξέρετε; Διότι ἀνελλήνιστοι δέν εἴσατε θαρῶ... Ἡ μάνα τοῦ Δαρδάνου Ἠλέκτρα Ἠλέκτρα, κι ἀπό τό Δάρδανος τοῦ Δαρδάνου ὄχι μόνο τό «ὁ Πριάμος τοῦ Πριάμου» καί τό ἀντίστοιχο «ἡ

Ἐκάθη τῆς Ἐκάθης» (ΑΥΤΟΣ – Ο – ΠΡΙΑΜΟΣ – ΚΙ – ΑΥ-
ΤΗ – Η – ΕΚΑΒΗ), μά κι ἄλλοι πολλοί κανονικῆς κλίσεως καί
ἔνδοξοι. Ἀμύντας ὁ μονογενής, Ἀλέξανδρος ὁ πρῶτος, Φί-
λιππος τοῦ Ἀνδρονίκου, Φίλιππος τοῦ ἑαυτοῦ του, ΑΛΕΞΑΝ-
ΔΡΟΣ. Ἀπό τὰ γόνιμα χρόνια τῆς δημιουργικῆς μοναξιάς, τῆς
περισυλλογῆς καί τῆς Σαμοθράκης. Καταλαβαίνετε πού τό
πᾶω: Ἀλέξανδρος ἢ ἄλλως Πάρης. Ἀλέξανδρος ἐπομένως
ἐδῶ, Ἀλέξανδρος καί ἐκεῖ! Ὁ ἕνας ἐκλεψε τήν Ἑλένη, ὁ ἄλλος
πῆρε πίσω τή Ρωξάνη... Καταλαβαίνει ἐξίσου καλά κι ὁ Πίν-
δαρος, πού ἐπηρέασε ἀφάνταστα τήν ἑλληνική λογοτεχνία:

Ἰολβίων ὁμώνυμε Δαρδανιδάν
καί θρασύμειδες Ἀμύντα...

Ἰολβίους τούς λέγει διά τήν εὐτυχία νά ρίξουν μαύρη πέ-
τρα πίσω τους, νά φασκελώσουν τό ρωμαίικο... Καί μέσω
τοῦ φασκελώματος ἀνακάλυψαν τόπους καί τόπους, τόν
ἥλιο τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τόν ἥλιο ἐπιπλέον τῆς Βεργίνας. Μόνο
ὁ κ. Ὁζαλίων κι ὁ νεόκοπος Γληγόρης δέν καταλαβαίνουν —
ἢ κάνουν τάχα πῶς δέν καταλαβαίνουν— ὅτι ὅπου κι ἂν σκον-
τάψουν, σκοντάφτουν ἑλληνικά. Γι' αὐτό, παρά τῶ πλευρῶ
τοῦ κ. Παπαθεμελῆ, παρά τῶ πλευρῶ τοῦ κ. Μέρτζιου ἢ τοῦ
νεωτέρου Μακεδονομάχου κ. Σαμαρά, γιά νά ἐνισχύσουμε δη-
λαδή τὰ ἐπιχειρήματά τους, ὀφείλουμε νά καταθέτουμε μετρη-
μένα κουνιά. Ἀπτά γεγονότα καί ἐπιπλέον ἀπό γραμματικῆς
ἀπόψεως οὐσιαστικά. Τί θά πεῖ Μακεδονική Δημοκρατία τοῦ
Βαρδάρη; Μιά δημοκρατία (φαντάζομαι) ὑπάρχει καί χωρίς
νά εἶναι ἀπαραίτητος μακεδονική. Ὁρθότερο λοιπόν θά ἦτα-
νε νά λέμε δημοκρατική Μακεδονία τοῦ Βαρδάρη, ὁπότε καί
τό οὐσιαστικό κρατᾶμε κι ἀπό τήν ἄλλη Μακεδονία τοῦ Βαρ-
δάρη τήν ξεχωρίζουμε.

Καί τώρα, μέ δύο λόγια, γιά τὰ περί τῆς ἐνδοοικογενειακῆς
ψυχρότητας: Τό ὅλο θλιβερό ζήτημα εἶναι πῶς ὁ Δάρδανος (ὁ
Ἕλληνας!), φεύγοντας ἀπό τὰ Σκόπια, φεύγοντας περαιτέρω κι
ἀπό τή νῆσο Σαμοθράκη, κουβάλησε μαζί του τό ἱερό ξόανο
τῆς Παλλάδος, τό μόνο ἔχει του (μά καί τό καμάρι τοῦ Μωρέ-
ως). Κι ἄφησε τή βάρκα του ν' ἀράξει μαλακά στήν ἀμμονδιά
τῆς Ἰωνίας. Ἐκεῖ, εἰδοποιημένος μέ σαφῆ σημεῖα ἀπ' τή θεά,
τόν περίμενε μέ τιμητικό ἄγγημα ὁ ἄρχοντας ὁ Τεύκρος — λιγώ-
τερο μισαλλόδοξος ἀπό τόν Ὁζαλίωνα. Γιατί τίς συγγενείες
του ἐκεῖνος τίς ἤξερε καί τίς ἀναγνώριζε. Καί τήν ἄξια τοῦ ξύ-
λου πού ἐξέδρασε ἡ θάλασσα τήν ἤξερε κι αὐτήν. Καί μέ τήν
κόρη τοῦ Τεύκρου ἦταν ὁ Δάρδανος πού γέννησε τόν Ἴλο (ἢ
Τρώα). Δέν γέννησε τόν Δαρδάναγα! Σήκωσε καί τούς πρῶ-
τους τοίχους τῆς καμένης τῆς Τροίας, πού ἀργότερα (ὅταν
συνέδη ἢ πρώτη παρεξήγησι) τήν ξηλώσαμε.

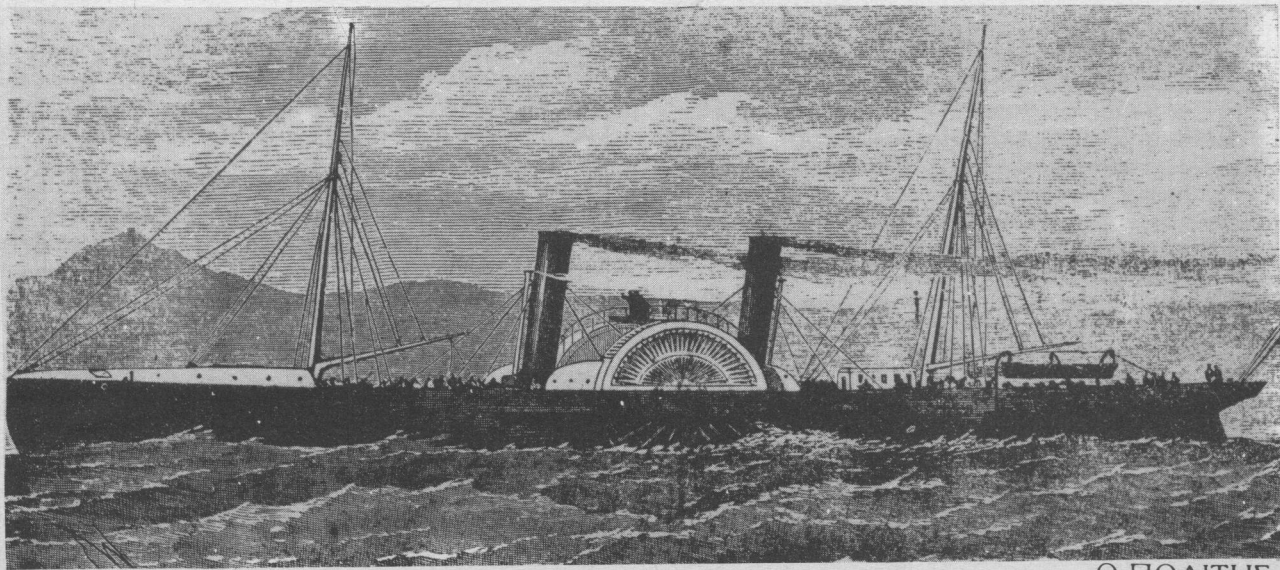
Κάθησα σήμερα, γιά χάρι τῶν κ.κ. Ὁζαλίωνος καί Γληγό-
ρη, καί ξεφύλλισα στή βιβλιοθήκη τοῦ Ἰδρύματος πού μέ φι-
λοξενεῖ τόν Ἀπολλόδωρο (τόν «ὑπευθυνότατο» ὅπως εἶπαν οἱ

ἀρχαῖοι). Παλλάδιον, λέει: Τό ἱερό φυλετικό ἑλληνικό σύμβο-
λο (κοιτάζω ἀπ' τό παράθυρο καί σκέπτομαι πῶς ἀπό σύμβο-
λα πιά ἐδῶ μέσα νά φᾶν κι οἱ κότες...). Ἐνα ξύλινο ξόανο τῆς
ἀφέντρας τῆς Ἀθηνᾶς μέ τά πόδια κολλητά, ὕψος ἴσαμε τρεῖς
πῆγες, μέ ἀσπίδα στό χέρι καί ἀδράχτι. Μεταξύ φεμινισμοῦ
κι ἐπιστροφῆς στόν μεταφεμινισμό. Τό φύλαγαν σάν τά μά-
τια τους οἱ Τρῶες στήν Ἀκρόπολη καί κρατοῦσε τήν πόλη
ἄπαρτη. Ὑπέρομαχος σοῦ λέω! Μά δέ τό φύλαγαν φαίνεται τό
ξόανο ἐπί 24ῶρον βάσεως. Γιατί μία νύχτα τό ἐκλεψαν χωρίς
νά κοπιᾶσουνε πολὺ — ποιοί ἄλλοι; Ὁ καπετάν Δυσσέας κι
ὁ λήσταρχος ὁ Διομήδης, οἱ ὡσάν Χιῶτες στά σεργιάνια. Καί
ξέρουμε τί ἔγινε. Δέν ἐννοῶ ἀπλῶς ὅτι ἐπάρθηκεν ἡ Πόλη, ἐν-
νοῶ κάτι πῶς σοβαρό γιά τό κεφάλι τοῦ Θεοσίτη... Καθαρί-
σαν καί μαζί του ὅταν λευτερώθηκαν τά χέρια τους. Ἀπ' αὐτή
τήν ἄποψη ὁ Θεοσίτης (πού δέν τόν ἔκοψε ὁ Δάρδανος ὡς Δάρ-
δανος καί ἡ Τροία ὡς Τροία) θά ἔπρεπε νά παρακαλεῖ τους
ἄλλοιους περισσότερο νά προσέχουνε τά σύμβολα πού ξε-
δράζει στόν τόπο τους ἢ θάλασσα. Μά τώρα λένε πῶς γιά ἕνα
λεφτό μονάχα λείψαν ἀπ' τή θέση τους, γιά νά ρωτήσουν τάχα
κάτι, νά ξεμουδιάσουνε κομμάτι, νά πᾶνε κάπου μόνοι τους...
Ἀνθρώπινες, γιά νά μὴν πῶ χαρακτηριστικά «ἑλληνικές» ἀδυ-
ναμίες, γεγονός πού ἐπίσης ἀποδεικνύει κάτι.

Ἕλληνες πάντως κατά βάθος, κ. Ὁζαλίων, κι ὄχι ἀπόγονοι
τοῦ Δαρδάναγα! Ὁζαλίωνες ἐσεῖς, Νηφαλιόπουλοι ἐμεῖς.

Μάρκος Μαρίδης

Υ.Γ. Νομίζω τώρα πού τελείωσα, καί πού ἀκούω ἔξω νά μοι-
ράζουνε τά βραδινά μας φάρμακα, πῶς χρησιμοποίησα κά-
πως ὑπερβολικά στά παραπάνω τήν ἀρχή τοῦ MULTUM IN
PARVO, ὅπως σ' ἄλλες περιστάσεις, περιστοιχιζόμενος ὑπό
ἀγρίων Μοισίων καί Μακεδόνων ἔπραξε κι ὁ φίλος μου ὁ Θ.
Λίποβατς. Ὁμολογῶ μάλιστα πῶς ὀρισμένες φορές ἐξόκειλα
καί σ' ἄσχετα θέματα, μά ἂν τό δικό μου μυαλό ἐξέρχεται τῶν
ὀρίων τῆς τυπικῆς ἐκθέσεως τῶν ἐπιχειρημάτων ἀπαξ (τί τρε-
λός ἄλλῶς θά ἦμουνα!), τό μυαλό τῶν ΕΚΕΙ ΕΞΩ ἐξέρχεται
τῆς τυπικῆς λογικῆς δεκάκις. Μπορεῖ νά ἔχουμε καί οἱ ἐντεῦ-
θεν χειμαζόμενοι καί οἱ ἐκεῖθεν ρακενδῦτοι χίλιες δικαιολογίες
περί τῶν ὀνομάτων μας ὡς θεμελιῶν τῆς κλονιζομένης ἐθνικῆς
μας ταυτότητος, μά ἕνα εἶναι τό θέμα: Ἐμεῖς ἐδῶ κάτω δέν τσιγ-
γουνεῦμασταν χτές ἐκεῖνο τό «Σλαβομακεδόνες» (καί μάλι-
στα στά ὀλυμπιακά μας γήπεδα). Τί μᾶς πειράζει τώρα πού
τό συγκόπτουν σέ εὐφωνικότερο «Μακεδόνες»; Δέν λύνουμε
ἔτσι τό δημογραφικό μας πρόβλημα; Νά πού ἀποκτᾶμε μονο-
κοπανιάς δύο ἑκατομμύρια καινούργιους Ἕλληνες — καί μάλι-
στα τζάμπα. Νά πού κυβερνᾶμε πάλι τίς γλώσσες! Γιά νά
μὴν πῶ καί τοῦτο: μήπως εἴχαμε ποτέ μας ἐθνικό κτηματολόγιο;

Υποδοχή τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν ἀπό τόν ἑλληνισμό στό τέλος τῆς Τουρκοκρατίας

τοῦ Βασίλη Κρεμμυδά

Πραγματολογική ἀφετηρία καί βάση γιά τήν περικύκλωση τοῦ ζητήματος πού ἀπασχολεῖ τήν προκείμενη ἀνακοίνωση εἶναι ἡ γνωστή Προκήρυξη, τήν ὁποία, μέ τόν μερικῶς ὡς πρὸς τό «πίστεως» παραπλανητικό τίτλο «Μάχου ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος», ἐξέδωκε καί ἐξαιπέστεψε ἀπό τίς παραδονάβιες χώρες, στίς 24 Φεβρουαρίου 1821, ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Παραλήπτης τῆς Προκήρυξης ἦταν σύμπας ὁ ἑλληνισμός· φαινομενικῶς ὅμως, διότι σ' αὐτήν ἐμπεριέχεται καί διακηρύσσεται ὁρισμένο ιδεολογικό πλαίσιο, στό ὁποῖο καί θεωρητικῶς, ἂν δηλαδή δέν τό ἐγνωρίζαμε πραγματολογικῶς, δέν χωροῦσε σύμπας ὁ ἑλληνισμός.

Τό κείμενο τῆς Προκήρυξης ὀρίζεται ἐδῶ ὡς τό κατ' ἐξοχίαν ἐπαναστατικό μανιφέστο, ἀφοῦ σ' αὐτό αἰτιολογοῦνται οἱ συγκεκριμένοι προκηρυσσόμενοι ἐπαναστατικοί στόχοι.

Ἡ ἀνακοίνωση πού αὐτή τή στιγμή ἀναγιγνώσκεται δέν ἀνιχνεύει τίς προϋποθέσεις καί τίς δυνατότητες διασποράς καί προπαγάνδισης τῶν ἰδεῶν· αὐτές μᾶς εἶναι λίγο-πολύ γνωστές· ζητούμενό τῆς εἶναι ἡ ἀνίχνευση, ἡ ἐπισήμανση καί ἡ ἐρμηνεία τῶν εὐρωπαϊκῶν ιδεολογικῶν προβολῶν καί διαστάσεων, ὅπως καί τῶν ἀντίστοιχων προϋποθέσεων τῆς Προκήρυξης.

Προηγουμένως, προτοῦ δηλαδή ἐπισημανθοῦν οἱ ἐμπειροχόμενες ἰδέες καί ἀνιχνευθεῖ ἡ εὐρωπαϊκή ποιότητά τους, θά εἶχε ἀξία ἡ προκαταρκτική ὑπόδειξη δύο μεταφορικῶς εἰκαστικῶν διαστάσεων τῆς Προκήρυξης: εἶναι ἡ εἰκονογράφηση τῆς Εὐρώπης —θά ἰσχυριστῶ σέ λίγο ὅτι ἡ συγκεκριμένη εἰκόνα δέν εἶναι πρώτη ἀλλά δευτέρας προβολῆς, ὅτι δηλαδή προὔπηρχε στήν εἰκονοληπτική πραγματικότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ— καί εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ τρόπου ἐνωμάτως τοῦ ἑλληνισμοῦ στή συγκεκριμένη εἰκόνα.

Ἄς δοῦμε λοιπόν τήν εἰκαστική, γενική ἐν προκειμένω, ἐντύπωση πού σέ πρώτη ματιά σχηματίζεται: ἡ Εὐρώπη ὑπάρχει στήν Προκήρυξη ὡς βάση καί κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς, εἰ-

τε ἀμέσως (π.χ.: «οἱ λαοί τῆς Εὐρώπης») εἴτε ἐμμέσως διά τῶν ἐκπεπομένων ἰδεῶν τῆς. Ἀλλά:

α) δέν πρόκειται γιά τή γεωγραφική Εὐρώπη, ἂν καί προκύπτει καί αὐτό ἐμμέσως·

β) πρόκειται γιά τήν Εὐρώπη «τῶν λαῶν» καί μέ συγκεκριμένο περιεχόμενο: πλὴν ἀριστοκρατῶν, φεουδαρχῶν ἢ τυράννων·

γ) πρόκειται γιά τήν Εὐρώπη ὀφειλέτη στόν ἑλληνισμό, ἄρα κατ' ἀρχήν γιά τήν Εὐρώπη τῆ δικῆς μας, μέ τήν ὁποία ἔχουμε νταραβέρι, καί γι' αὐτό ἀπορεῖ πού καθόμαστε μέ σταυρωμένα χέρια, καί γι' αὐτό «μᾶς προσκαλεῖ εἰς μίμησιν».

Ἡ Προκήρυξη ἔχει παραλάβει καί μεταφέρει προσαρμοσμένα ὅπου χρειάζοταν στίς ἐπαναστατικές ἀνάγκες τοῦ ἑλληνισμοῦ, τό σύνολο τῶν κεντρικῶν κηρυγμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῶν πρακτικῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789: δικαιώματα, ἐλευθερία, φωτισμός, πατρίδα, ἀτομική ιδιοκτησία, ἀντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης. Στά δύο πρῶτα, στά δικαιώματα καί στήν ἐλευθερία, ἐμπεριέχονται καί ὅλα τ' ἄλλα: καί γιά τά δύο οἱ «λαοί» ἢ οἱ «φωτισμένοι λαοί» τῆς Εὐρώπης εἶχαν ἀγωνιστεῖ, παρ' ὅλο πού κατένενα ἀπό τά δύο δέν τό στεροῦνταν παντελῶς· ἐπειδή ὅμως ἡ ἐλευθερία, τό μέγιστό ἀγαθό, δέν εἶναι στατική ἀλλά μικραίνει, μεγαλώνει, στενεύει ἢ εὐρύνεται καί ἐπειδή αὐτή εἶναι ἡ προϋπόθεση τῆς εὐδαιμονίας, ἡ ἐπιδίωξη ὅσο τό δυνατόν «περισσότερης» εἶναι καθήκον τῶν λαῶν.

Φυσικά ἡ ἐπιζήτηση τῆς ἐλευθερίας ἀπό τόν ἑλληνισμό ἔχει πλῆρες περιεχόμενο καί ἀντανάκλᾳ σέ ὀλικά ζητούμενα, πού εἶναι σύμφωνα μέ τά κεντρικά κηρύγματα τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης: ὁ ἑλληνισμός, «Εὐρωπαῖος» γιά ποικίλους λόγους, δέν εἶχε τό δικαίωμα νά μὴ ἀγωνιστεῖ γι' αὐτά πού «οἱ λαοί τῆς Εὐρώπης» εἶχαν πῶς πρὶν πολεμήσει, παρ' ὅτι δέν τοῦς εἶχαν λείψει ἐντελῶς. Γιά τόν ἑλληνισμό, στερημένο τῶν πάντων, ἐλευθερία, πατρίδα, δίκαια ἀποκοῦσαν συγχρόνως ἰδιαίτερο καί ὅμοιο περιεχόμενο: ὁ τύραννος, ὁ ἐχθρός πού ἐδῶ ἦταν ἐθνικός —καί θά δοῦμε σέ λίγο γιατί δέν ἦταν πιά πρωτίστως θρησκευτικός— δέν ἔπαυε νά εἶναι καί φεουδάρχης· ἦταν κάποιος, κάποια πραγματικότητα, πού δέν εἶχε ὑπερβεῖ ἓνα στάδιο παραγωγικῶν καί ἐπέκεινα κοινωνικῶν σχέ-

* Τό κείμενο αὐτό εἶναι εἰσήγηση πού διαβάστηκε στό Συνέδριο «Εὐρώπη, ἰδέες, συλλογικές νοοτροπίες καί πραγματικότητες», Ἰωάννινα, 24-28.9.1992.

σεων, μέσα στο οποίο τά δικαιώματα, οι ατομικές ελευθερίες δέν χωροῦσαν. Συγχρόνως, ἦταν Ἀσιανός βάρβαρος, δέν ἦταν πολιτισμένος Εὐρωπαῖος, ἦταν καταπατητής καί καταπιεστής: σέ κάποια ἐπίπεδα ὁμως κατανομῆς τῶν ἐξουσιῶν, στίς ὁποῖες ἀνιχνεύεται ἡ συνισταμένη τῆς ἐλευθερίας καί τῶν δικαιωμάτων, δηλαδή τῆς εὐδαιμονίας: γιατί σέ ἄλλα δέν ἐμποδίζει τήν ἀνάπτυξη κάποιων σχέσεων — καί αὐτά θά τά ποῦμε ἀναλυτικά σέ λίγο.

Μαζί μέ αὐτά τά συνολικά, πολλές ἄλλες ἔννοιες πού προβάλλονται ὡς ἀξίες στήν Προκήρυξη ἀπαιτοῦν διερεύνηση: τί εἶναι π.χ. γιά τόν ἑλληνισμό τοῦ 1821 ἡ «πατρίς» καί ἡ «Ἑλλάς» πού ἐπανειλημμένα ἀναφέρονται; Σέ ποιές πολιτικές, γεωγραφικές καί ὀνοματολογικές προϋποθέσεις ὑπακούουν; Ἄν ἡ «πατρίς» καί ἡ περίπου ἄγνωστη ὀνομασία «Ἑλλάς» ἀντιστοιχοῦν στήν πατρίδα ἢ στήν Ἑλλάδα τοῦ Μιλτιάδη, τοῦ Θεμιστοκλή, τοῦ Λεωνίδα ἢ τοῦ Ἀρμόδιου καί τοῦ Ἀριστογείτονα, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀπό κάθε ἄποψη «στένωση» τῶν δυνατοτήτων καί τῶν ἐθνικῶν πραγματικοτήτων τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνης τῆς στιγμῆς. Δέν εἶναι αὐτή ἡ ἀντιστοιχία: «πατρίς» καί «Ἑλλάς» ἔχουν ἐνδυθεῖ συμβολικό περιεχόμενο, στό ἐπίπεδο τῆς «καλῆς» ἰδεολογίας, εἶναι συγχρόνως συγκεκριμένες καί ἀόριστες, παρούσες καί ἄπιαστες, τωρινές καί αἰώνιες, ὑποδεικνύουν τή χρησιμότητα καί τίς χρήσεις ὀρισμένων ἐννοιολογικῶν ἐργαλείων.

Ἐχουν ὁμως καί ἄλλο ἰδεολογικό φορτίο: ἡ «πατρίς» ἦταν ἀπολύτως συναρτημένη μέ τήν ἐπαναστατική συμπεριφορά τῆς ἐποχῆς, μέ τόν τύπο τοῦ «πατριώτη» ἢ «Ἑλλάς» παραπέμπει σέ ἐθνοπολιτικές ζητήσεις καί σέ συσπειρωτικές ἀνάγκες στό ἐπίπεδο τοῦ ἐθνικοῦ.

Ἡ ἐθνοποίηση τοῦ 19ου αἰῶνα δέν εἶναι παράλληλο τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης τοῦ 17ου αἰῶνα: τώρα ἔχουμε νά κάνουμε μέ τόν σχηματισμό κρατῶν πού, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀντιστοιχοῦν σέ διαμορφωμένες ἢ ὑπό διαμόρφωση ἐθνικές ἀγορές στό πλαίσιο μιᾶς ὅλο καί περισσότερο παγκόσμιας καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς: τώρα ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἐθνικές συσπειρώσεις μέ ὅρους ἀγορᾶς. Γι' αὐτό, τό κεντρικό ἐθνικό ζητούμενο δέν εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπό ταξικό περιεχόμενο: ἤδη ἔχει λεχθεῖ: ὁ Τοῦρκος ἐθνικός ἐχθρός εἶναι καί φεουδάρχης: κατέχει τή γῆ τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων, τούς ὁποῖους χρησιμοποιοῦν καί μεταχειρίζεται ὡς δουλοπάροικους καί τούς ἐξουθενώνει ὑλικά καί πνευματικά: εἶναι Ἀσιανός τύραννος, ἀνίκανος νά παρακολουθήσει τά τῆς Εὐρώπης, τά τοῦ πολιτισμοῦ, τά ὁποῖα εἶναι βέβαια ἄστικά.

Ἄλλωστε, τό σύνολο τῶν κηρυγμάτων τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῶν πρακτικῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἀπέδλεπαν στήν ὀργάνωση μιᾶς διαφορετικῆς κοινωνίας, μέ διαφορετικές σχέσεις ἐξουσίας: ἀπέδλεπαν στήν ἐξουδετέρωση τῆς κατεστημένης ἐξουσίας, δηλαδή τοῦ ταξικοῦ ἀντιπάλου. Κηρύγματα καί ἐπαναστατικές πρακτικές λοιπόν ἐμπεριέχουν τήν κοινωνική σύγκρουση σέ ταξικό ἐπίπεδο, πού θά πει μέ στόχο τήν ἐξουσία.

Ἡ μεταφορά ὅλων αὐτῶν στά καθ' ἡμᾶς ἔχει λόγους νά μήν προβάλλει ἐμφανῶς κοινωνικό καί ταξικό περιεχόμενο, πέρα ἀπ' αὐτό πού ἐμπεριέχεται στό ἐθνικό. Ἐντούτοις, ἡ πρόσκληση πού ἀπευθύνεται μέ τήν Προκήρυξη εἶναι ταξική μέ τήν ἐξῆς ἔννοια: τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ καλεῖται ὄχι ἀπλῶς νά λάβει μέρος στήν Ἐπανάσταση, ἀλλά καί νά ἀγωνιστεῖ μέ σημαία τίς ἰδέες καί τίς ἀνάγκες τῆς ἀστικῆς τάξης: καλεῖται νά συμφωνήσει μέ τούς «φωτισμένους» καί ὄχι μέ τούς «μῆ φωτισμένους» λαούς τῆς Εὐρώπης: καλεῖται τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ νά πάρει τά ὄπλα καί νά πολεμήσει γιά τά ἀτομικά δικαιώματα καί τήν ἀτομική ἰδιοκτησία — ἢ ὁποῖα πραγματολογικῶς δέν εἶχε τήν τουρκική ἀποκλειστικά ἐθνικότητα —, γιά τίς ἐλευθερίες καί ὄχι μόνον καί ἀποκλειστικά γιά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τόν ξένο γυγὸ: καλεῖται νά ὀργανώσει ἕνα κράτος μέ τήν περίπου ἀ-ἱστορική ὀνομασία «Ἑλλάς», τό ὁποῖο θά διακυβερνᾶται σύμφωνα μέ τό ἀντιπροσωπευτικό σύστημα, μέ βουλή τῶν ἀντιπροσώπων δηλαδή.

Καί κάτι ἄλλο ὁμως, ἐξίσου ταξικό: αὐτούς πού δέν θά συμ-

μορφωθοῦν ἡ «πατρίς» θά τούς τιμωρήσει, «θέλει [τους] ἀποκηρύξει ὡς νόθα καί Ἀσιανὰ σπέρματα καί θέλει νά παραδώσει τά ὀνόματά των, ὡς ἄλλων προδότων, εἰς τόν ἀναθεματισμόν καί κατάραν τῶν μεταγενεστέρων».

Μέ πλαίσιο τήν ἀστική ἐπαναστατική ἰδεολογία τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τίς ἀναδιατάξεις πού εἶχαν ἐπέλθει στήν ὑπόδουλη ἑλληνική κοινωνία, τό κεντρικό σημεῖο ἀντίθεσης ἀνάμεσα στόν κατακτητή καί στόν κατακτημένο ἔχει μετατεθεῖ ἀπό τήν πίστη στίς κοινωνικές σχέσεις μέ φόντο τήν ἀγορά: στήν Προκήρυξη, ἡ διαφορά στήν πίστη κατέχει συγκριτικά ἀσήμαντη θέση ὡς ἐπαναστατικό προβαλλόμενο: μάλιστα δέν γίνεται λόγος γιά χριστιανισμό, αὐτό τό παλαιό ἐργαλεῖο συμμαχιῶν μέ τή Δύση κατά τοῦ ἀλλόθρησκου ὀθωμανοῦ, ἀλλά γιά ὀρθοδοξία, τό κοινό δόγμα τῶν ὑπόδουλων Βαλκάνιων, δηλαδή τοῦ πεδίου τῶν ἐμπορικῶν συμμαχιῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἄλλωστε, ἤδη μέ τήν ἐναρξη τῆς Ἐπανάστασης στίς παραδουνάβιες χώρες, ἔχει προβληθεῖ, ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς πίστεως, ἕνας διπλός συμβολισμός: τό πεδίο τοῦ «Βαλκάνιου ὀρθόδοξου ἐμπορίου», πού θά ἔλεγε ὁ Τρ. Στογιάνοβιτς καί πού λέγαμε πρῖν, καί κυρίως ὁ παραμερισμός καί ἡ περιφρόνηση τοῦ ἡγετικού ρόλου τοῦ Πατριαρχείου: δέν ἀποκλείεται μάλιστα νά εἶναι αὐτό ὁ πρωτίστως εἰδοποιούμενος μέσω τῶν ἀπειλῶν, γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε πρῖν.

Μέ δεδομένο πλέον τό «εὐρωπαϊκό» στό χαρακτήρα της, τό εὐρωπαϊκό στό περιεχόμενό της, στό ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν πού περιέχονται στήν Προκήρυξη-μανιφέστο ὀδηγοῦμαστε στήν ἀνίχνευση τῶν ἀντίστοιχων, δηλαδή τῶν εὐρωπαϊκῶν προϋποθέσεων ὑποδοχῆς τῶν ἀνίχνευση τελικά τῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στή διακήρυξη καί στίς προσληπτίκες δυνατότητες τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Μιά ἀπλοϊκή σχετικά προσέγγιση θά ἦταν ἡ ἀκόλουθη: ἐν ὄψει ἐπαναστατικοῦ γενικοῦ ξεσηκωμοῦ, θά ἦταν δυνατόν μιά ἐπαναστατική ἡγεσία νά ἐκπέμπει μὴ προσλήψιμα κηρύγματα; Αὐτή ὁμως εἶναι μιά μέ ἀρνητικούς ρητορικούς ὅρους ἐρωτηματική πλαγιοκόπηση τοῦ προβλήματος, παρ' ὅλο πού ἡ ἀξία της ὡς ὑπόθεσης ἐργασίας δέν εἶναι καθόλου περιφρονητέα.

Καλύτερη ἐν προκειμένω προσέγγιση θά ἦταν ἡ ἀνίχνευση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού εἶχαν ἐπιτρέψει τήν ὑποδοχή τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν ἀπό πρῖν καί εἶχαν καταστήσει εὐληπτή τήν ἐπαναστατική χρήση τῶν πού γίνεται στήν Προκήρυξη: ἐπομένως ἡ ἀνίχνευσή μας πρέπει νά ἐκταθεῖ στό χρόνο στά 30-40 χρόνια πρῖν ἀπό τό 1821. Θά ψάξουμε λοιπόν νά βροῦμε ἂν ἡ ἀπελευθέρωση τῆς σκέρψης ἀπ' ὅλα τά δεσμά, πού εἶναι κεντρικός στόχος τοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶχε ὡς ἕνα βαθμὸ ἀνιχνυθεῖ καί ἂν, σέ περίπτωση καταφατικῆς ἀπάντησης, ὑπῆρχε συνείδηση τοῦ γεγονότος, γιατί ἡ συνειδητοποίηση, πού δέν εἶναι ἀναγκαστικό οὔτε ἄμεσο συνακόλουθο, συνιστᾷ τή βάση γιά τήν ἐπαναστατικοποίηση.

Γιά νά ὀδηγηθοῦμε ὁμως σ' αὐτή τήν ἀνίχνευση, σ' αὐτό τό ψάξιμο, μᾶς χρειάζεται ὡς ἐρμηνευτικό ἐργαλεῖο ἡ οἰκονομική βάση τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων: μᾶς χρειάζεται νά γνωρίζουμε ἂν καί σέ ποῖο βαθμὸ καί μέ ποιά ποιότητα ὁ ἑλληνισμός καί ὁ ἑλληνικός χώρος εἶχαν κοινή καί ἀνάλογη ἐξέλιξη μέ τήν Εὐρώπη, ἂν ἡ ἑλληνική κοινωνία, ὡς σύνολο, εἶχε νά ἐμφανίσει ἀναδιατάξεις ἀνάλογες μέ τίς εὐρωπαϊκές.

Στήν Προκήρυξη, ἂς ἐπανεέλθουμε σ' αὐτήν, ὡς ἱστορικό ὑποκείμενο προβάλλεται τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ: ὄχι γιά νά διευρυνθεῖ ὁ χώρος καί νά χωρέσουν ὅσο γίνεται περισσότερες εὐρωπαϊκές ἰδέες, γιά νά διευρυνθεῖ δηλαδή ἡ ὑποδεκτικὴ βάση τους, ἐπειδὴ ὁ χώρος τοῦ συμπαγοῦς καί ὑπόδουλου ἑλληνισμοῦ δέν πρόσφερε ἰσχυρά πρὸς τοῦτο ἐρείσματα, ἀλλά ἐπειδὴ ὑπόδουλο καί ἐν ἐξεγέρσει θεωροῦνταν τό σύνολο τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τόν γεωγραφικό καί πολιτισμικό χώρο δράσεώς του.

Αὐτὸς ὁ ἑλληνισμός λοιπόν εἶχε διαβεῖ ἀπὸ μερικές δεκαετίες πρῖν, τουλάχιστον τρεῖς, τήν πύλη μιᾶς μετάβασης πρὸς σχέσεις καπιταλιστικοῦ τύπου καί εἶχε ἀρχίσει νά ἐντάσσεται, ἀκόμη πιὸ πρῖν, σ' αὐτό πού ἦταν ἡ ἐνιαία παγκόσμια καπιτα-

λιτική αγορά· από δεκαετίες αυτός ο έλληνοισμός είχε παιδευθεί σε μία παιδεία σύγχρονη και με ευρωπαϊκό προσανατολισμό και είχε συμμετάσχει σ' αυτό που ήταν ή έντονη πάλη των ιδεών και ή διαμόρφωση νέων ιδεολογικών πλαισίων στην Ευρώπη· από δεκαετίες πριν, αυτός ο σύνολος έλληνοισμός είχε αντιληφθεί πόσο μεγάλη αξία είχε ή απελευθέρωση τής σκέψης από τά ποικίλα δεσμά, αυτό άκριβώς που ήταν τό περιεχόμενο τής ελευθερίας για τήν νέα ευρωπαϊκή αντίληψη τής εποχής.

Στό ίδιο αυτό χρονικό διάστημα, ή αναδιατάξη στην περιοχή των οικονομικών δραστηριοτήτων έπέσυρε μέ γρήγορους ρυθμούς τήν αναδιατάξη και στό επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Μιά άστική τάξη, μέ τή μορφή και τά χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών, που γεννήθηκε και ίσχυροποιήθηκε στό πλαίσιο αυτών των αναδιατάξεων, αναδείχθηκε σε όχημα για τήν ταχύτερη προώθησή τους και σε κεντρικό σημείο αναφοράς για τή διεκδίκηση μιάς νέου τύπου έξουσίας, γνωστής και αυτής στην Ευρώπη, όχι όμως και στην Όθωμανική Αυτοκρατορία, μέ διαφορετικά κοινωνικά και ιδεολογικά στηρίγματα, μέ διαφορετικές κατανομές, μέ διαφορετικό τρόπο ανάδειξης τής και μέ διαφορετικό περιεχόμενο.

Αυτή ή έλληνική άστική τάξη όχι μόνο δέν άρνήθηκε πρότυπα και ρίζες άλλα και έπεδίωξε τή σύνδεσή τής μ' αυτά· ή έλληνική άρχαιότητα πρόσφερε πλούσια και τά δύο και, επιπλέον, κάλυπτε και μέρος από τίσ πρακτικές έπαναστατικές ανάγκες: κατά των Άσιανών βαρβάρων είχαν πολεμήσει και οί άρχαίοι πρόγονοι· πολιτισμικό άξιοθαύμαστο και άστραφερό είχαν οί ίδιοι δημιουργήσει· φώτα είχαν και εκείνοι έκπέμφει στην σκέψη, στίς επιστήμες και στίς τέχνες· τή δημοκρατία είχαν οργανώσει. Έξάλλου, αυτή ή άρχαιοελληνική πραγματικότητα έκανε στενότερες τίσ ιδεολογικές σχέσεις τής έλληνικής άστικής τάξης μέ τίσ ευρωπαϊκές και τής έπέτρεπε να διεκδικεί απ' αυτές ανταποδοτικά τήν κοινή κληρονομιά και να συνδέεται αυτομάτως μέ τήν Ευρώπη, τόν πολιτισμικό αντίποδα τής άσιανής βαρβαρότητας.

Σέ αντίστοιχες διεργασίες, στό επίπεδο των αντιλήψεων και τής παραγωγής ιδεολογίας, πρέπει να άνιχνευθεί και ή παράκαμψη ενός άλλου προτύπου, του βυζαντινού: ό νέος έλληνικός κόσμος δέν ήταν δυνατόν να στηριχτεί στό πρότυπο μιάς θεοκρατικής έξουσιαστικής πραγματικότητας ούτε σε φεου-

δαρχικού τύπου οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, σε δύο δηλαδή συστήματα παρόμοια μέ αυτά τίσ όθωμανικής ύποστασης· πολύ περισσότερο που σε ευρωπαϊκή κλίμακα ή φεουδαρχία και ή θεόπεμπτη άπόλυτη μοναρχία ήταν που έπρεπε να γκρεμιστούν, προκειμένου να ευδοκιμήσει ό διά και υπέρ των άστικών τάξεων καπιταλισμός.

Η προβληματική που παρουσιάζεται εδώ, ένα είδος πρότασης για τήν έρμηνευτική των πραγμάτων, μπορεί να συνοψιστεί στα εξής: οί προϋποθέσεις και οί όροι ύποδοχής των ευρωπαϊκών ιδεών από τόν όλο έλληνοισμό στην συγκεκριμένη ιστορική στιγμή τής Προκήρυξης «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος» άνιχνεύονται στίς κοινωνικές αναδιατάξεις στην περιοχή του ιστορικού, εν προκειμένω του ύποδεκτικού ύποκειμένου· έννοείται στό είδος, τό εύρος και τήν ποιότητα των αναδιατάξεων. Και μέ άλλα λόγια: εάν αυτές οί ευρωπαϊκές ιδέες συνιστούν για τήν Ευρώπη τό θεωρητικό δάθρο τής καπιταλιστικής όργανωσης τής κοινωνίας, προφανέστατα οί ύποδεκτικές προϋποθέσεις του έλληνοισμού άνιχνεύονται σε άνάλογο τύπου αναδιατάξεις και σε άνάλογα ή παράλληλα ζητούμενα τής διχοτομημένης σε ύπόδουλη και παροικιακή, έλληνικής κοινωνίας.

Η ιστορική ύλη συνηγορεί υπέρ τέτοιων, δηλαδή καπιταλιστικού τύπου, αναδιατάξεων στους κόλπους του έλληνοισμού. Η Προκήρυξη του Άλέξανδρου Ύψηλάντη, όπως και άλλα παρόμοια κείμενα τής στιγμής, προσθέτει στην ιστορική ύλη, συναιρώντας πολύμορφες μεταβολές, τό κεντρικό αίτημα μιάς εν έξεγερσει συνειδητά έθνικής όντότητας και μιάς, εν έξεγερσει επίσης, ύπόδουλης κοινωνίας: σύγχρονο έθνικό κράτος. Δηλαδή: άστικό κράτος έντελώς διαφορετικό από τό σουλτανικό, τροφοδοτούμενο από μιά κοινωνία διαφοροποιούμενη από τήν όθωμανική και προωθητικό των άστικών σχέσεων στην λογική και στίς πρακτικές του.

Ανάμεσα λοιπόν στίς ευρωπαϊκές ιδέες, στίς ύποδεκτικές δυνατότητες του έλληνοισμού και στα αίτήματα μιάς άρξαμένης και εν έξελίξει έπαναστατικής διαδικασίας, αναδεικνύεται μιά συνάφεια, ή συνάφεια του πολιτικού στα επίπεδα των αιτημάτων και των πραγματώσεων.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΟΥ ΣΥΓΚΛΟΝΙΖΟΥΝ

Κυκλοφορεί σε όλα
τα βιβλιοπωλεία

ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΝΝΙΚΟΣ
ΞΑΝΑΡΧΟΝΤΑΙ!

**Ο φασισμός και
ο ρατσισμός
στην ΕΟΚ**

- Ποιες οι μορφές και η δράση του νεοφασισμού στις ευρωπαϊκές χώρες;
- Ποια τα στηρίγματά του;
- Γιατί αναβιώνει ο φασισμός και ο ρατσισμός;

Εκδόσεις
ΣΤΑΧΥ

Κεντρική διάθεση: ΠΡΟΟΔΟΣ • ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ 5 ΑΘΗΝΑ • Τηλ.: 3621001 • FAX: 3629207

Ἐποχαιρετισμός στὸν Κολόμβο

Οἱ πολιτιστικές συνέπειες τοῦ 1492 στὴν Εὐρώπη

τοῦ Ἐρικ Χορμπάουμ

Πρὶν λίγες ἡμέρες, στὸ Μεξικό, μοῦ ζητήθηκε νὰ ὑπογράψω ἕνα κείμενο διαμαρτυρίας ἐναντίον τοῦ Χριστόφορου Κολόμβου γιὰ λογαριασμό τῶν γνήσιων αυτόχθονων κατοίκων τῆς ἠπειρωτικῆς καὶ νησιώτικης Ἀμερικής, ἢ μάλλον τῶν ἐπιγόνων τους. Κατανοῶ τὰ αἰσθήματα πού προκαλοῦν χειρονομίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους καὶ τίς ἀντιμετωπίζω μὲ συμπάθεια, ἂν καὶ νομίζω ὅτι ὁ μόνος λόγος γιὰ νὰ διαμαρτυροῦμαστε γιὰ κάτι πού ἔγινε πρὶν 500 χρόνια εἶναι γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε λίγη δημοσιότητα σ' ἕνα στόχο τοῦ 1992, καὶ ὄχι γιὰ τὸ 1492.

Οἱ συνέπειες τῶν ταξιδιῶν τοῦ Κολόμβου καὶ ἐκείνων πού τὸν ἀκολούθησαν δὲν μποροῦν νὰ ἀνατραποῦν. Τὰ βασανὰ πού ὑπέστησαν οἱ αυτόχθονες Ἀμερικανοὶ καὶ οἱ εἰσαχθέντες Ἀφρικανοί, εἴτε ἀπὸ σκόπιμη ἀνθρώπινη ἐνέργεια εἴτε ὡς ἐπακόλουθο τῆς κατάκτησης καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης, δὲν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτηση καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀκυρωθοῦν ἐκ τῶν ὑστέρων. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἱστορία, οὔτε νὰ παραδλέψουμε ὅτι οἱ συνέπειες τῆς κατάκτησης καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης γι' αὐτούς τοὺς πληθυσμούς ἦταν καταστροφικές. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀκυρώσουμε τὴν ἱστορία, ἀλλὰ μόνο νὰ τὴν διατηρήσουμε στὴ μνήμη, νὰ τὴν ξεχνᾶμε ἢ νὰ τὴν ἐφευρίσκουμε. Καθὲν πού ζεῖ στὴν Ἀμερική σήμερα, εἴτε καταγόμενος ἀπὸ τοὺς αυτόχθονες κατοίκους εἴτε ἀπὸ τοὺς ἐθελοντές καὶ τοὺς διαίως μεταφερθέντες ἀποίκους, ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ αὐτὰ τὰ 500 χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τότε πού σάλπαρε ὁ Κολόμβος. Ἀλλὰ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ ὅλους ὅσοι ζοῦν στὸν Παλαιὸ Κόσμο, ἂν καὶ μὲ τρόπους πού σπάνια συνειδητοποιοῦμε.

Τὸ γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο πλευρές μετασηματίστηκαν καλύφθηκε καὶ συνεχίζει νὰ καλύπτεται, σὲ ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο, ἀπὸ τὸ ἀπλό γεγονός τῆς κατάκτησης καὶ τῆς τεράστιας διαφοράς δυνάμεων. Μόνο στὴν περιφέρεια τῶν τόπων ἐγκατάστασης τῶν ἀποίκων καί, συνήθως, μετὰ τὴν ἀρχικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἐξουσίας τῶν Εὐρωπαίων, οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ αυτόχθονες Ἀμερικανοὶ συναντήθηκαν σὲ συνθήκες σχετικῆς ἰσότητας. Ἰσότητα πού ἐνισχύθηκε στὰ βόρεια καὶ νότια σύνορα γιὰ ἕναν ἢ δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴν «ἐπανάσταση τῶν ἀλόγων» πού μετέτρεψε τοὺς ἀπλούς Ἰνδιάνους τῶν ἐρήμων καὶ τῶν λιβαδιῶν τῆς

Βόρειας Ἀμερικής καὶ τοῦ Νότου σὲ φοβεροὺς ἐπιπλοὺς ἐπιδρομείς. Σ' αὐτὲς τίς περιοχές καὶ στὰ ὄρια τῆς ζούγκλας τοῦ Ἀμαζονίου, ὅπως καὶ στοὺς διάσπαρτους οἰκισμούς, ὅπου συνέρρεαν οἱ φυγάδες σκλάβοι, πέρα ἀπὸ τίς φυτεῖες, συναντᾶμε μακροχρόνια ἀντίσταση στὴν κατάκτηση καὶ στὸν πολιτισμό — καὶ μόνο σ' αὐτὲς. Οἱ αυτόχθονες ἀμερικανικοὶ πολιτισμοί, ἰδιαίτερα στὴν Κεντρικὴ Ἀμερική, ὑπέκλησαν ραγδαίως. Σ' αὐτὲς τίς συνθήκες δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε, στὴν πραγματικότητα, γιὰ «σύγκρουση» πολιτισμῶν, δεδομένης τῆς πλήρους κυριαρχίας τῆς μᾶς πλευρᾶς.

Ἡ κυριαρχία αὐτὴ ἐνισχύθηκε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς βάρβαρης κατάκτησης, συνδυασμός πού, ὅπως παρατήρησε ὁ Ἐντουαρντ Γκίμπον γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, εἶναι ἕνας πολὺ ἀποτελεσματικὸς καταστροφῆς πολιτισμῶν. Μὲ ὅλον τὸν ὀφειλόμενο σεβασμὸ στὸν Λάσ Κάζας καὶ στοὺς ἠθικούς κανόνες τοῦ Ἰσπανικοῦ Στέμματος, μὲ ὅλο τὸν θαυμασμὸ γιὰ τὴν προστασία πού προσέφεραν οἱ Ἰησοῦιτες στοὺς Ἰνδιάνους, δὲν πρέπει ποτέ νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ ἀντικείμενο τῆς κατάκτησης ἦταν ἡ καταστροφὴ μᾶς ἀντίχριστης θρησκείας καὶ ἡ ἀντικατάστασή της ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ πίστη. Ὅπως στὴν Κόρντομπα, ἔτσι καὶ στὸ Μεξικό, δλέπουμε τοὺς κατακτητὲς νὰ κατεδαφίζουν ἕνα εἶδος ἱεροῦ γιὰ νὰ κτίσουν μὲ τὰ ἴδια ὑλικά, στὰ ἴδια μέρη, ἐκκλησίες. Αὐτὴ ἡ ἀρχικὴ καταστροφὴ ἦταν τόσο συστηματικὴ, ὥστε, παρὰ τίς κάποιες καθυστερημένες προσπάθειες γιὰ τὴν διάσωση, μόνον τρεῖς ἀπὸ τοὺς γραπτοὺς κώδικες τῶν Μάγια ὑπάρχουν σήμερα καὶ ἡ γραφὴ ἔχει μόνο μερικῶς ἀποκωδικοποιηθεῖ. Στὴν πραγματικότητά μποροῦμε νὰ διαβάσουμε τὰ κείμενα τῶν προκολομβιανῶν πολιτισμῶν πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἱερογλυφικά καὶ τίς πινακίδες σφηνοειδοῦς γραφῆς.

Ἡ τέχνη καὶ τὰ ἔργα τέχνης αὐτῶν τῶν πολιτισμῶν δρῆκαν τὸ δρόμο τους γιὰ τὴν Εὐρώπη, θαυμάστηκαν ἀπὸ εἰδικούς,

Τὸ κείμενο αὐτὸ δημοσιεύθηκε στὸ *London Review of Books*, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1992. Ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

όπως ο Άλμπερτ Ντύρερ, για την τεχνική τους αρτιότητα και την όμορφη τους, αλλά, όσο μπορούμε να γνωρίζουμε, μέχρι τον 20ό αιώνα δεν έγιναν αντικείμενο σημαντικού καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος. Πολλά από τα πιο σημαντικά μνημεία που έγιναν πρόσφατα παγκόσμια τουριστικά κέντρα, όπως οι πόλεις των Μάγια ή το Μάτσου Πίτσου, δεν ήταν γνωστά ή δεν είχαν βρεθεί ακόμα.

Εν συντομία, ό,τι και αν ήταν εκείνο που οι κατακτητές και οι άποικοι έλπιζαν να πάρουν από τον Νέο Κόσμο, δεν περίμεναν, πάντως, να μάθουν και πολλά από τους κατοίκους του που θά είχαν κάποια αξία στον Παλαιό Κόσμο. Το πιο ενδιαφέρον και διδακτικό πράγμα που πήραν ήταν απλώς το καινούργιο: την ανακάλυψη άλλων ανθρώπινων κοινωνιών, που ήταν άγνωστες και άδιαμεσολάβητες από την ιστορία, τη λογοτεχνία ή την προφορική παράδοση. Την ανακάλυψη περιοχών με γεωλογικές και κλιματολογικές δομές διαφορετικές από εκείνες της Ευρώπης και με μία, σε μεγάλο βαθμό, παράξενη, πλούσια, αλλά και έντελως άγνωστη χλωρίδα και πανίδα, που σε μερικές περιοχές έμοιαζε με παράδεισο. Η αντιπαράθεση με το καινούργιο ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα ή επίδραση της Αμερικής στην ευρωπαϊκή κουλτούρα. Έχει υποστηριχθεί ότι αυτή προκάλεσε τη δημιουργία της έννοιας της ιδανικής κοινωνίας ή της Ουτοπίας στην Ευρώπη. Δεν χρειάζεται να σας θυμίσω ότι αυτός που ανακάλυψε την Ουτοπία στο βιβλίο του Τόμας Μούρ ήταν βέρος Πορτογάλος που ταξίδεψε με τον Αμερικό Βεσπούτσι στη Νέα Καστίλη, αλλά έμεινε εκεί, μετά την επιστροφή του Βεσπούτσι, για να ξερευνήσει τον Νέο Κόσμο ακόμα περισσότερο. Έξις και ίσως περισσότερο σημαντικό ήταν το «καινούργιο» που προσέφερε ή Αμερική ως ερέθισμα για την αναθεώρηση της επιστημονικής μας κοσμοαντίληψης. Στον 19ο αιώνα η έμφυση της Νότιας Αμερικής οδήγησε τον Δαρβίνο και τον Ράσελ Ουάλας να μορφοποιήσουν εξελικτικές θεωρίες. Ο ίδιος ο Δαρβίνος το παραδέχεται στις πρώτες προτάσεις της *Καταγωγής των Ειδών*.

Στους χώρους της πολιτικής, των θεσμών και της ύψους διανοήσης, με δεβαιότητα μπορούμε να πούμε ότι οι Ευρωπαίοι θεώρησαν, μέχρι την εποχή της ανεξαρτησίας της Βόρειας Αμερικής, ότι δεν είχαν να μάθουν τίποτε από τον Νέο Κόσμο. Οι θεσμοί του Νέου Κόσμου προέρχονταν από τους αντίστοιχους του Παλαιού. Η κουλτούρα και οι τέχνες του ήταν μακρινές επαρχιώτικες εκδοχές των προτύπων της μητρόπολης. Στο πολιτικό επίπεδο, όλα άλλαξαν δραματικά με την επανάσταση των αμερικανικών αποικιών, γιατί, μετά απ' αυτή, ο Νέος Κόσμος έγινε το υπόδειγμα της πολιτικής καινοτομίας, σε μία εποχή άνοδο κληρώτης ή αποτυχημένης επανάστασης στη μητρόπολη. Η Αμερική ήταν μία ήπειρος δημοκρατιών σε έναν κόσμο της μοναρχίας και οι ΗΠΑ υπήρξαν ο πρωτοπόρος της πολιτικής δημοκρατίας. Παρ' όλ' αυτά, ακόμα και στην πολιτική, ο Παλαιός Κόσμος δεν έχασε απόλυτα την ηγεμονία του. Η Γαλλική Επανάσταση υπήρξε καθολικότερο μοντέλο από την επανάσταση στις αμερικανικές αποικίες και η τρίχρωμη σημαία έγινε το κυρίαρχο πρότυπο για τις εθνικές σημαίες, ακόμα και στη Λατινική Αμερική. Όμως, ο Νέος Κόσμος παρέμεινε σε εξάρτηση από τον Παλαιό, στη σκέψη και στις τέχνες, ενώ ελάχιστοι πλούσιοι ή μορφωμένοι Αμερικανοί τό άμφισβήτησαν μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα.

Η μάζα του αμερικανικού πληθυσμού, των γηγενών, των σκλάβων ή των αποίκων, αν γνώριζε κάτι για την Ευρώπη ήταν πώς δεν ζούσε σε μία χειρότερη εκδοχή της μητρόπολης. Οι Κρεολοί ή οι άποικοι υπήρξαν ίσως οι πιο συνειδητοί «Αμερικανοί», ενώ είναι σαφές ότι, με αριθμητικά ελάχιστα εξαιρέσεις, οι ντόπιοι και οι μεστίτζο (Ισπανοϊνδιάνοι) ζούσαν σε μία κατάσταση πολιτιστικής έπιμειξίας (πολιτιστικού συγκριτισμού) που αναμείγνε ευρωπαϊκά και αυτόχθονα στοιχεία. Η αποικιακή/κρεόλ εκδοχή της κουλτούρας του Νέου Κόσμου συνδυάστηκε με αυτόχθονες εκδοχές σε ποικίλους βαθμούς. Στο ένα άκρο βρίσκουμε περιοχές με ισχυρή ευρωπαϊκή εγκατάσταση — αστικές ή στην ύπαιθρο — και συγκριτικά ασθενή αυτό-

χθονα πληθυσμό, περιοχές τις οποίες οι άποικοι μπορούσαν να τις θεωρήσουν σαν άδεια γη και στις οποίες οι γηγενείς έπρεπε, απλώς, να έξολοθρευτούν. Για «πρακτικούς» λόγους οι αυτόχθονες κάτοικοι των ΗΠΑ δεν άφησαν σημαντικές επιδράσεις στην κουλτούρα των ΗΠΑ μετά την πρώτη έταφή τους με τους άποίκους, παρ' όσον κάτι που ήταν έξω από αυτή. Στο άλλο άκρο συναντάμε μικρές εγκαταστάσεις αποίκων ή πρωτοπόρων, στα σύνορα ανεξερευνητων περιοχών ή σε περιοχές που κυριαρχούν οι γηγενείς. Στις εγκαταστάσεις αυτές, είναι πιθανόν οι άποικοι, σε μεγάλο βαθμό, να έπηρεάστηκαν από τους αυτόχθονες. Στην ειδική περίπτωση της Παραγουάης και στις γειτονικές περιοχές της σημερινής Βραζιλίας και Αργεντινής, μία τοπική γλώσσα, η γκουαρινί, έγινε το κύριο μέσο επικοινωνίας μεταξύ των λευκών αποίκων της περιοχής, αλλά αυτό αποτελεί έξαιρέση. Και πάλι, όπως είναι εύλογο, η επίδραση της ευρωπαϊκής σκέψης και κουλτούρας αυξάνεται καθώς κινούμαστε από τους λιγότερο στους περισσότερο μορφωμένους, ενώ φθάνει στο χαμηλότερο σημείο μεταξύ των αγράμματων. Παρ' όλ' αυτά, οι περισσότεροι κάτοικοι του δυτικού ήμισφαιρίου, πριν από την εποχή της μαζικής μετανάστευσης από την Ευρώπη στον Βορρά και στο νότιο τμήμα της Νότιας Αμερικής, ζούσαν σε μία κατάσταση πολιτιστικού συγκριτισμού του Νέου Κόσμου, που έσμιγε στοιχεία και από τους δύο κόσμους.

Η επίδραση που είχε ή Αμερική στην κουλτούρα του Παλαιού Κόσμου ήταν μόνο εκείνη στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω. Έδώ πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ της επίδρασης της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής απ' ενός και της επίδρασης της Βόρειας Αμερικής, και ιδιαίτερα των ΗΠΑ, απ' έτερου, για δύο λόγους. Έπειδή ή επίδραση των ΗΠΑ αυξήθηκε τρομακτικά με τον μετασχηματισμό αυτής της χώρας στη μεγαλύτερη βιομηχανική οικονομία του 20ου αιώνα και στο πρότυπο του πλούτου και της τεχνολογικής εξέλιξης και, άργότερα, με την ανάδειξη της σε υπερδύναμη. Σχεδόν καθέτι που προέρχεται από εκεί έμπεριέχει ένα σημαντικό «αποτέλεσμα επίδειξης» και είναι πολύ πιθανόν να προκαλέσει τη μίμηση. Αν θέλουμε να εκτιμήσουμε την ισχύ αυτής της επίδρασης, αρκεί μόνο να συγκρίνουμε την έπιρροή που ασκούν οι ΗΠΑ με εκείνη του Καναδά στη Βρετανία και τη Γαλλία. Ο Καναδάς είναι, στο κάτω κάτω, μία από τις επτά πιο ισχυρές οικονομίες παγκοσμίως. Αντίθετα, όμως, με τις ΗΠΑ ή τη Βρετανία και τη Γαλλία, ο Καναδάς παραμένει μία επαρχιώτικη χώρα στην κουλτούρα, αν και μερικές φορές ξεπήδησαν ενδιαφέροντα πράγματα και άνθρωποι. Έξάλλου, από τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα, οι ΗΠΑ υπήρξαν ένα υπόδειγμα πολιτικού συστήματος για τον υπόλοιπο κόσμο, αν και, όπως κατέληξε, το υπόδειγμα αυτό δεν βρήκε πολλούς μιμητές. Στην αρχή δεν υπήρχε τίποτε ιδιαίτερα αμερικανικό σ' αυτό το υπόδειγμα, εκτός από το γεγονός ότι ιδέες κοινές μεταξύ των προοδευτικών διανοουμένων σ' όλη την Ευρώπη οδήγησαν σε έναν πολιτικό μετασχηματισμό πέραν του Ατλαντικού. Άργότερα και πάλι ή αυξανόμενη ισχύς των ΗΠΑ ενίσχυσε την έπιρροή τους. Το New Deal του Ρούζβελτ ήταν ένα φαινόμενο παγκόσμιου ενδιαφέροντος, αλλά, την ίδια εποχή, ή περίοδος του Καρδένα στο Μεξικό θεωρήθηκε ως κάτι που άφορούσε μόνο τους Μεξικάνους. Η ίδια κατάσταση ισχύει και στο πιο άσχηρα όριζόμενο επίπεδο της κουλτούρας. Όλοι μας γνωρίζουμε τους καουμπόους της παλαιάς Δύσης των ΗΠΑ. Οι Μεξικάνοι βακέρος, από τους οποίους οι καουμπόους πήραν την ένδυμασία, τά εργαλεία, ακόμα και την ορολογία, δεν είναι γνωστοί στην ύψηλιο. Χωρίς άμφισβόλια, αν τό Χόλλυγουντ ήταν σ' ένα μεξικάνικο Λός Άντζελες και όχι σ' αυτό των γιάνκνις, τά έπι της Άγριας Δύσης θά έδιναν μεγαλύτερη προσοχή στη Λατινική Αμερική.

Μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί ότι, κατά κάποιο τρόπο, οι ΗΠΑ αντιπροσωπεύουν έναν πολιτισμό, μία οικονομία, ένα πολιτικό σύστημα περισσότερο νεοκοσμικό από οποιαδήποτε άλλη χώρα της αμερικανικής ήπειρου και αυτό γιατί εκεί έγινε μία

πιό ολοκληρωμένη τομή ως προς τούς θεσμούς του Παλαιού Κόσμου απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη υπερατλαντική άποικία της Ευρώπης. Άκόμα και σήμερα, οί επισκέπτες από την Ευρώπη θεωρούν την κοινωνία των ΗΠΑ, σε πολλά πράγματα, περισσότερο παράξενη και δυσνόητη από τις χώρες της Λατινικής Άμερικής. Κατά κάποιο τρόπο, ή ανάδειξη τών ΗΠΑ στη θέση της παγκόσμιας κυρίαρχης οικονομίας και υπερδύναμης οφείλει πολλά στη θέση που κατείχε στον Νέο Κόσμο —π.χ. στη δυνατότητα διηπειρωτικής έδαφικής επέκτασης—, αλλά δέν θά ήθελα νά τονίσω υπερβολικά τή σημασία αυτών τών παραγόντων. Άν ή άνοδος τών ΗΠΑ έρμηνευθεί από τό γεγονός ότι ήταν μία νέα χώρα σ' έναν νέο κόσμο, τότε πώς θά έρμηνεύσουμε την άνοδο της Άιαπωνίας;

Δέν θέλω νά αναλύσω τις πολιτιστικές επιπτώσεις τών ΗΠΑ στην Ευρώπη, άν και όταν οί περισσότεροι από έμάς σκέφτονται την επίδραση της Άμερικής στην Ευρώπη αυτό έχουμε στό μυαλό μας. Θέλω νά μελετήσω τις πολιτιστικές επιδράσεις που άσκησε ή Άμερική στό σύνολό της, επιδράσεις που δέν βασίζονται στό μέγεθος, τόν πλοΰτο ή τή δύναμη τών χωρών από τις όποιες προέκυψαν. Για νά αναφερθώ στην άκραία περίπτωση του Ρούμπεν Ντάριο στη λογοτεχνία, ή σημασία που είχε στην ιστορία της σύγχρονης ισπανικής ποίησης ήταν τόσο μεγάλη που έρχεται σε αντίθεση με τή σημασία της χώρας του, της Νικαράγουας, ή όποια στις άρχές του 20ού αιώνα ήταν άμελητέα.

Άν αναλύσουμε τό ισοζύγιο τών στοιχείων από την Ευρώπη και τόν Νέο Κόσμο στην κουλτούρα, γίνεται φανερή μία ενδιαφέρουσα αντίθεση μεταξύ της κουλτούρας τών έλίτ ή της ύψηλης κουλτούρας και της λαϊκής κουλτούρας. Στην ύψηλή κουλτούρα τό ισοζύγιο έγερνε υπέρ του Παλαιού Κόσμου, μέχρι την τελευταία περίοδο του 20ού αιώνα, παρά τό τρομακτικό κύρος, τούς πόρους και τή δημιουργικότητα τών ΗΠΑ. Η άμερικανική ήπειρος εισάγει άκόμα και σήμερα ταλέντα και ιδέες και αυτό γίνεται περισσότερο από πουθενά άλλου στις ΗΠΑ, άκόμα και στην περιοχή του μεγαλύτερου θριάμβου της, στό χώρο της διανόησης, στην επιστημονική έρευνα. Στις λοιπές χώρες της Άμερικής ή ήγεμονία του Παλαιού Κόσμου συνεχίζεται στους κύκλους τών διαγνομένων, άν και μερικές μητροπόλεις έχουν ήδη μάθει ότι ή πολιτιστική τους άνωτερότη-

τα έναντι τών πρώην άποικιών τους έχει σθήσει.

Όμως, άκόμα και στό χώρο της ύψηλης κουλτούρας, ό Παλαιός Κόσμος, με αυξανόμενο ρυθμό, έχει άντιληφθεί την επίδραση του Νέου, άν και μέ κάποια καθυστέρηση ως προς την επίσημη άναγνώριση. Τά Βραβεία Νόμπελ άρχισαν νά δίνονται σε Βορειοαμερικανούς συγγραφείς από τό 1930 και στους Λατινοαμερικανούς από τά τέλη της δεκαετίας του 1960. Έντούτοις, ή λογοτεχνία τών ΗΠΑ έχει γίνει άποδεκτή ως σημαντική και άνεξάρτητη συνιστώσα της παγκόσμιας λογοτεχνίας έδώ και τουλάχιστον 150 χρόνια. Η λογοτεχνία της Λατινικής Άμερικής ήταν δύσκολο νά άσκήσει επιδράσεις έξω από τή γλωσσική ζώνη της Ίθρηικής, αλλά έκανε σημαντικά θέματα στό δεύτερο μισό του παρόντος αιώνα και σήμερα άσκει μεγαλύτερη επίδραση σε διεθνές επίπεδο από τή λογοτεχνική παραγωγή τών ΗΠΑ.

Χωρίς άμφιβολία, σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται στην Κουβανέζικη Έπανάσταση που, άν και μικρή σε σχέση με τά διεθνή πρότυπα, ήταν τό πρώτο αποκλειστικά λατινοαμερικανικό συμβάν που είχε παγκόσμια άπήχηση, μετά από την έκτέλεση του Μαξιμιλιανού στην εποχή της, ή πολύ μεγαλύτερη μεξικάνικη έπανάσταση επισκιάσθηκε από τά γεγονότα στη Ρωσία, άν και πέτυχε μία σημαντική πολιτιστική προβολή με την μεξικάνικη επαναστατική ζωγραφική — την πρώτη που άναγνωρίσθηκε διεθνώς ως εικαστική τέχνη μοντέρνου χαρακτήρα που δημιουργήθηκε στην άμερικανική ήπειρο. Η έπανάσταση είναι τό μυστικό όπλο της λατινοαμερικανικής ύψηλης κουλτούρας στό έξωτερικό και ενισχύθηκε από τή μόδα για «έπαναστατικό τουρισμό» σ' αυτή την περιοχή από τό 1959, ιδιαίτερα μεταξύ διανοουμένων που βρήκαν ότι ή εκμάθηση της ισπανικής και πορτογαλέζικης γλώσσας ήταν ευκολότερη από τά άραβικά ή από τις γλώσσες της νοτιοανατολικής Άσίας. Έπιπροσθέτως, άκόμα και σήμερα, οί έλπίδες για την έπανάσταση έχουν διατηρηθεί καλύτερα έδώ από όποιοδήποτε άλλο μέρος και τό ίδιο ισχύει για τή θετική εικόνα της έπανάστασης, όπως λ.χ. στό Μεξικό. Η Λατινική Άμερική είναι ή τελευταία έπαλξη της Άριστεράς παγκοσμίως. Γι' αυτόν τό λόγο ή λογοτεχνία της έχει άποφύγει τις χειρότερες συνέπειες της ιδιωτεύουσας φαντασίας. Άλλά για πόσο καιρό άκόμα;

Σε σύγκριση με την άμφιλεγόμενη τύχη τών έκδοχών της ύψη-

λῆς κουλτούρας τῆς Ἀμερικῆς, οἱ ἀμερικανικές λαϊκές κουλτούρες ἀπό τό μέσον ἤ, τό ἀργότερο, ἀπό τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα ἐδειξαν μιᾶ ἀξιοσημείωτη δύναμη νά μπολιάσουν τόν Παλαιό Κόσμο. Πρόκειται καί πάλι γιά μιᾶ χαρακτηριστική ἐπιτυχία μιᾶς μεικτῆς κουλτούρας — στήν περίπτωση αὐτή μιᾶς εὐρωαμερικανικῆς κουλτούρας πού ἀναζωογονήθηκε ἀπό ἀφρικανικά στοιχεῖα. Οἱ χοροί καί ἡ λαϊκή μουσική τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς, τῆς Καραϊβικῆς καί τῆς Νότιας Ἀμερικῆς κατέκτησαν τήν Εὐρώπη ἀπό τήν ἀρχή τοῦ 20ου αἰώνα καί συνεχίζουν τήν προέλασή τους ἀπό τό ταγκό, τό μαχίχε καί τό ραγκ-τάμ ὡς σήμερα. Σήμερα, ἡ μαζική λαϊκή μουσική τῆς διομηχανικῆς κοινωνίας προέρχεται κυρίως ἀπό τό δυτικό ἡμισφαίριο, ἐνῶ ὁ ὑπερατλαντική μουσική τῆς ὑψηλῆς κουλτούρας, ἀπό τό Κολόν στού Μπουένος Ἄιρες ὡς τό Λίνκολν Σέντρ στή Νέα Ὑόρκη, παραμένει δέσμια τῆς Εὐρώπης.

Ἄς μὴν ὑποτιμήσουμε αὐτές τίς πολιτιστικές ἐπιδράσεις τοῦ Νέου Κόσμου. Ἡ λαϊκή κουλτούρα εἶναι ἡ παγκόσμια κουλτούρα τοῦ αἰώνα μας. Τήν μοιραζόμαστε ὅλοι, ἀκόμα καί οἱ πῶ ἀπαιτητικοί διανοούμενοι. Ἡ ὑψηλή κουλτούρα ἀνήκει σέ μειονότητες καί, μερικές φορές, σέ ἐξαιρετικά ὀλιγομελεῖς μειονότητες. Λέγοντας αὐτά δέν διατυπώνω μιᾶ ἠθική κρίση. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, δηλώνω τήν ὑπαρξή μιᾶς «σύγκρουσης» διαφορετικῶν μορφῶν κουλτούρας. Ἄν ὑπάρχει μιᾶ γνήσια σύγκρουση σ' αὐτό τόν τομέα, στοῦ χώρου τῆς κουλτούρας μεταξύ Νέου καί Παλαιοῦ Κόσμου, θά τήν ἐντοπίσουμε ἐδῶ: μεταξύ μιᾶς κουλτούρας τοῦ Νέου Κόσμου, πού ἡ κύρια δύναμη καί ἡ δυναμική της εἶναι ἡ λαϊκότητά της, καί μιᾶς κουλτούρας τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου, πού ἡ ἐπίδρασή της στόν Νέο ἔχει μεθοδευθεῖ, ἀποκλειστικά σχεδόν, ἀπό τίς ἐλίτ καί τίς ἡγεσίες.

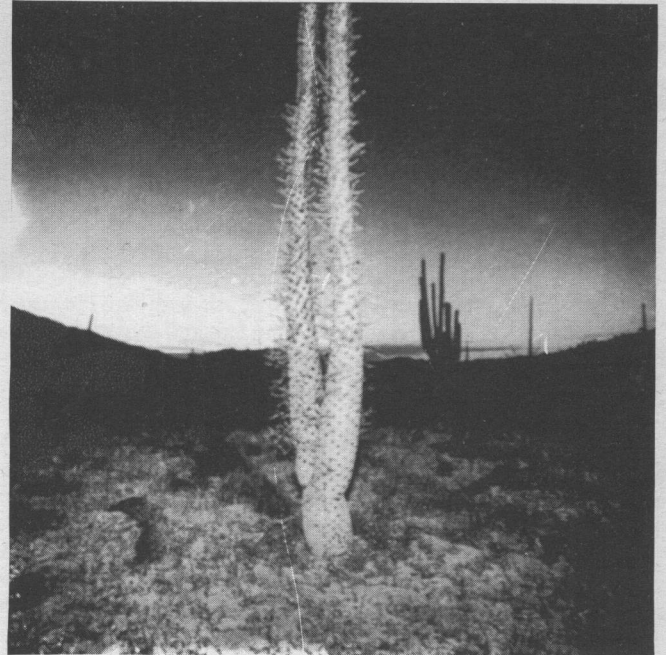
Αὐτή ἡ ἀντίθεση προσδίδει μιᾶ εἰδική χροιά στοῦ κύριου ἐπιχειρήματός μου. Ὁ πῶ σημαντικός τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐπέδρασε ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Νέου Κόσμου στόν Παλαιό εἶναι μέσω μιᾶς, σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου, ἀνώνυμης διαδικασίας κατάκτησης τῶν μαζῶν πού ξεκίνησε ἀπό τή Δύση. Ἡ σημαντικότερη συνεισφορά τῆς ἀμερικανικῆς ἠπείρου στόν Παλαιό Κόσμο ἦταν νά δώσει σ' ὅλο τόν κόσμο ἕνα κέρασ τῆς Ἀμαθλίας γεμάτο μέ ἄγρια καί καλλιεργημένα προϊόντα, κυρίως φυτά, χωρίς τά ὁποῖα δέν θά μπορούσαμε νά διανοηθοῦμε τόν σημερινό κόσμο. Μπορεῖ νά πεῖτε ὅτι αὐτό δέν ἀφορᾶ μέ κανένα τρόπο τήν κουλτούρα. Ἀλλά αὐτά πού καλλιεργοῦμε καί τρώμε, ιδιαίτερα ἄν πρόκειται γιά κάποιο νέο εἶδος πού δέν μᾶς εἶναι οἰκείο, ἢ ἀκόμα γιά μιᾶ ἐντελῶς νέα μορφή κατανάλωσης, ἐπιηρεάζουν καί μποροῦν νά μετασχηματίσουν ὄχι ἀπλῶς τήν κατανάλωσή μας ἀλλά τόν γενικότερο τρόπο ζωῆς μας.

Ἄς δοῦμε μόνο τά βασικά τρόφιμα. Τέσσερις ἀπό τίς ἐπτὰ σημαντικότερες καλλιέργειες σήμερα σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο προέρχονται ἀπό τήν Ἀμερική: οἱ πατάτες, ὁ ἀραβόσιτος, ἡ μανιόκα καί οἱ γλυκοπατάτες (τά ὑπόλοιπα τρία εἶναι τό σιτάρι, τό κριθάρι καί τό ρύζι). Τό κλασικό ἔργο γιά τήν Ἱστορία καί τίς κοινωνικές ἐπιπτώσεις τῆς πατάτας γράφτηκε ἀπό τόν Ρέντκλιφ Σάλαμαν τό 1949. Τό *La historia de un bastardo: maíz y capitalismo* τοῦ Ἀρτούρο Βαρμάν δημοσιεύθηκε τό 1988. Καί οἱ δύο αὐτές ἐξοχες μελέτες δείχνουν πόσο πέρα ἀπό τό φαγητό μᾶς ὁδηγεῖ ἡ κοινωνική ἱστορία αὐτῶν τῶν καλλιεργειῶν.

Ἀλλά τί νά ποῦμε γιά τά προϊόντα τοῦ Νέου Κόσμου πού δέν ἦταν ἀπλά ὑποκατάστατα γιά πράγματα πού ἤδη κατανάλωνε ὁ Παλαιός Κόσμος, ἀλλά ἀνοιξαν νέες προοπτικές, καθόρισαν νέους τρόπους ζωῆς: τή σοκολάτα, τόν καπνό, τήν κοκαΐνη; Ἡ γιά ἐκεῖνα πού ἔγιναν κρίσιμα συστατικά καινοτομιῶν, ὅπως ἡ τσίχλα ἢ ἡ Κόκα κόλα (ἀκόμη καί ἄν ἔχασε τό ἀρχικό συστατικό ἀπό κοκαΐνη), τό τόνικ στοῦ τζίν; Ἡ γιά τίς σημαντικές προσθήκες στήν παγκόσμια ἰατρική φαρμακολογία, ὅπως τό κινίνο, πού ἦταν γιά μεγάλο χρονικό διάστημα τό μόνο φάρμακο κατά τῆς ἐλονοσίας; Ἡ γιά τά ἠλιοτρόπια πού ζωγράφισαν ὁ Ρέμπραντ καί ὁ Βάν Γκόγκ, τά φυσίκια καί τούς ξηρούς καρπούς, χωρίς τά ὁποῖα θά ἦταν ἡμιτελής ἡ σύγχρονη δυτική κοινωνικότητα γιά νά μὴν ἀναφέρω τίς πῶ

πρακτικές χρήσεις τους ὡς πρώτων ὑλῶν φυτικῶν ἐλαίων;

Αὐτό πού ὑποστηρίζω εἶναι ὅτι ἡ ἀποδοχή νέων προϊόντων, ἢ ἀκόμα, σέ παραδοσιακές ἀγροτικές κοινωνίες, ἢ μετατόπιση τῆς διατροφῆς ἀπό ἕνα βασικό εἶδος σέ κάποιο ἄλλο ἐμπεριέχει κάτι πολύ περισσότερο ἀπό μιᾶ μεταβολή στίς καταναλωτικές ἐπιλογές. Οἱ πατάτες καί ὁ ἀραβόσιτος μποροῦσαν νά θρέψουν πολύ περισσότερους ἀνθρώπους ἀνά μονάδα καλλιεργημένης ἔκτασης ἀπό τίς παλαιότερες καλλιέργειες. Γνωρίζουμε τί ἔγινε ὅταν ραγδαία αὐξανόμενοι πληθυσμοί ἐξαρτήθηκαν ἀπό μιᾶ μόνο καλλιέργεια. Ἡ ἱστορία τῆς Ἰρλανδίας εἶναι ἕνα τραγικό παράδειγμα. Ἀλλά ποιός μπορεῖ νά ἰσχυρισθεῖ ὅτι ὁ μετασχηματισμός τῆς Ἰρλανδίας σέ μιᾶ μονοκαλλιέργεια πατάτας, ὁ μεγάλος λυμός πού ἀκολούθησε καί ἡ μαζική αἱμορραγία τοῦ πληθυσμοῦ πού ἀρχισε ἀπό τότε δέν ἔχουν πολιτιστικές συνέπειες, γιά νά μὴν ἀναφερθοῦμε στίς πολιτικές συνέπειες, καί γιά τίς δύο ἀκτές τοῦ Ἀτλαντικοῦ: χωρίς τόν Πιζάρο κάτι τέτοιο δέν θά εἶχε γίνει.

Καθετί πού σχετίζεται μέ τή χρήση τοῦ καπνοῦ, πού ἦταν ἄγνωστος ἔξω ἀπό τήν Ἀμερική πρὶν τήν κατάκτηση, ἔχει πολιτιστικές συνέπειες. Δέν χρειαζόταν νά τό πῶ αὐτό στή Σεβίλλη, ὅπου πρὶν λίγο καιρό συζητούσαμε αὐτά τά θέματα, ἐκεῖ πού ἡ Κάμεν συνάντησε τόν Ντόν Χοσέ στήν περιφέρεια Real Fabrica de Tobacos (Βασιλικό Ἐργοστάσιο Καπνοῦ). Καθετί σχετικό μέ τή χρήση τοῦ καπνοῦ εἶναι δεμένο μέ ἀνθρώπινα συναισθήματα, ἰδέες, ἐλπίδες καί φόβους: ἀπό τό τελευταῖο τσιγάρο πού προσφέρεται στόν θανατοποινίτη πρὶν τήν ἐκτέλεση μέχρι τόν καπνιστή πού αὐτόματα ἀνάδει ἕνα τσιγάρο μετά τήν ἐρωτική συνέντευξη. Ἀκόμη καί ἡ ἐκστρατεία γιά τόν περιορισμό τοῦ καπνίσματος — πού ἔχει μεγαλύτερη ἐπιτυχία στίς ἀγγλοσαξονικές χώρες παρά στίς ἄλλες — μᾶς ἀποκαλύπτει περισσότερα γιά τίς ἀπόψεις πού ἐπικρατοῦν στό τέλος τοῦ 20ου αἰώνα γιά τό πῶς πρέπει νά ζοῦμε, παρά γιά τίς ἐπιπτώσεις τῆς νικοτίνης στήν ὑγεία.

Μιλᾶμε, μέ δύο λόγια, γιά προϊόντα τοῦ Νέου Κόσμου πού ἦταν ἄγνωστα καί δέν μποροῦσαν παρά νά εἶναι ἄγνωστα πρὶν τήν κατάκτηση τῆς Ἀμερικῆς ἀλλά τά ὁποῖα ἔχουν μετασχηματίσει τόν Παλαιό Κόσμο ἀπό τότε δραματικά καί σέ ἀπρόβλεπτες κατευθύνσεις. Τό ἴδιο γίνεται καί σήμερα. Θά ἤθελα νά προσθέσω ὅτι σέ σχέση μ' αὐτό ὁ Παλαιός Κόσμος ὀφείλει περισσότερα στόν Νέο, παρά ἡ Ἀμερική στήν Εὐρώπη.

Αὐτό πού θέλω νά τονίσω εἶναι ὅτι τά προϊόντα αὐτά δέν «ἀνακαλύφθηκαν» ἀπλῶς ἀπό τούς Εὐρωπαίους. Ἀκόμα λι-

γότερο, οί Εὐρωπαῖοι δέν τά ἀναζήτησαν, ὅπως ἀναζήτησαν οί Κονκισταδόροι τό ἀσήμι καί τόν χρυσό. Ἦταν προϊόντα γνωστά, πού οί αὐτόχθονες κοινωνίες τά συνέλεγαν, τά καλλιεργοῦσαν συστηματικά καί τά μεταποιοῦσαν. Οί Κονκισταδόροι καί οί ἄποικοι ἔμαθαν πῶς νά τά παρασκευάζουν καί νά τά χρησιμοποιοῦν ἀπό τούς αὐτόχθονες. Ἄν οί ἄποικοι δέν ἀφήνονταν νά διδαχθοῦν ἀπό τούς αὐτόχθονες θά ἀντιμετώπιζαν τεράστιες δυσκολίες, ἴσως, μάλιστα, νά γινόταν ἀδύνατη ἡ ἐπιβίωσή τους. Μέχρι σήμερα, ἡ μεγάλη συμβολική ἑορτή τῶν ΗΠΑ, ἡ Ἡμέρα τῶν Εὐχαριστιῶν, καταγράφει ἕνα χρέος τῶν πρώτων ἀποίκων πρὸς τούς Ἰνδιάνους, πού ὁ ἐπερχόμενος πολιτισμός τῶν λευκῶν ξεπλήρωσε μέ τόν ἀφανισμό. Ἡ Ἡμέρα τῶν Εὐχαριστιῶν γιορτάζεται μέ φαγητό πού ἀποτελεῖται οὐσιαστικά ἀπό τρόφιμα τοῦ Νέου Κόσμου, τρόφιμα πού τήν σημασία τους γιά τήν ἐπιβίωση τήν ἔμαθαν οί ἄποικοι ἀπό τούς Ἰνδιάνους. Τό ἀποκορύφωμα, ὅπως γνωρίζουμε, εἶναι ἡ γαλοπούλα.

Τό ἐπιχειρήμα μου εἶναι ὅτι ἡ ἀληθινή φύση καί ἡ σημασία τῆς συνάντησης τῶν δύο πολιτισμῶν, πού ἄρχισε μέ τήν ἀποβίβαση τοῦ Κολόμβου στό πρῶτο νησί τῆς Καραϊβικῆς, δέν μπορεῖ νά γίνει κατανοητό μόνο μέ ὅρους τῆς συμβατικῆς ἱστορίας. Ἄν ἀναρωτηθοῦμε τί πῆραν οί Εὐρωπαῖοι ἀπό τήν κατάκτηση τοῦ Νέου Κόσμου, ἡ προφανής ἀπάντηση εἶναι μιὰ ἐπέκταση ὀρισμένων κρατῶν πού ὀρίζονται στή δυτική πλευρά τῆς γῆραιᾶς ἠπείρου. Ἐπέκταση πού συντελέσθηκε μέ τήν ἀποικιοκρατική ἰσχύ, μέ τόν πλοῦτο πού προῆλθε ἀπό τήν ἐργασία τῶν Ἰνδιάνων καί τῶν Ἀφρικανῶν, μέ τήν ἐγκατάσταση ἀποίκων καί μεταναστῶν ἀπό τίς εὐρωπαϊκές χώρες. Ἡ Ἀμερική ἦταν ἡ πρώτη περιοχὴ ἔξω ἀπό τήν Εὐρώπη στήν ὁποία ἀνατράπηκαν αὐτοκρατορίες ἀπὸ Εὐρωπαίους στρατιῶτες καί στήν ὁποία οί Εὐρωπαῖοι ἴδρυσαν Νέες Καστίλιες, Νέες Πορτογαλίες καί, ἀργότερα, Νέες Ἀγγλίες. Γιά χίλια χρόνια πρὶν τό 1492 ἡ κατάκτηση καί ἡ ἐγκατάσταση εἶχαν διαφοροποιητική φορὰ: ἀπό τήν Ἀσία καί τήν Ἀφρική στήν Εὐρώπη. Γι' αὐτό ἔχει ἱστορική σημασία τό γεγονός ὅτι ἡ ἡμερομηνία ἀνακάλυψης τῆς Ἀμερικῆς ἀπὸ τόν Κολόμβο συμπίπτει

μέ τήν ἡμερομηνία τῆς κατάκτησης τῆς Γρανάδας καί τήν ἀπέλαση τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τήν Ἰσπανία. Καί τά τρία γεγονότα εἶναι σύμβολα αὐτῆς τῆς ἀντιστροφῆς. Τό 1492 σημαδεύει τήν ἔναρξη τῆς εὐρωκεντρικῆς παγκόσμιας ἱστορίας, τῆς πεποίθησης ὅτι λίγες χώρες τῆς δυτικῆς καί κεντρικῆς Εὐρώπης προορίζονταν νά κατακτήσουν καί νά κυβερνήσουν τήν ὑφήλιο, τήν ἀρχή τῆς εὐρωπαϊκῆς μεγαλομανίας.

Αὐτά, ὅμως, εἶναι ὅλα περασμένες ἱστορίες. Ἡ Ἰσπανία, ἡ Πορτογαλία, ἡ Βρετανία, ἡ Γαλλία καί οί λοιπές χώρες ἔχουν πάψει ἐδῶ καί πολύ καιρό νά κυριαρχοῦν στήν Ἀμερική. Ἔχουν περιορισθεῖ, ἀπὸ παγκόσμιες δυνάμεις, ἔστω καί ἀπὸ «μεγάλες» δυνάμεις στό εὐρωπαϊκό πλαίσιο, σέ κρᾶτη πού μόνο τους δέν ἀσκοῦν ἰδιαίτερη ἐπιρροή ἀλλά εἶναι ἀξιόλογα μόνο στή συλλογικότητά τους, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται ἀπὸ τίς εὐρωπαϊκές κοινότητες. Ἡ Ἰσπανία καί ἡ Ἀγγλία ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι οί γλώσσες τους ἔχουν γίνει παγκόσμιες γλώσσες, καί αὐτό ἐξαιτίας τῆς παλαιᾶς κατάκτησης τῆς Ἀμερικῆς. Οἱ χώρες τῆς Ἀμερικῆς ἔχουν πάψει πρὸ πολλοῦ νά εἶναι ὑπερατλαντικές προεκτάσεις τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καί τῆς Ἀγγλίας ἀκόμα καί σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς τοπικές ἐλίτ. Ἡ ἐποχὴ τῆς «εὐρωπαϊκῆς ἐπέκτασης», ἕνα κεφάλαιο πού οἱ φοιτητές τῆς ἱστορίας, ὅταν ἤμουν νέος, μέ ὑπερηφάνεια μελετοῦσαν, ἔχει τελειώσει.

Ὅμως, ἄλλες ἄμεσες συνέπειες τῆς κατάκτησης καί τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Ἀμερικῆς ἐξακολουθοῦν νά ὑφίστανται. Δέν ἀφοροῦν διάσημους ἄνδρες ἢ κυβερνήσεις. Παρ' ὅλ' αὐτά, ἔχουν μετασηματίσει τήν ὕλη τῆς ζωῆς στήν Εὐρώπη γιά τά καλά. Καί τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἄλλες ἠπείρους. Ὅταν ἡ πολιτική, κοινωνική, οἰκονομική ἱστορία τοῦ σύγχρονου κόσμου γραφεῖ μέ πιὸ ρεαλιστικούς ὅρους, ἡ κατάκτηση τῆς νότιας Εὐρώπης ἀπὸ τόν ἀραβόσιτο, τῆς βόρειας καί ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἀπὸ τήν πατάτα καί ὅλης τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τόν καπνὸ καί, πιὸ πρόσφατα, ἀπὸ τήν Κόκα κόλα, θά δεიχθοῦν πιὸ βαρυσήμαντα γεγονότα ἀπὸ τόν χρυσό καί τό ἀσήμι, γιά χάρη τῶν ὁποίων ὑποτάχθηκαν οἱ χώρες τῆς Ἀμερικῆς.

Τό σολωμικό κείμενο ως «σημαίνουσα πρακτική»*

του Έρατοσθένη Κατωμένου

Αν υποθέσουμε πώς, υποχωρώντας στον πειρασμό των άπλων και μονοσήμαντων απαντήσεων, έπρεπε να ορίσουμε την ιδιαιτερότητα της ώριμης σολωμικής παραγωγής με ένα μόνο, τό πιο χαρακτηριστικό της, γνώρισμα, ή εϋστοχότερη απάντηση θά ήταν αυτό που πραγματικά την ξεχωρίζει από κάθε άλλη συγγενική της έκδοχή: ότι ο ποιητής δέν τελειώνει τά έργα του· κατά την εϋστοχη διατύπωση του Βάρναλη, «πάντα τά έγραφε και ποτέσ του δέν τά έγραφε» (1957:113). Και σ' αυτό ο Σολωμός αποτελεί, στην εποχή του, περίπτωση μοναδική. Ποιός άλλος ποιητής, ρομαντικός ή μή, θιασώτης (θεωρητικός ή πρακτικός) του «άποσπασματικού» («ήμιτελοϋς» ή «άτελοϋς») ποιήματος, αφιέρωσε ολόκληρη τή ζωή του στην ποιητική δημιουργία, χωρίς ωστόσο να θεωρήσει τελειωμένο και δημοσιεύσιμο κανένα έργο του¹; Τό φαινόμενο μπορεί ίσως να εκφράζει μιá στάση οϋσιωδώς ρομαντική, αλλά δέν εξηγείται επαρκώς με τή θεωρία του «άτελοϋς», γιατί ή αισθητική της άποσπασματικής ή άτελοϋς μορφής συνδέεται αναγκαία με τή δημοσιοποίησή της, πού είναι ο μόνος τρόπος για να λειτουργήσει στό δέκτη ως σκόπιμη αισθητική έπιλογή. Άλλιώς, τό πιθανότερο είναι να εκληφθεί —όπως έγινε στην περίπτωση του Σολωμού— ως άδυναμία. Κι από αυτή τή άποψη, ή έμφαση πού δίνεται στη διάσταση της άποσπασματικότητας και του ήμιτελοϋς² είναι, σε κάποιο βαθμό, παραμορφωτική, γιατί μετατοπίζει τό βάρος σε ένα μορφολογικό σύμπτωμα και όχι στην οϋσία του φαινομένου. Και ίσως άδικεί τή μοναδικότητα του Σολωμού, για τόν όποιο ή ποιητική έκφραση είναι κάτι πολύ παραπάνω από άπλή αισθητική σύμβαση· είναι τρόπος ύπαρξης, σφραγισμένος από τή αποκλειστική, επώδυνη, άνυστερόβουλη άφοσίωση και άνάλωση μιáς ολόκληρης ζωής, υπό συνθήκες ενός άπίστευτου «παραδαρμού»³. Κατανοούμε τά πλεονεκτήματα και τήν ασφάλεια πού προσφέρει μιá έρμηνεία «διά του γνωστού» και μάλιστα στά συγκριτολογικά πλαίσια της επίδρασης ενός ισχυρού — σύγχρονου με τό έργο— ρεύματος ιδεών. Ύπάρχει, ωστόσο, πάντα μιá απόσταση άνάμεσα στη σολω-

μική περίπτωση και τό υποθετικό αισθητικό πρότυπο, πού τήν κάνει πιο ύπολογίσιμη τό γεγονός ότι ο Σολωμός, πού στις ιταλικές του σημειώσεις καταγράφει όλες τις φιλοσοφικές και αισθητικές άρχές πού τόν άπασχολούν, θεωρητικά ή πρακτικά (ώς «συνταγές» ποιητικής γραφής), δέν σημειώνει ούτε λέξη για τήν αισθητική του «ήμιτελοϋς ποιήματος». Τόση άπουσία μέριμνας για τό πώς θά διαβαστεί τό έργο του από ένα κοινό έντελώς άπροετοίμαστο για τήν αισθητική του άποσπασματος δέν είναι ένα άμελητέο δεδομένο. Άκόμη ή ο ίδιος ο Πολυλάς φαίνεται, όπως είπαμε, άνυποψίαστος άπέναντι σ' αυτή τήν έρμηνευτική έκδοχή,

* Προδημοσίευση από τόν υπό έκδοση τόμο: «Καλή 'ναι ή μαύρη πέτρα σου». Έρμηνευτικά κλειδιά στό Σολωμό (Βιβλιοπωλείο τής Έστίας).

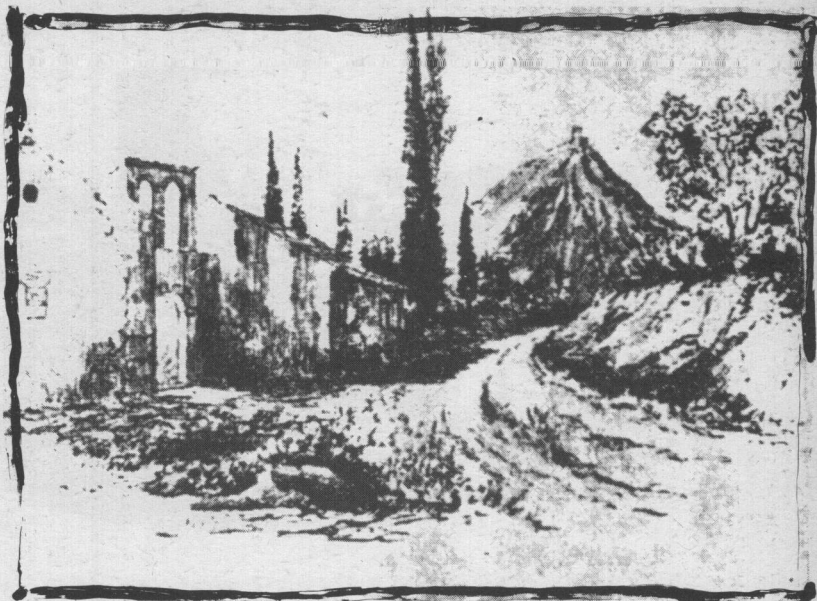
1. Η εξαίρεση του «Ύμνου» σε μιá πρώιμη φάση (αργότερα, καθώς ξερούμε, τόν άποκήρυξε), καθώς και ή ιδιόμορφη περίπτωση του γνωστού «άποσπάσματος» 25 του «Λάμπρου» στην Ίονιο Άνθολογία (πού δημοσιεύεται άνωνωμο: Φάκ. Α', Ιανουάριος 1934) επιβεβαιώνουν τόν κανόνα.

2. Βλ. Στέφ. Ροζάνης, *Η αισθητική του άποσπάσματος. Μιά χριτική προσέγγιση στο «Λάμπρο» του Σολωμού*, Άθήναι, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, 1985, 15-30, Γ. Βελουδής, *1. Σολωμός, Ρομαντική ποίηση και ποιητική. Οι γερμανικές επίδρασεις*, Άθήναι, Γνώση, 1989, 374-395 και άλλοι (οι παραπομπές στο έξής θά γίνονται σε όνομα συγγραφέα, χρονολογία έκδοσης και σελίδα — βλ. στο τέλος τις συντομογραφίες μαζί με τούς πλήρεις τίτλους της βιβλιογραφίας).

3. Ο όρος είναι του ίδιου του ποιητή από γράμμα του στον Γεώργιο Μαρκορά: Α. Πολίτης, *Ο Σολωμός στα γράμματά του*, Άθήναι, Έστία, 1956, σ. 29.

πού ἂν τή γνώριζε (ἀπό τόν ποιητή ἢ ἀπό κοινές βιβλιακές πηγές) ἀναμφίβολα θά τήν ἀξιοποιῶσε, ἀφοῦ τοῦ πρόσφερε ἕνα ἔγκυρο θεωρητικό κλειδί γιά νά ἐρμηνεύσει τό σκανδαλώδες — ἀκόμη καί γιά τό ἄμεσο σολωμικό περιβάλλον — φαινόμενο πού παρουσίαζαν τά χειρόγραφα τοῦ ποιητή καί νά ὑπερασπισθεῖ ἀποτελεσματικά τήν ἀξία τοῦ ἔργου καί τή μνήμη τοῦ «δασκάλου» ἀπέναντι στίς γνωστές ἀμφισβητήσεις. Γιατί ἐπρόσφερε ἕνα ἐπιχείρημα πολύ πιά σύμφωνο μέ τό πνεῦμα καί τό ἦθος τοῦ Πολυλά, ἀλλά προπάντων πολύ πειστικότερο ἀπό τή θεωρία τῆς «ἔλλειψης τῶν σημαντικότερων χειρογράφων», πού ἀπομνημειώνεται στόν εὐγλωττο τίτλο «Εὐρισκόμενα» ἢ τούς ὑπαινιγμούς γιά ἐπιβουλές «ἀπό τήν αἰσχροκέρδεια ἢ τό φθόνο». Πάνω σ' αὐτό, ἡ ἐπίκληση τῆς σολωμικῆς δήλωσης: «'Ο "Λάμπρος" θά μείνει ἀπόσπασμα», μέ τά συμφραζόμενά της⁴, ἀποτελεῖ μᾶλλον ἀντεπιχείρημα γιά τή θεωρία τοῦ «ἀτελοῦς ποιήματος»· γιατί, ὅσον ἀφορᾷ τήν πληροφορία τοῦ Regaldi, ἡ ἐρμηνεία πού ἐμπεριέχει ἡ σολωμική φράση: «Τό ὄλο ποίημα δέ φτάνει στό ὕψος μερικῶν μερῶν» (εἴτε τή θεωρήσουμε αὐθεντική εἴτε ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου πρόσληψής της ἀπό τό δέκτη) μᾶς ὀδηγεῖ σέ ἐντελῶς ἀντίθετη κατεύθυνση: ὄχι στήν αἰσθητική ἀξία τοῦ «ἀτελοῦς», μᾶ ἀπεναντίας στό (μᾶλλον «κλασικό») ἰδεῶδες τῆς «ἀνεφικτης τελειότητας», ὡς αἰσθητικό δόγμα πού ὀδηγεῖ νομοτελειακά στήν ἐγκατάλειψη τοῦ ἔργου καί ὄχι στήν ὀριστικοποίηση τῆς ἀποσπασματικῆς του μορφῆς⁵. Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ Πολυλά στά Προλεγόμενα: ὑπέρβαση τῆς αἰσθητικῆς πού γέννησε τόν «Λάμπρο» (: «ἤδη τραβηγμένος ἀπό μίαν ἀνώτερη θεωρία εἰς τήν περιοχή τῆς ποιητικῆς») καί, ἄρα, ἀπόρριψή της ὡς ἀνάξιας τοῦ νέου αἰσθητικοῦ ἰδεώδους (: «ἄφηνε ἀτελειώτο ἐκεῖνο τό πόνημα, ὡς, εἰς τή γνώμη του, κατώτερο ἀπό τή θέση ὅπου πρέπει νά ὑψωθεῖ ἡ Τέχνη, ἂν θέλει νά εἶναι εἰς ὄλα ἀληθινή»)⁶.

Ὁ δικός μας στόχος δέν εἶναι νά προτείνουμε, πρωθύστερα, μίαν ἀκόμη θεωρία γιά τήν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, ἀλλά νά μελετήσουμε πρῶτα ἀπ' ὄλα τό ἴδιο τό φαινόμενο γιά νά ξέρουμε γιά ποιό πράγμα μιλοῦμε· καί μαζί, νά ἀναδείξουμε τή διάσταση ἐκεῖνη πού εἶναι ἡ πιό χαρακτηριστική κι ὡστόσο ἡ πιό παραμελημένη. Πρόκειται γιά τή διάσταση πού συνδέεται μέ τήν ἀκριβή εἰκόνα τῶν σολωμικῶν χειρογράφων, ὅπως ἀποτυπώθηκε στήν «πανομοιότυπη» ἔκδοση τῶν *Αὐτογράφων* ἀπό τόν Λίνο Πολίτη καί ὅπως ἀποσαφηνίσθηκε ἀπό τίς εἰδικότερες «φιλολογικές» ἐκδοτικές ἐργασίες αὐτογράφων τετραδίων ἢ ἔργων, πού ἀκολούθησαν⁷. Συνοφίζοντας τίς διαπιστώσεις, θά ἀρχίζαμε ἀπό τίς παρατηρήσεις τοῦ Λ. Πολίτη ὅτι «τά χειρόγραφα αὐτά δέν εἶναι τά χειρόγραφα πού πᾶνε στό τυπογραφεῖο». Ἡ πρώτη ἐντύπωση πού δίνουν εἶναι χλωδής: σκόρπιοι στίχοι, παραλλαγές

στίχων, αὐτοσχόλια, στοχασμοί καί σημειώσεις στά ἰταλικά, σχεδιάσματα διάφορα, χωρίς τίτλους, χωρίς διάκριση τῶν ἔργων μεταξύ τους, μέ στίχους καί θέματα — πού ἀπό τήν ἐκδοτική παράδοση τοποθετοῦνται σέ διαφορετικά ἔργα — ἀνακατεμένα στίς ἴδιες σελίδες ἢ ἐπανερχόμενα σέ διαφορετικά συμφραζόμενα καί ποικίλους συνδυασμούς. Κι ὄλ' αὐτά, εἴτε μέσα στά ἴδια τετράδια, γραμμένα κάποτε καί πρὸς τίς δύο κατευθύνσεις, εἴτε καί σέ σκόρπια μονόφυλλα καί δίφυλλα, πού δέν εἶναι αὐτονόητο σέ ποιὰ συνάφεια βρίσκονται μέ τά ὑπόλοιπα χειρόγραφα. Κι ὡστόσο, ἡ προσεκτική μελέτη τους ἀποκαλύπτει «ἕνα κόσμο ὁλόκληρο», «διαφορετικόν ἀπό τόν κόσμο τῶν δημοσιευμένων ἔργων», «ἄγνωστον ἀκόμα καί ἀνεκμετάλλευτον, ὀργανωμένο κατὰ τό δικό του σύστημα»⁸. Τό σύστημα αὐτό ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ἰδιόρρυθμη διαδικασία σύνθεσης, πού, προκειμένου γιά τήν ὄριμη παραγωγή του, εἶναι περίπου ἡ ἑξῆς:

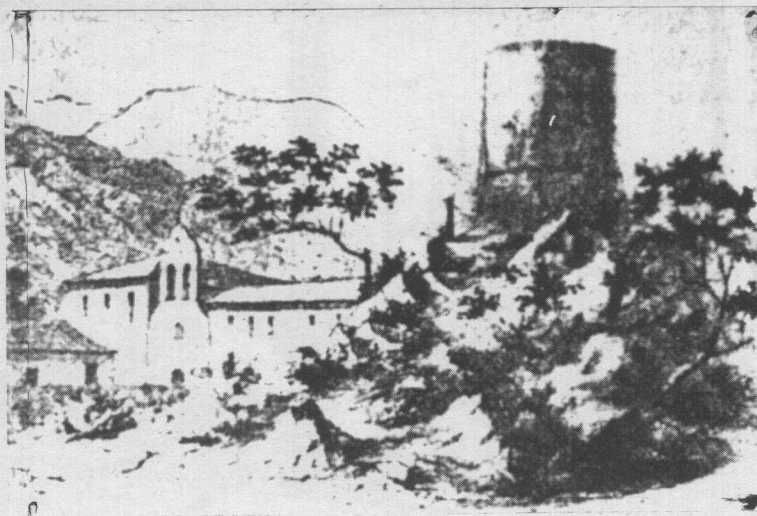
4. Στέφ. Ροζάνης, 1985: 15, Γ. Βελουδῆς, 1989: 394.

5. Πρβλ. τήν ὀρθή ἀνάλυση τῆς φράσης ἀπό τόν Κριαρά, Δ. Σολωμός, *Ὁ βίος — τό ἔργο*, Ἀθήνα, Ἑστία, 1969: 116.

6. *Ἀπαντα*, 1, 28. Πόση σχέση ἔχουν αὐτές οἱ ἀπόψεις μέ τό ρομαντικό ἰδεῶδες «ἐνός κόσμου πού ἀναζητοῦσε τήν τελειότητά του στό ἀτελές» (Ροζάνης, 1985:20), ὅπου «τό "ἀτελές" εἶναι ἡ συνπέοτερος ρομαντική ἐνσάρκωση τῆς "τελειότητος"» (Βελουδῆς, 1989:391), πού «τοῦ ἐπιβάλλει... τήν ὑπεροχή τοῦ ἀποσπασματος ἐν ἑνὶ τῆς ἀνεξάρτητης πληρότητας τῶν ἀτομικῶν ἔργων πού ἀνέδειξε ἡ κλασική ὁμορφία τοῦ ἀρμονικοῦ σύμπαντος» (Ροζάνης, 1985:22-23).

7. Λ. Πολίτης, 1985: 19-42, 169-171, 187-189, 245-270 (ἰδίως 247-249), 402-413, 442-489 (ἰδίως (443-444)), Ε. Τσαντσάνογλου, (1978 =) 1982: 172-187, 338-339, Λ. Παπαδοπούλου-Ἰωαννίδου, 1978: 8-18 (συνοπτικά) καί στό σύνολο τοῦ βιβλίου (ἀναλυτικά), Γ. Κεχαγιόγλου, 1979: 153-184 (κυρίως, 154-165), τοῦ ἴδιου, 1989: 407-431 (κυρίως 418-423). Τούς πλήρεις τίτλους βλ. στή βιβλιογραφία.

8. Πολίτης, 1985: 247-248.

«Ὁ Σολωμός συλλαμβάνει τὴν ὑπόθεση, τὰ θέματα καὶ τὶς ιδέες τῶν ποιητικῶν του ἔργων κυρίως στὰ ἰταλικά» καὶ τὶς διατυπώνει σὲ σχεδιάσματα, στοχασμούς καὶ σημειώσεις. Παράλληλα, «διατυπώνει μέρος τοῦ θεματικοῦ ὕλικου ἀπευθείας στὰ ἑλληνικά», σὲ μικρότερα θεματικά στοιχεῖα καὶ προσπαθεῖ μὲ ἀλλεπάλληλες ἐπεξεργασίες τους, εἴτε σὲ ἰταλικό πεζό εἴτε σὲ ἑλληνικό ἔμμετρο λόγο, νὰ πετύχει τὸν ἰδεώδη συνδυασμό. Τὰ μοριακά στοιχεῖα τοῦ θεματικοῦ ὕλικου, μὲ τὰ ὁποῖα δουλεῖ ὁ Σολωμός, ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς μελετητές, κατὰ τὸ εἶδος, τὴν ἔκταση καὶ τὴν λειτουργία τους: *θέμα* ἢ *θεματικό στοιχεῖο*, σὲ ἀναφορά πρὸς τὴν ἰδέα πού ἐμπεριέχει καὶ συνοφίξει· *μοτίβο* ἢ (*θεματική μονάδα* (*ἐπεξεργασία*)) σὲ ἀναφορά πρὸς τὴν ποιητική (*ἔκφραστική*) του ἀποκρυστάλλωση· *θεματική συστοιχία* (ἢ *λυρική ἐνότητα*) ὅταν πρόκειται γιὰ συνδυασμό μονάδων ἢ στοιχείων· *θεματική δομή* (ἢ *λυρικό ἐπεισόδιο*) ὅταν πρόκειται γιὰ μιὰ ποιητικά ἀρθρωμένη καὶ νοηματικά πλήρη, σύνθετη ὁλότητα (*μονάδων καὶ συστοιχιῶν*). *Συνδετική* (ἢ *θεματική*) *ἐπεξεργασία* ἀφ' ἑτέρου ὀνομάζεται τὸ πλάσιμο τῆς θεματικῆς ὕλης (*στοιχείων, μονάδων κ.λπ.*) ἀπὸ τὸν ποιητή. Στὴ διαδικασία αὐτὴ διακρίνονται *στάδια συνθετικῆς ἐπεξεργασίας*, ἢ ὁποῖα μπορεῖ νὰ εἶναι *πλήρης ἢ μερική*. Συχνά παρατηρεῖται μιὰ ρευστότητα τοῦ ἀφηγηματικοῦ σχεδίου, πού συνεπάγεται μιὰ σταδιακὴ διαμόρφωση τοῦ ποιητικοῦ σώματος⁹.

Ἡ ἐπεξεργασία τῶν θεματικῶν στοιχείων δὲν προχωρεῖ ἀναγκαστικά μὲ τὴ σειρά πού ἀπαιτεῖ τὸ (ρευστό ἐξάλλου) ἀφηγηματικό σχέδιο, ἀλλὰ ἀνάκατα, μὲ παράλληλη ἐπεξεργασία (στὴν ἴδια σελίδα) θεματικῶν στοιχείων καὶ μονάδων πού προορίζονται γιὰ διαφορετικά μέρη τοῦ ποιήματος. Σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία ὁ ποιητὴς ἐπιχειρεῖ κατὰ διαστήματα «νὰ

συνθέσει τὰ ἐπεξεργασμένα θεματικά στοιχεῖα σὲ μεγαλύτερα σύνολα (πού θὰ ἀποτελέσουν τὶς ἐνότητες τοῦ ποιήματος), ἀλλὰ ἀμέσως πάλι τὰ ἀποσυνθέτει καὶ τὰ ξαναεπεξεργάζεται¹⁰, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐπιτύχει τὴν ἐντελέστερη ποιητικὴ ἔκφραση, δοκιμάζοντας καὶ «ἀκονίζοντας» τὴν ποιητικὴ του γλώσσα πάνω σὲ λεπτές σημασιακές καὶ συναισθηματικές ἀποχρώσεις. Ὅταν ὀρισμένες ἐνότητες τείνουν νὰ ἀποχτήσουν ὀριστικότερη μορφή, ὁ ποιητὴς τὶς μεταφέρει σχεδὸν αὐτούσιες στὴν ἐπόμενη πλήρη συνθετικὴ ἐπεξεργασία καὶ ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ τὴν ἀναλυτικὴ ἐπεξεργασία τῶν λιγότερο μορφοποιημένων μερῶν. Μὲ αὐτὴ τὴ μέθοδο μπορεῖ νὰ ἐλέγχει τὴ γενικὴ ἐντύπωση τοῦ συνόλου, νὰ ξεκαθαρίζει προηγούμενες σελίδες τοῦ χειρογράφου καὶ νὰ ρυθμίζει τὴν παραπέρα πορεία τῆς ἐπεξεργασίας¹¹. Αὐτὸ δὲν ἀποκλείει βέβαια τὴν παρεμβολὴ νέων θεματικῶν στοιχείων ἢ μονάδων καὶ τὴ δοκιμὴ καινούργιων, ἐρήμην τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, συνδυασμῶν καὶ ἀναδιατάξεων· πρακτικὴ πού δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ποιητὴ νὰ δοκιμάζει κάποτε θεματικές καὶ σημασιακές προεκτάσεις πρὸς ἀποκλίνουσες («καὶ ἀντιφατικές ἀκόμη»¹²) κατευθύνσεις.

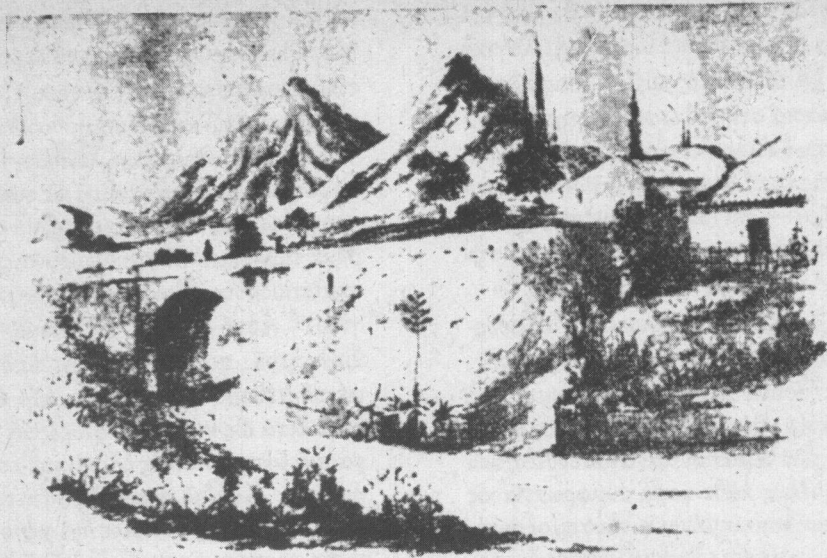
Μία οὐσιώδης, τέλος, διαπίστωση, πού δὲν μποροῦν νὰ ἀγνοοῦν οἱ σχετικές ἐξηγητικές θεωρίες, εἶναι ὅτι, προκειμένου γιὰ τὴν ὠριμὴ παραγωγή τοῦ Σολωμοῦ, σὲ καμιά περίπτωση δὲν ἔχουμε οὔτε τὴν ἐλάχιστη (ἐνδοκειμενικὴ ἢ ἐξωκειμενικὴ) ἔνδειξη ὅτι ἡ τελευταία χρονικὴ ἐπεξεργασία μιᾶς σύνθεσης εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἢ ἔστω ὀριστικότερη ἀπὸ ἄλλες¹³. Ἀντίθετα, σὲ ἀρκετές περιπτώσεις μπορούμε νὰ τὴ χαρακτηρίσουμε ἐλλιπέστερη ἀπὸ κάποιες προηγούμενες, τουλάχιστον μὲ τὸ κριτήριό τοῦ γενικοῦ σχεδιασμοῦ πού ἀπορρέει ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν σημειώσεων καὶ τῶν διαδοχικῶν ἐπεξεργασιῶν. Στὴν κυριολεξία λοιπὸν δὲν ἔχουμε ποτέ ἓνα τελικὸ στάδιο ἐπεξεργασίας, ἓνα τέρμα ἀλλὰ, ἀντίθετα, μιὰ διαδικασία σύνθεσης χωρὶς τέλος, πού κάποτε ἐγκαταλείπεται, γιὰ νὰ συνεχιστεῖ μὲ ἄλλη ποιητικὴ μορφή (π.χ. τὰ διαδοχικά Σχεδιάσματα τῶν Ε.Π.) ἢ καὶ μὲ ἄλλο θέμα. Στὴν

9. Βλ. Τσαντσάνογλου, 1982: 173-174, Λ. Πολίτης, 1985: 404-405, 410-411, Κεχαγιόγλου, 1979: 155. Ἐπιχειροῦμε ἐδῶ μιὰ ἀντιστοίχιση τῶν ἐναλλακτικῶν ὄρων πού προτάθηκαν, διευρύνοντας ἀνάλογο ἐγχείρημα τοῦ Κεχαγιόγλου (1979: 155, σημ. 11).

10. Τσαντσάνογλου, 1982: 173-174, σὲ συνδυασμὸ μὲ σ. 180-183.
11. Παπαδοπούλου-Ἰωαννίδου, 1978: 17-18 καὶ ἄλλοῦ. Τὰ τελευταία ἀφοροῦν τὸν «Κρητικό» (τετράδιο Z 11) ἀλλὰ σὲ σημαντικό βαθμὸ ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸν «Λάμπρο» (τετράδιο Z 12).

12. Ἀλεξίου, 1984: 314. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, 1986: 32-34. Πρβλ. τὴν περίπτωσή τῆς θεματικῆς μονάδας: «τὰ μάτια δείχνουν ἔρωτα γιὰ τὸν ἀπάνω κόσμο» (Ε.Π. Γ' 454.12 καὶ παραλλ. 382.14), πού σὲ ἄλλη ἐπεξεργασία παίρνει σαφῶς ἀντίθετη σημασία (468 A 2): «τὰ μάτια χύνουν ἔρωτα κατὰ τὸν ἄνω κόσμο». Εἶναι μιὰ περίπτωση χαρακτηριστικὴ, ἂν καὶ ὀχι συνθημιμένη.

13. Πρβλ. Λ. Πολίτης, 1985: 412.

τελευταία περίπτωση, κι επειδή άκριβώς οι προηγούμενες συνθέσεις έχουν έγκυρια λειψωθεί, δηλαδή δέν προορίζονται για δημοσίευση, ό ποιητής αισθάνεται τήν έλευθερία νά μεταφέρει και νά άξιοποιεί θέματα και μοτίβα, θεματικές συστοιχίες, άκόμη και αυτούσιες έκφραστικές μονάδες στην καινούργια σύνθεση πού δουλεύει, εντάσσοντάς τες σε νέα συμπραζόμενα και νέους (θεματικούς) συνδυασμούς. Έτσι μόνο μπορεί νά εξηγηθεί ίκανοποιητικά ή πληθώρα τών επαναλαμβανόμενων ή παράλληλων (ισότιμων) θεμάτων και μοτίβων πού συναντούμε σε διαδοχικά έργα τής ώριμης προπάντων περιόδου¹⁴. Η μεταφορά αυτών τών μονάδων γίνεται δυνατή χάρη στην έκφραστική και σημασιακή τους αυθυπαρξία: καθεμιά άποτελεϊ ένα αισθητικό και σημασιακό μικροσύμπαν, «αυτότελές σάν σκαντζόχοιρος»¹⁵. Τό κύριο λοιπόν και χαρακτηριστικό («pertinent») τής σολωμικής δημιουργίας δέν είναι τόσο τό άποσπασματικό, τό ήμιτελές ή τό άτελές, πού είναι επιφανόμενα, αλλά ή άτέρμονη δημιουργική διαδικασία, ή συνεχής άνάπλαση τού κειμένου, μέσα άπό διαρκώς νέες παραλλαγές και νέους συνδυασμούς τών θεματικών και έκφραστικών μονάδων, πού δέν φτάνει ποτέ νά πάρει όριστική μορφή.

Λιαπιστώνουμε ειδικότερα μιά συνεχή διαλεκτική άνάμεσα σ' έναν λόγο τελειωμένο, πού είναι οι άποκρυσταλλωμένες θεματικές και αισθητικές μονάδες ή συστοιχίες, και σ' έναν λόγο υπό διαμόρφωση, πού είναι οι διαδοχικές παραλλαγές θεμάτων και οι συνεχείς δοκιμές για έναλλακτικές έκδοχές ύφανσης μορφών, κωδίκων, σημειώντων, σημειομένων· μιά διαδικασία μέσα στην όποια τό ποιητικό υποκείμενο έμπλέκεται, άδιέξοδα, «όπως ή άράχνη μέσα στον ίδιο τον ιστό της», κατά τήν έκφραση τού Barthes. Έδω ταιριάζει ή διάκριση τού ίδιου θεωρητικού άνάμεσα στο «έργο», πού νοείται ως ένα κλει-

στό άντικείμενο μέ παγιωμένη μορφή και καθορισμό σημασιακό άντίκρισμα, και στο «κείμενο», έννοημένο ως ένα μεθοδολογικό πεδίο όπου άσκειται μιά άνεξάντλητη «σημαίνουσα πρακτική», όχι κανονιστική αλλά «κυλιόμενη» άπό τή μιά έκφραστική ή συνδυαστική δυνατότητα στην άλλη, άπό τή μιά συνθετική επεξεργασία στην άλλη¹⁶. Σύμφωνα με αυτή τή διάκριση, ή σολωμική παραγωγή δέν άντιστοιχεί σε «έργα» αλλά σε «κείμενα». «Αντί νά περιορίσει τό σημαίνον στο ρόλο άπλου φορέα ενός (μοναδικού και όριστικού) σημασινομένου, τό παίρνει, άντίθετα, ως θεμέλιο ενός λόγου βαθύτατα πολυφωνικού ή μάλλον πληθυντικού». «Τό μέτρο τού έργου δέν βρίσκειται πιά στους τελικούς στόχους (στο «τελειωμένο προϊόν ενός επικοινωνιακού λόγου, πού έκφράζει ένα υποκείμενο κι ένα νόημα») αλλά μέσα στη «γλωσσική διεργασία», στη «λειτουργία τής γραφής», «πε-

14. Στην αυτόγραφη μορφή τών έργων τά «παράλληλα μοτίβα» είναι πολλαπλάσια. Σε μιά συλλογική έρευνα πού πραγματοποιήσαμε στη δεκαετία τού '70 μέ ομάδα φοιτητών, παράλληλα μέ τήν προετοιμασία τού σολωμικού λεξικού (και πού έμεινε ως τώρα άνέκδοτη), έχουν καταγραφεί στο σύνολο τού έργου 354 τέτοια θέματα και «μοτίβα». Ένα «μετακινούμενο σολωμικό θέμα» (:οί «Άδελφοποιτοί») μελετά και ή Ε. Τσαντσάνογλου σε μιά σύντομη εργασία της (1979: 145-151). Πρβλ. και τίς σχετικές παρατηρήσεις τού Γ. Κεχαγιόγλου, 1975: 63-70.

15. Γ.Π. Σαββίδης, 1989: 136 (= Athenaeum. 1798).

16. R. Barthes, 1973: 1015-16. Πρβλ. J. Kristeva, 1969: 12-13, 44-45, 298-300. Τής ίδιας, 1972: 212-217. Άπ' αυτή τήν άποψη όρθά έπισημαίνεται μιά άλλη διάσταση τής ρομαντικής θεωρίας τού «άτελους ποιήματος», ή ιδέα τού «Work in Progress» [Γ.Π. Σαββίδης, 1989: 136 — τήν έπισημαίνει ό Βελουδής, 1989: 392-392, αλλά μόνο φραστικά, γιατί στην πράξη μεταχειρίζεται τά κείμενα τού Σολωμού ως «κλειστό» ταμείο όριστικών ιδεών και μάλιστα ούτε καν σολωμικών, αλλά ως άθροισμα άπόφρων άντλημένων — «άπαραγνώριστα» — άπό έντελώς συγκεκριμένες παραγράφους θεωρητικών (κυρίως) ή ποιητικών (σπανιότερα) κειμένων τού γερμανικού ρομαντισμού].

δίο σύγκρουσης ανάμεσα στη (μονολογική) λογική του σημείου και στη (διαλογική και πολυσημική) λογική του σημαίνοντος»». Οί τελευταίες αυτές διαπιστώσεις, πού ταιριάζουν θαυμάσια στη σολωμική ποιητική λειτουργία, άνήκουν στον Γάλλο θεωρητικό J.-M. Adam, πού —στό πνεύμα της κατά Kristeva και Barthes «σημαίνουσας πρακτικής»— επιχειρεί νά όρίσει, μέ σημείο αναφοράς ένα σύγχρονο νεοτερικό κείμενο, τήν «κειμενική λειτουργία της μοντέρνας γραφής»¹⁷.

Αυτή τή νεοτερική διάσταση της σολωμικής δημιουργίας ως μιās συνεχούς κειμενικής ροής είναι καιρός, επιτέλους, νά μελετήσουμε και ν' άποδείξουμε.

Ός υπόθεση εργασίας θέτουμε τό συλλογισμό ότι ή διαρκής ανάπλαση των θεμάτων και άνασύνθεση του συνόλου δημιουργεί νέους κάθε φορά συμφραστικούς συνδυασμούς. Οί διαφοροποιημένοι συνδυασμοί συνεπάγονται άναγκαία μικρότερες ή μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις στο πλέγμα των κωδίκων ή τουλάχιστον στις ιεραρχικές τους σχέσεις. Και όποιαδήποτε διαφοροποίηση σε επίπεδο κωδίκων άντανακλά άσφαλώς στο σημασιακό επίπεδο, επιφέροντας αντίστοιχες διαφοροποιήσεις σημασίας ή τουλάχιστον σημασιακών άποχρώσεων. "Άρα, τά σολωμικά αυτόγραφα μās προσφέρουν όχι ένα στατικό «άποσπασματικό» κείμενο, αλλά ένα δυναμικό πεδίο διαρκούς παραγωγής και άναπαραγωγής σημασίας.

Ίδιαίτερα στην ώριμη περίοδο της δημιουργίας του, ό Σολωμός φαίνεται νά στηρίζει σε σημαντικό βαθμό τήν ποιητική του μέθοδο στις αυτόδύναμες έκφραστικές μονάδες, τις όποιες —κατά τό πρότυπο ίσως της δημοτικής προφορικής ποίησης— έχει διαμορφώσει, άποκρυσταλλώνοντας, σε έντελεις μορφές, πυρηνικές ποιητικές ιδέες. Τίς μονάδες αυτές τις χρησιμοποιεί συχνά ως ψηφίδες μέ τις όποιες δοκιμάζει ποικίλους συνδυασμούς, πού βασίζονται λιγότερο στη συνταγματι-

κή και περισσότερο στην παραδειγματική συνάφεια. Μεταβάλλοντας διαρκώς τό περικείμενο και τίς δυνητικές συναρτήσεις μεταξύ στοιχείων και σχέσεων, μεταβάλλει μαζί και τό σημασιακό υπόβαθρο πού προσδιορίζει τή συνδηλωτική λειτουργία. Μ' αυτόν τόν τρόπο ρυθμίζει και άναδιανέμει τίς συνδηλωτικές φορτίσεις, προκαλώντας κάποτε «έκρηξη» στον σημασιακό πυρήνα των σημείων και διευρύνοντας άπροσδόκητα τίς σημασιοδοτικές δυνατότητες του καθημερινού λεξιλογίου.¹⁸ Αυτή είναι ή σημασιοδοτική πρακτική του Σολωμού, πού ταυτίζεται, από τό 1833 και έξής, μέ τή μέθοδο γραφής του, τήν όποία άσκησε άπαρέγκλιτα ως τό τέλος, χωρίς νά ύποκύψει στον πειρασμό έστω και ενός όριστικού και τελειωμένου ποιήματος. Κι έδω άκριβώς έγκριεται ό μοντερνισμός του, πού ξεπερνά σαφώς όχι μόνο τά ρομαντικά πρότυπα της έποχής του¹⁹ αλλά και τήν έπόμενη φάση, του ρεαλισμού, για νά συναντήσει τούς αισθητικούς προβληματισμούς των πρωτοποριακών ρευμάτων του είκοστού αιώνα: ύλοποιεί προδρομικά τή συναρπαστική περιπέτεια της γραφής ως «σημαίνουσας», δηλαδή άναδημιουργίας χωρίς τέλος.

17. J.-M. Adam, 1976: 62, 66-67.

18. Τή διάσταση αυτή του σολωμικού κειμένου μελετούμε στο όμοτιτλο κεφάλαιο του υπό έκδόση τόμου, παρακολουθώντας τίς σημασιακές «περιπέτειες» ενός επανερχόμενου σε περισσότερα έργα στερεότυπου στίχου («Καλή 'ναι ή μαύρη πέτρα σου και τό ξερό χορτάρι»), καθώς αλλάζει συμφραστικά περιβάλλοντα.

19. Η άποψη πού δίνει έμφαση στην «άποσπασματικότητα» περιορίζει άναγκαία και τή δυναμική της σολωμικής ποίησης σε ό,τι προσδοκά (κατά Βελουδή, 1989: 392) από τό «άπόσπασμα» ό Novalis: πρόκληση στους άναγνώστες «νά προσθέτουν τό ύπόλοιπο από τό δικό τους άπόθεμα σε ιδέες, για νά τό συμπληρώσουν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άπαντα. 1: Διονύσιου Σολωμού Άπαντα, τόμος πρώτος: Ποιήματα, επιμ.-σημ. Λίνου Πολίτη, 6' έκδ., Άθήνα, Ίκαρος, 1961.

J.M. Adam (1976): *Linguistique et discours littéraire. Théorie et pratique des textes*. Paris, Larousse, 1976.

Στυλ Άλεξίου (1984): «Παρατηρήσεις στον Σολωμό»: *Lirica greca da Archiloco a Elytis*. Studi in onore di F.M. Pontani, Padova, Liviana Ed., 1984, 309-317.

— (1986): «Σολωμικά. 1. Αιμ. Ροδόσταμο. 2. Πόρφυρας. 3. Έλεύθεροι Πολιορκημένοι»: *Παλίμψηστον*, 3(1986), 11-34.

R. Barthes (1973): «Théorie du texte»: *Encyclopaedia Universalis*, XV (1973), 1013-1017.

Γ. Βελουδής (1989): *Διονύσιος Σολωμός. Ρομαντική ποίηση και ποιητική. Οί γερμανικές πηγές*, Άθήνα, Γνώση, 1989.

Γ. Κεχαγιόγλου (1975): «Θέματα του "Πόρφυρα" και ή σολωμική ποίηση», *Υδρία*, 16 (Μάιος-Ίούλ. 1975), 63-70.

— (1979): «Προτάσεις για τόν "Πόρφυρα" του Σολωμού», *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, 153-184.

Έμμ. Κριαράς (1969): *Διονύσιος Σολωμός. Ό βίος — τό έργο*, Άθήνα, Βιβλιοπωλείον της Έστίας, 1969.

Julia Kristeva (1969): *Σημειωτική. Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Seuil, 1969.

— (1972): «Sémanalyse et production de sens»: *Essais de sémiotique poétique*, Paris, Larousse, 1972, 207-234.

Λ. Παναδοπούλου-Ίωαννίδου (1978): *Ό "Κρηπικός" του Δ. Σολωμού στο αυτόγραφο Τετράδιο Ζακύνθου άρ. 11. Μιά νέα έκδοση του ποιήματος*, Θεσσαλονίκη 1978.

Λίνος Πολίτης (1956): *Ό Σολωμός*

στο γράμματά του. Άθήνα, Βιβλιοπωλείον της Έστίας, 1956.

— (1985): *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, 2η έκδ., Άθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης, 1985.

Στέφ. Ροζάνης (1985): *Η αισθητική του άποσπάσματος. Μιά κριτική προσέγγιση στον "Λάμπρο" του Σολωμού*, Άθήνα, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, 1985.

Γ.Π. Σαββίδης (1989): «Τό άτελές ποίημα σε ξένους και Έλληνες ρομαντικούς»: *Περίπλους*, 23 (1989), 129-150.

Έλένη Τσαντσάνογλου (1979): «"Οί Άδελφοποιτοί". Ένα μετακινούμενο σολωμικό θέμα», *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, 145-151.

— (1982): *Μιά λανθάνουσα ποιητική σύνθεση του Σολωμού: Τό αυτόγραφο Τετράδιο Ζακύνθου άρ. 11: Έκδοτική δοκιμή*, Άθήνα, Έρμης, 1982.

Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης

τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα

Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης συστήνεται στους ἀναγνώστες του ὡς Ἰωάννης. Ἀφήνοντας κατά μέρος τίς διάφορες παραλλαγές τοῦ τίτλου τοῦ ἔργου (συνήθως Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ θεολόγου), πού προφανῶς ἀποτελοῦν μεταγενέστερες προσθήκες, τό ὄνομα Ἰωάννης ἐμφανίζεται τρεῖς φορές στήν ἀρχή τοῦ κειμένου καί μία στό τέλος: α) Ἀποκάλυψις... ἦν... ὁ Θεός... ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ... (1:1). β) Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις... 1:4). γ) Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ ἀδελφός ὑμῶν καί συγκοινωνός ἐν τῇ θλίψει καί βασιλείᾳ καί ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ διὰ τόν λόγον τοῦ Θεοῦ καί τήν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. Ἐγενόμην ἐν Πνεύματι ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ, καί ἤκουσα ὀπίσω μου φωνήν μεγάλην ὡς σάλπιγγος λεγούσης: Ὁ βλέψεις γράψον εἰς βιβλίον, καί πέμψον ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις... (1:9). δ) Καί ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀκούων καί βλέπων ταῦτα (22:8).

Τήν πρώτη καί τήν τελευταία φορά πού μνημονεύει τό ὄνομά του, ὁ συγγραφέας θέλει ἀπλῶς νά δηλώσει ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη δόθηκε σ' αὐτόν. Τή δεύτερη φορά θέλει νά δηλώσει ὅτι αὐτός τήν στέλνει στίς ἑπτὰ ἐκκλησίες. Τήν τρίτη φορά δίνει περισσότερες πληροφορίες. Προσδιορίζει τήν ταυτότητά του, τόν τόπο στόν ὁποῖο ἔλαβε τήν Ἀποκάλυψη καί τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο εἶχε πάει ἐκεῖ, τήν ψυχική του διάθεση, τήν ἡμέρα πού τοῦ συνέβη τό περιστατικό καί τήν ἐντολή πού ἔλαβε νά γράψει ὅ,τι ἔβλεπε σέ βιβλίον καί νά τό στείλει στίς ἑπτὰ ἐκκλησίες.

Οἱ πληροφορίες αὐτές, στό σύνολό τους, δέν φαίνονται πολὺ διαφωτιστικές, κυρίως λόγω τῆς ἀοριστίας τους. Ὁ συγγραφέας λέει, γιά παράδειγμα, ὅτι ὀνομάζεται Ἰωάννης, ἀλλά ποιός Ἰωάννης; Ὅτι δρέθηκε στήν Πάτμο γιά τό λόγο τοῦ Θεοῦ καί τῇ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλά γιατί ὁ λόγος καί ἡ μαρτυρία τόν ὀδήγησαν εἰδικά στήν Πάτμο; Ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ δόθηκε ἡμέρα Κυριακή, ἀλλά ποιά Κυριακή; Ὅτι ἔλαβε ἐντολή νά καταγράψει ὅσα εἶδε εἰρησκόμενος στήν Πάτμο, ἐξακολουθοῦσε ὁμως νά παραμένει στό νησί ὅταν συνέγραψε τήν Ἀποκάλυψη; Καί γιατί νά τῇ στείλει εἰδικά στίς ἑπτὰ συγκεκριμένες ἐκκλησίες, δέν ἀφοροῦσε τό περιεχόμενο τῆς ὅλους τούς χριστιανούς; Προκύπτει κατά συνέπεια ἕνα εὐλόγο ἐρώτημα: Ποιό σκοπό ἐξυπηρετοῦσε ἡ παράθεση ὅλων αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν; Πίστευε ἄραγε ὁ συγγραφέας τους ὅτι φώτιζαν τούς ἀναγνώστες του ὡς πρὸς τήν ταυτότητά του καί τίς συνθήκες ὑπὸ τίς ὁποῖες τοῦ δόθηκε τό ὄραμα;

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα μελέτης γιά τήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη καί τόν κόσμο τῆς πού θά ἐκδοθεῖ σύντομα αὐτοτελῶς.

Συγκριτικές μελέτες γιά τήν καταγραφή ὀνείρων καί δραμάτων πού παραδίδονται ἀπό τήν ὑστερή ἀρχαιότητα δηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι κατ' ἀρχήν ὁ συγγραφέας μας πειθαροῦσε σέ μιά πολὺ διαδεδομένη φιλολογική συνήθεια. Πράγματι, οἱ ὀνειρευόμενοι ἢ δραματιζόμενοι πού κατέγραφαν τήν ἐμπειρία τους πληροφοροῦσαν κατά κανόνα τούς ἀναγνώστες τους γιά τό ὄνομά τους, τό τόπο στόν ὁποῖο δρέθηκαν, τό χρόνο (ἐποχή, ὥρα ἢ ἡμέρα) πού τούς δόθηκε τό ὄραμα/ὄνειρο καί τήν ψυχική διάθεση τῆς στιγμῆς. Ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης θά μπορούσε κάλλιστα νά ἀκολουθεῖ ἕνα παραδεδομένο ὑπόδειγμα περισσότερο γιά λόγους φιλολογικῆς συνέπειας καί λιγότερο γιά λόγους οὐσιαστικῆς πληροφοροφύσεως τῶν ἀναγλωστῶν.

Πειθαρχία σ' ἕνα φιλολογικό τόπο ὡστόσο δέν σημαίνει περιφρόνηση πρὸς τήν ἀλήθεια. Ὁ συγγραφέας μας θά μπορούσε νά ἀκολουθεῖ τίς συμβάσεις τῆς ἐποχῆς ἐπειδή ἔτσι συνηθίζονταν καί ἐπειδή αὐτό περίμεναν οἱ ἀναγνώστες του, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἔχει πρόθεση παραπληροφόρησης ἢ ὑπεκφυγῆς. Ἐκεῖνο πού ὀφείλομε νά κάνουμε πρῖν ὀδηγηθοῦμε σέ συμπεράσματα εἶναι νά ἐλέγξουμε τήν οὐσία τῶν παρεχόμενων πληροφοριῶν.

Τό ὄνομα Ἰωάννης μαρτυρεῖται σέ διάφορα κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ἀπαντᾷ συχνά στήν ἑλληνική μετάφραση τῆς Ἰουδαϊκῆς Βίβλου, καθώς ἐπίσης καί στό ἔργο τοῦ Ἰουδαίου ἱστορικοῦ Ἰώσηπου. Ἰωάννης λεγόταν ὁ Βαπτιστής, γεγονός πού ἀφήνει ἀνοιχτό τό ἐνδεχόμενο διάδοσης τοῦ ὀνόματος καί σέ μαθητές του ἢ στά παιδιά τους. Ἰωάν(ν)ης/Ἰωνάς ὀνομαζόταν ἐπίσης ὁ πατέρας τοῦ ἀποστόλου Πέτρου (Ἰωάν. 1:43). Μέ τό ἴδιο ὄνομα ἐμφανίζονται καί ὀρισμένα πρόσωπα στόν κόσμο τῶν πρώτων χριστιανῶν. Ἐνας ἦταν ὁ ἀπόστολος, ὁ γιός τοῦ Ζεβεδαίου καί ἀδελφός τοῦ Ἰακώβου (Ματθ. 4:21). Ἄλλος ἦταν ὁ ἐπὶ ὀνομαζόμενος Μάρκος (Πράξεις 12:12), συγγραφέας τοῦ δευτέρου εὐαγγελίου.

Ἐκτός ἀπό τήν Ἀποκάλυψη, σέ Ἰωάννη ἀποδίδονται καί τέσσερα ἄλλα κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης: τό τέταρτο εὐαγγέλιο καί τρεῖς ἐπιστολές. Σύμφωνα μέ μιά διαδεδομένη ἀποψη καί τά πέντε αὐτά κείμενα ἦταν γραμμένα ἀπό τό γιό τοῦ Ζεβεδαίου. Ἡ ἀρχαία παράδοση ὡστόσο δέν ἦταν ὁμόφωνη στό ζήτημα αὐτό. Εἶναι ἐντυπωσιακό ὅτι στό τέταρτο εὐαγγέλιο, τό «Κατά Ἰωάννην», δέν ἐμφανίζεται μαθητής μέ τό ὄνομα Ἰωάννης: στή λεγόμενη πρώτη ἐπιστολή Ἰωάννου δέν ὑπάρχει ὑπογραφή· καί οἱ δύο ἄλλες ἐπιστολές δηλώνουν ὅτι εἶναι γραμμένες ἀπό κάποιον πρεσβύτερο (χωρίς ὄνομα). Μόνο ἡ Ἀποκάλυψη ἀναφέρει ρητᾷ τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῆς. Ὑπῆρχαν χριστιανοί τοῦ δευτέρου αἰῶνα πού ὑποστήριζαν ὅτι ὁ πρεσβύτερος καί ὁ εὐαγγελιστής ἦταν διαφορετικά πρόσω-

πα, ἐνῶ χριστιανοὶ τοῦ τρίτου αἰώνα ἰσχυρίζονταν ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δὲν ἦταν ὁ εὐαγγελιστής, τόσο γιὰ γλωσσικούς ὅσο καὶ γιὰ θεολογικούς λόγους. Μὲ διάφορους συνδυασμούς, πίσω ἀπὸ τὰ πέντε κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ποὺ παραδίδονται στὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννη θεωρήθηκε συχνὰ ὅτι κρύβονται δύο ἢ καὶ περισσότερα πρόσωπα.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν παράδοση, δίνοντας ἀπλὰ τὸ ὄνομά του, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δὲν μπορούσε νὰ περιμένει ὅτι κάθε τυχαῖος ἀναγνώστης θὰ ἀναγνώριζε τὴν ταυτότητά του. Ἄν ἦταν ὁ μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἤθελε νὰ τὸ καταστήσει αὐτὸ σαφές σὲ ὅλους, ἔπρεπε νὰ τὸ δηλώσει ἢ τουλάχιστον νὰ τὸ ὑπαινιχθεῖ. Ἡ ἀπουσία προσδιορισμοῦ ἢ ὑπαινιγμοῦ δὲν ἀποκλείει βέβαια τὸ ἐνδεχόμενο συγγραφέας νὰ ἦταν ὁ ἀπόστολος. Καθιστὰ σαφές ὡστόσο ὅτι τὸ ζήτημα δὲν τὸν ἀπασχολοῦσε. Ἐπιπλέον, ἐκτός ἀπὸ τὶς λεγόμενες δευτέρη καὶ τρίτη ἐπιστολὴ Ἰωάννου, τὰ κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ἰωάννη δὲν παρουσιάζουν ὁμοιομορφία στὸν τρόπο ποὺ ὑπογράφονται. Ἔτσι, εἶναι ἐπίσης σαφές ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δὲν ἐπεδίωκε νὰ ἐμφανιστεῖ ὡς συγγραφέας καὶ ἄλλων κειμένων τῆς *Καινῆς Διαθήκης*.

Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτές προκύπτει ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη δὲν εἶναι ψευδεπίγραφη. Ἐνα ψεύτικο ὄνομα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφήνει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί σχεδὸν ὅλα τὰ ἰουδαϊκὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα καὶ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ὑπόλοιπα χριστιανικὰ ἀποκαλυπτικά κείμενα εἶναι ψευδεπίγραφα. Τὸ βιβλίον τοῦ Δανιὴλ δὲν τὸ ἔγραψε ὁ Δανιὴλ, τὸ βιβλίον τοῦ Ἐνώχ δὲν τὸ ἔγραψε ὁ Ἐνώχ, τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἀδάμ δὲν τὴν ἔγραψε ὁ Ἀδάμ, τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Πέτρου δὲν τὴν ἔγραψε ὁ Πέτρος. Ὅλοι οἱ ἀναγνώστες τῶν κειμένων αὐτῶν ὡστόσο ἀντιλαμβάνονταν γιὰ ποιὸν Δανιὴλ, ποιὸν Ἐνώχ, ποιὸν Ἀδάμ, ποιὸν Πέτρο ἐπρόκειτο — ἄλλο θέμα ἂν ἀποδέχονταν τὴν ταύτιση. Εἰδικὰ οἱ χριστιανικὲς ἀποκαλύψεις ξεκαθάριζαν ἀπολύτως γιὰ ποιὸν Πέτρο, ποιὸν Ἰάκωβο, ποιὸν Παῦλο, ποιὸν Θωμᾶ ἐπρόκειτο.

Ἐπιφανεῖς πρωτοχριστιανοὶ μὲ τὸ ὄνομα Ἰάκωβος, γιὰ παράδειγμα, ὑπῆρχαν τουλάχιστον τρεῖς ἢ τέσσερις καὶ ἡ διάκριση μεταξὺ τους ἦταν ἀναγκαῖα — ἂν καὶ οἱ συγχύσεις δὲν ἀποφεύγονταν πάντα. Μία ἀπὸ τὶς Ἀποκαλύψεις ποὺ ἀποδίδονται στὸ Ἰάκωβο ἀρχίζει μὲ τὸν Ἰησοῦ νὰ δηλώνει: «Ἰάκωβε ἀδελφέ μου», ξεκαθαρίζοντας ἔτσι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἀδελφὸ θεοῦ. Μία ἀπὸ τὶς Ἀποκαλύψεις ποὺ ἀποδίδονται στὸν Πέτρο ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συζήτηση μὲ τὸν Ἰησοῦ ἔγινε *καθημέρου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν* (σαφῆς ἀναφορὰ στὶς εὐαγγελικὲς περιγραφές), ξεκαθαρίζοντας ἔτσι ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς δώδεκα — παρ' ὅλο ποὺ ὅλο τὸν πρῶτο αἰώνα δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχε ἄλλος Πέτρος (ἐνῶ ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ μὲ τὸ ὄνομα Σίμων). Γενικά, ἓνα κείμενο ἰσχυρίζεται ψευδῶς ὅτι γράφτηκε ἀπὸ κάποιον πρόσωπο, ὅταν ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς προσδοκᾶται νὰ τοῦ ἀποδώσει κύρος. Ἄν ἡ ταυτότητα τοῦ συγγραφέα δὲν προκύπτει μὲ σαφήνεια, τότε ὁ ψευδὴς ἰσχυρισμὸς δὲν ἔχει νόημα.

Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη ἀντίθετα δὲν κάνει καμιά προσπάθεια νὰ ὑπαινιχθεῖ ὅτι συγγραφέας τῆς ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Ζεβεδαίου. Οὔτε ἄλλωστε προσδιορίζει μὲ ἄλλο τρόπο γιὰ ποιὸν Ἰωάννη πρόκειται. Γιὰ ἓναν πλαστογράφο αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιανόητο. Εἶναι φανερό ὅτι διαφορετικὴ ὑποδοχὴ θὰ ἀνέμενε τὴν Ἀποκάλυψη ἂν θεωροῦνταν ἔργο τοῦ Βαπτιστῆ (ὅπως ἔχουν προτείνει ὀρισμένοι), διαφορετικὴ ἂν ἐμφανίζονταν ὡς ἔργο τοῦ εὐαγγελιστῆ Μάρκου, διαφορετικὴ ἂν ἐκλαμβάνονταν ὡς ἔργο τοῦ ἀποστόλου ἢ τοῦ συγγραφέα τοῦ τέταρτου εὐαγγελίου καὶ διαφορετικὴ ἂν ἦταν ἔργο ἐνὸς προσώπου ποὺ δὲν ἐμφανίζεται στὴν *Καينὴ Διαθήκη*.

Ἐφ' ὅσον δὲν καθίσταται σαφές ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο γιὰ ποιὸν Ἰωάννη πρόκειται, ἡ μόνη λογικὴ ὑπόθεση εἶναι ὅτι Ἰωάννης ἦταν τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα. Ἡ δήλωση *ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ*

ὑπομονῇ ἐν Ἰησοῦ, καθὼς καὶ οἱ ἀναφορές στὰ συγκεκριμένα προβλήματα τῶν ἑπτὰ ἁσιατικῶν ἐκκλησιῶν δίνουν μάλιστα τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ συγγραφέας καὶ οἱ παραλήπτες τοῦ κειμένου γνωρίζονταν προσωπικά. Ὅπως εἶναι προφανές, ἂν κάποιος συγκεκριμένον πιστοὶ λάμβαναν ἓνα κείμενο ἀπὸ κάποιον γνωστὸ καὶ σύγχρονό τους, δὲν θὰ περιμέναν πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τὴν ταυτότητά του. Τὸ ὄνομά του θὰ τοὺς ἀρκοῦσε. Ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ γράφει, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ μόνο ποὺ τὸν ἐνδιέφερε, σὲ σχέση μὲ τὴν ταυτότητά του, ἦταν νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν οἱ πρῶτοι παραλήπτες τοῦ κειμένου του. Τί ἐντύπωση θὰ ἔδινε τὸ ὄνομά του στοὺς ἐνδεχόμενους μελλοντικούς ἀναγνώστες δὲν φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχολοῦσε. Εἶναι ἐπίσης εὐλόγο νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ πρῶτοι παραλήπτες τοῦ κειμένου ἀντιλήφθηκαν χωρὶς πρόβλημα ποιὸς τοὺς τὸ ἔστειλε.

Ἡ Ἀποκάλυψη ὡστόσο ἀποθησαυρίστηκε καὶ συνέχισε νὰ διαβάζεται ὅταν πιά δὲν ὑπῆρχαν οὔτε ὁ συγγραφέας τῆς οὔτε οἱ πρῶτοι τῆς παραλήπτες. Ἀπὸ τὸν δεύτερο αἰώνα, τὸ πρόσωπο τοῦ ἀποστόλου ἔτινε νὰ ἀπορροφήσῃ ὅλη τὴν παράδοση ποὺ συνδέονταν μὲ τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Σταδιακὰ καὶ τὰ πέντε κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης* ποὺ ἀποδίδονται (μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο) σὲ Ἰωάννη ἀρχισαν νὰ θεωροῦνται ἀπὸ πολλοὺς ἔργα τοῦ ἴδιου προσώπου. Ἡ δήλωση τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης ὅτι ὀνομαζόταν Ἰωάννης ἀρχισε νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς δήλωση ὅτι ἦταν ἔργο τοῦ ἀποστόλου.

Στὸ ἴδιο πνεῦμα ἀναπτύχθηκε καὶ ἡ πολεμικὴ πρὸς τὴν Ἀποκάλυψη. Ὅσοι δὲν τὴν ἀποδέχονταν ὡς θεόπνευστη, τὴ θεωροῦσαν ψευδεπίγραφη, ἀφοῦ Ἰωάννης δὲν θὰ μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη τους, νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἀπόστολο. Ὅρισμένοι προσπαθοῦσαν μάλιστα νὰ τὴν ἀποδώσουν σὲ συγκεκριμένους, γνωστούς αἰρετικούς. Γιὰ νὰ ἐξαπατηθεῖ τοὺς πιστοὺς, ὑποστήριζαν, κάποιος αἰρετικὸς εἶχε προσπαθήσει νὰ προσδώσει κύρος στὶς ἀπόψεις του, ἀποδίδοντάς τις σ' ἓνα ἐπιφανὴ χριστιανό.

Χρειαζόταν πολλὴ εὐφυΐα γιὰ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς τὸ αὐτονόητο: ὅτι δηλαδή ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης οὔτε ἦταν οὔτε ἰσχυρίζονταν ὅτι ἦταν ὁ ἀπόστολος. Ἦταν ἀπλούστατα κάποιος χριστιανὸς ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία ποὺ λεγόταν Ἰωάννης. Ἀλλὰ ἡ εὐφυΐα αὐτὴ παρατήρηση ποὺ διατυπώθηκε μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὸν τρίτο αἰώνα δὲν ἔβρισκε πολλοὺς ὑποστηρικτές. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς Ἀποκάλυψης τὴν ἤθελαν προφανῶς ἔργο τοῦ ἀποστόλου καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς δὲν ἤθελαν νὰ ἀφήσουν περιθώρια γιὰ παρεξηγήσεις. Κανένας μελετητὴς τοῦ κειμένου στὴν ἀρχαιότητα δὲν φαίνεται νὰ εἶχε προσέξει ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα του, τὴν ἐποχὴ ποὺ τοῦ δόθηκε τὸ ὄραμα, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι τοῦ ἀρνίου (21:14) ἦταν ἤδη νεκροί, καθὼς κατεῖχαν ἤδη τὶς θέσεις τους στὰ θεμέλια τῆς οὐράνιας Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ καὶ σήμερα πολὺ λίγοι ἐνδιαφέρονται νὰ ἀξιολογήσουν τὴν πληροφορία αὐτή.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἐρμηνεῖες τῆς Ἀποκάλυψης ὑπάρχουν πληθὸς καὶ ἀναμένονται ἀκόμα πολλές. Οἱ ἐρμηνευτὲς ἀντιμάχονται ἢ διαλέγονται διαρκῶς μεταξὺ τους. Ἡ μόνη ἐκδοχὴ ποὺ φαίνεται ἀφόρητη στοὺς περισσότερους εἶναι ὅτι τὸ κείμενο γράφτηκε ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο κατὰ τὰ ἄλλα χριστιανό, ὅτι ἀπευθυνόταν σὲ πολὺ συγκεκριμένους παραλήπτες καὶ ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ ὅσα εἶχε νὰ τοὺς πεῖ ἀφοροῦσαν αὐτοὺς καὶ μόνον αὐτοὺς. Ὅτι δηλαδή ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ προβληματικοὶ ἰσχυρισμοὶ τῆς Ἀποκάλυψης, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα τῆς, γιὰ τοὺς πρῶτους καὶ αὐθεντικούς τῆς παραλήπτες δὲν παρουσιάζαν κανένα πρόβλημα.

Χρονικό 1941-1945

του Μαρσέλ Νατζαρή

Μπιρκενάου, τό στρατόπεδο του θανάτου

του Μάρκου Ναχόν

Έκδόσεις του ιδρύματος Έτς Άχαϊμ, Θεσσαλονίκη, 1991

«Έκείνη τήν βραδιά ήμασταν αποφασισμένοι όλοι νά πεθάνουμε γιά νά τελειώσουμε, αλλά μάς κράτησε ή σκέψη πού θά μπορούσαμε νά εκδικηθούμε, νά οργανώσουμε απόδραση, νά εκδικηθούμε μέ άλλα λόγια. Έκτοτε άρχισε ή συνωμοσία μας, άρχίσαμε νά οργανωθούμε διά μίαν γενικήν έξόρμησιν».

Βρισκόμαστε στήν περίοδο τής Κατοχής, στό απόγειο τής γερμανικής εξάπλωσης στή γηραιά ήπειρο. Η ύποταγή τών ευρωπαϊκών λαών στή βούληση του έθνικοσοσιαλισμού ζευγαρώνει μέ ένα άλλο, πολύ πιό φιλόδοξο σχέδιο.

Αν κάποιοι λαοί πρέπει νά ύποταγούν, κάποιος άλλος λαός πρέπει νά εξαφανισθεί. Μαζί του, ένας όλόκληρος πολιτισμός, μιά πολιτισμική και κοινωνική περιπέτεια, πού χρωμάτισε τήν ανάπτυξη τής ανθρωπότητας, πρέπει νά άπωθηθεί, νά λησμονηθεί, νά διαγραφεί. Και όπως είναι φυσικό, και γνωστό, τά ίχνη σβήνονται και ή λήθη επιβάλλεται όταν οί φορείς τους, σέ πρώτη φάση, έξοστρακίζονται και, άργότερα, εξαφανίζονται.

Τούτη ή ιστορία του έξοστρακισμού, ή κατασκευή θυμάτων, όπως άλλωστε τόσες άλλες, γράφηκε μέ αίμα. Τέσσερα, πέντε, έξι εκατομμύρια Έβραίοι, ποιός νά ξέρει άραγε τόν ακριβή αριθμό, υπήρξαν οί «προνομιούχοι» μιάς έθνικοσοσιαλιστικής κρεατομηχανής, ενός αίματινου τροχού πού άλεσε ψυχές και πνεύματα. Τά προσχήματα γι' αυτό τό «τιτάνιο» έργο όχι μόνο δέν έλειψαν, αλλά ό «πλούτες» τους πρόδιδε τή βαθύτερη ουσία αυτών πού τό επιχείρησαν. Αν ή εποχή είναι μιά εποχή κρίσης, αν δηλαδή αναζητά άποδιοπομπαίους τράγους και έξιλαστήρια θύματα, και αν «αυτοί» θεωρείται ότι συγκροτούν μιά διαφορά, τότε τά κεφάλια πού έξέχουν πρέπει νά κοπούν. Έδώ οί συναισθηματισμοί και οί συμβολισμοί είναι τέτοιοι πού μπορούν νά βρουν άπήχηση και στήν οποιαδήποτε ύποδουλωμένη λαϊκή ψυ-

χή. «Κατά τήν διαδρομήν μας, από όλα τά πολωνικά χωριά πού περάσαμε», θά σημειώσει σέ κάποιο σημείο τής μαρτυρίας του ό Έλληνοεβραϊός «τρόφιμος» τών γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης Μαρσέλ Νατζαρή, «δέν τύχαμε καμιάς εκδηλώσεως ούτε ύπέρ ούτε κατά, τό χρύο ήταν σουχτερό...». Νά ήταν μόνο ό φόβος τών συνεπειών;

Βέβαια ή άδιαφορία δέν ήταν ό γενικός κανόνας. Ας μάς επιτραπεί, όμως, μιά τυπική παρέκβαση. Διάβαζα πρόσφατα (*Le Nouvel Observateur*, τ. 1445, 16-22 Ιουλίου, 1992) πώς Γάλλοι πολίτες «κάρφωναν» συμπολίτες τους έβραϊκής καταγωγής κατά τή διάρκεια τής Κατοχής, μέ άποτέλεσμα χιλιάδες γυναικόπαιδα νά οδηγηθούν στους άγιους τόπους πού προορίζονταν γιά τήν αναμόρφωσή τους, γιά νά παραμείνουν εκεί γιά πάντα... «Μήν χτυπάτε έδώ», έλεγε ένας Γάλλος πολίτης στό άπόσπασμα τής άστυνομίας πού είχε πάει νά «μαζέψει» μιά όλόκληρη έβραϊκή οίκογένεια, «κρύβονται όλοι στόν πέμπτο όροφο»...

Δέν γνωρίζω πολλά πράγματα από τή λεγόμενη λογοτεχνική κριτική γιά νά θεωρήσω διαφορετικά τά έργα τών Νατζαρή και Ναχόν. Γνωρίζω, όμως, ότι ή άνεκτίμητη αξία τους είναι πολλαπλή. Οποιος άποπειραθεί νά τά διαβάσει, έστω και μέ αυτή τήν ανάλαφρη άνάγνωση πού επιβάλλει ή νωχελικότητα τών ήμερών, όχι μόνο θά μάθει, όχι μόνο θά ύποχρεωθεί νά μήν λησμονεί, αλλά θά ανακαλύψει και κάποιες άγνωστες πλευρές τής νεοελληνικότητας. Όχι του «έλληνισμού», αυτής τής αδιόρατης ουσίας, πού έξαναγκαστικά σήμερα σφίγγει τίς ψυχές μας, αλλά τής ελληνικότητας, τής άτομικής και συλλογικής τροχιάς δηλαδή πού διέγραφε ένας όλόκληρος κόσμος, μέ τά μίση και τά πάθη του, σέ μιά έπακριβώς προσδιορισμένη ιστορική συγκυρία. Εκεί πού οί ιδιότητες τής «φυλής»

ύποχρεώνονται νά εκδηλωθούν, δηλαδή νά προσλάβουν κοινωνικά χαρακτηριστικά, νά συγκρουσθούν μέ τήν πραγματικότητα, νά γίνουν έξόχως αντιφατικές και άμφιμονοσήμαντες. Εκεί πού οί Νατζαρή και Ναχόν μιλούν ένστικτωδώς στήν ελληνική ψυχή, όπου οί ιδιότητες του Έλληνα και του Έβραίου είναι άξεδιάλυτες, άνεξίτηλο σημάδι του πρίν σώματός μας, όπως θά έλεγε και ό άλλος.

Μιά τελευταία, σύντομη κι αυτή, επισήμανση επιβάλλεται. Δέν σχετίζεται, άμεσα τουλάχιστον, μέ τά συμβαίνοντα στόν ελληνικό χώρο σήμερα, χωρίς νά αποκλείεται, τό αντίθετο μάλιστα, νά επιβεβαιωθεί και έδώ έν τοίς πράγμασι. Η άνάδυση του νεορατσισμού και του άντισημιτισμού σέ πανευρωπαϊκή πλέον κλίμακα στίς ήμέρες μας στηρίζεται σέ αυτό πού έχει άποκληθεί «άρνητισμός». Οί πάσης φύσεως άκροδεξιοί διανοούμενοι έπεξεργάστηκαν, κατά τήν τελευταία εικοσιπενταετία, ένα πρωτόφαντο δόγμα, σύμφωνα μέ τό όποιο ή έβραϊκή γενοκτονία είναι ένα παραμύθι, ένα χαλκείο πού εκπονήθηκε από τίς «στοές» του έβραϊκοκοσομοπολιτισμού. Η άρνηση τών γεγονότων, τό ξαναγράψιμο τής σύγχρονης ιστορίας στοχεύει νά ύπηρετήσει τήν άποενοχοποίηση μιάς ιδεολογίας και όλων όσοι στρατεύθηκαν και στρατεύονται στό πλευρό της. Και από αυτή τήν άποψη, οί δύο αυτές μαρτυρίες άποτελούν μιά πρόσθετη άποφασιστική πράξη άνάιρεσης-άκύρωσης άκριτομυθιών και ιδεοληψιών.

Η «εκδίκηση» γιά τήν όποία κάνει λόγο ό Νατζαρή, πού κράτησε ζωντανούς αυτόν και τούς συντρόφους του στά γερμανικά κολαστήρια, σήμερα δέν μπορεί νά σημαίνει παρά φώς στά γεγονότα πού σημάδεψαν τήν πρόσφατη ιστορία μας.

Άνδρέας Παναζόπουλος

Φύλακας έρειπίων

του Άλέξη Τραϊανού

Ποιήματα, επιμέλεια Άλέξης Ζήρας – Στέφανος Μπεκατώρος, έκδ. Πλέθρον, Άθήνα 1992, σελ. 334

Τό στοιχείο που ό Άλέξης Τραϊανός έβαλε μέ τό θάνατο άσφαλώς και τό κέρδισε, άφού θέλησε τόσο στό ποιητικό του σώμα όσο και στην προσωπική του ζωή νά «γιγαντώσει» τήν κάθε λογής άνιση αντιπαλότητα μέ έναν «τρόπο μηδενικό», που δέν ταιριάζει πάντα σέ ανθρώπους που αφήνουν πίσω τους μόνο δυσάρεστη άναπνοή. Καί φυσικά αυτοκτόνησε. Λέω δέ φυσικά, γιατί τόσο αυτή ή χώρα όσο και ή παγκόσμια άνθεκτικότητα είναι σαφέστατα ύποδεέστερες τών άναγκών ενός μεγάλου ποιητή, ό όποιος, «άγνωστος όσο ποτέ», δέν χρειάστηκε παρά μόνο τίς λέξεις, τούς στίχους, τά νοήματα για νά αποδείξει τό μάταιο κάθε συγκεκριμένου προγραμματισμού στή ζωή έν γένει. Έτσι που ή προτροπή τών Άλέξη Ζήρα και Στέφανου Μπεκατώρου για μία νέα συνολική και συνάμα περιεκτική, από νεότερους ανθρώπους, κριτική και άναγνωστική προσέγγιση του έργου του Τραϊανού —τό όποιο μάς παραδίνεται μέ κάθε του λεπτομέρεια στην ποιητική του ύπόσταση και έπίσης στον μικρό ή μεγάλο αντίκτυπο που προκάλεσε στους άναγνώστες και τούς κριτικούς, καθώς και στους λογοτεχνικούς κύκλους— νά περιέχει ένα τεράστιο δίλημμα που κυριολεκτικά αποσυντονίζει: νά διαβαστούν δηλαδή τά ποιήματα, τά σχεδιάσματα, οι έπιστολές, τό χρονολόγιο, οι κριτικές αποτιμήσεις τής έποχής και γενικά ό,τι άλλο ό τόμος συνοδεύει μέ τήν πολύ προσεγμένη έκδοτική του εμφάνιση, σάν παρακαταθήκη ενός ανθρώπου που μιλούσε έξ όνόματος χιλιάδων άλλων συνανθρώπων του που δέν έχουν αυτό τό χάρισμα και ταυτόχρονα μόνο για τήν άτομική του ποιητική όντότητα ή νά προσέξει περισσότερο κανείς τή δύναμη μέσα σέ μία τελματωμένη ύπαρξη, που

συνεχώς ψυχοραγοῦσε, άναζητώντας έναν θάνατο-διαμαρτυρία χωρίς ίσως σημαντικές κοινωνικές παραμέτρους, όμως σίγουρα δραματικού περιεχομένου.

Έπειδή ή άπάντηση λαβώνει και τίς δύο έκδοχές, που έξίσου ικανές παραπέμπουν μέ μεγάλη καταπόνηση στό ψυχικό είναι του δημιουργού, θά έλεγα πως τήν πρώτη άνάγνωση πρέπει νά διαδεχθεί μία δεύτερη ψυχραιμότερη και, κυρίως, πιο «έπαγγελματική», μέσα στό πνεύμα τών σύγχρονων καιρών, οι όποιοι παρουσιάζονται λιγότερο οικείοι γι' αυτό του είδους τά λογοτεχνικά και κυρίως ποιητικά άποτελέσματα· ούτως ώστε τό βιβλίο νά «χάσει» κάθε ίχνος φιλολογικού μνημόσυνου και παράλληλα νά άνατρέξει στίς δονήσεις που οι μεγάλοι ποιητές διοχετεύουν σάν συνειδησιακά άδιέξοδα και προκλήσεις.

Έ άμιγής ποιητική δουλειά του Άλέξη Τραϊανού περιλαμβάνει τέσσερις συλλογές, κάποια άδημοσίευτα και γι' αυτό περισσότερο έλκυστικά ποιήματα και κάποια «μηνύματα» που ξεπηδούν από διάφορα σχεδιάσματα, τά όποια ή πάροδος του χρόνου σχεδόν τά νομιμοποιεί. Οι συλλογές *Οί μικρές μέρες* (1973), *Η κλεψύδρα μέ τίς στάχτες* (1975), και *Τό δεύτερο μάτι του Κύκλωπα/cancer poem* (1977) δημοσιεύτηκαν πριν τό θάνατό του, ενώ ή τελευταία, *Τό σύνδρομο του Έλπήνορα* (1984), μετά, έτσι που νά διακρίνεται μέ μεγάλη εύχρεια ή ύστατη πράξη σέ ένα άτομικό δράμα, που θά μπορούσε νά ξελιχθεί ίσως και άντιφαστικά άν ό ποιητής παρέμενε ένας γνήσιος μύστης έρεθισμάτων, μέ άλλα λόγια άν γινόταν όλάκερος μία μονάδα ή όποια θά «ίσοροποῦσε» ανάμεσα στό άτομικό γίγνεσθαι και στην τεταμένη άτμόσφαιρα, που θά διοχετευόταν σ' αυτό. Ένώστόσο χωρίς—και αυτό ως πρώτο και γενικό συμπέρασμα— νά παρατηρείται

σημαντική διαφορά τόσο στην τεχνική δόμησης τών ποιητικών κειμένων όσο και στην θεματολογία, που παραμένει σαφώς «έγωκεντρική», μπορούμε νά πούμε πως ό,τι χαρακτήρισε τόν ποιητή στην πρώτη του κατάθεση, σχεδόν τό ίδιο έγινε και μέ τά ποιήματα που έκλεισαν τόν κύκλο τής ζωής και τής προσωπικής του τέχνης. Γι' αυτό και τό έργο του Τραϊανού έτυχε όμόφωνης άποδοχής από κριτικούς και όμότεχνους.

Άπό τίς *Μικρές μέρες* εμφανίζονται όλα τά ποιητικά εκείνα, και κατά κάποιο τρόπο κοινωνικά, στοιχεία που σηματοδοτούν τό δρόμο του δημιουργού: α) πεζολογικός αλλά όχι πεζός στίχος, που πραγματικά παραπέμπει στον Σαχτούρη και τόν Καρούζο—ποιητές που αγαπά ό Τραϊανός— και ίσως θά έλεγα στον Σινόπουλο· β) άβάσταχτη ύποκειμενική άδυναμία στό νά άνταπεξέλθει ένα άληθινά ευαίσθητο άτομο στον σκληρό και συνάμα βάνουσο σύγχρονο τρόπο ζωής, που διακρίνεται για τήν άδιαφορία και κυρίως τά μέγιστα από έλλειψη έπικοινωνίας· γ) ή μέσω τής ποίησης—και τής άλληγογραφίας— προσπάθεια του Τραϊανού νά αποδιώξει αυτό που πραγματικά τόν τυραννά, δηλαδή τή σκέψη τής αυτοκτονίας, σέ πλήρη σύμπνοια μ' αυτό που βγαίνει στό χαρτί και δέν είναι άλλο από μία θανατερή εικόνα αυτοκαταστροφής που διαχέεται στην ύπαρξη του από τά ίδια άκριβώς μέσα· δ) άφηση κατοχή τών ποιητικών κανόνων και τής ιδιαιτερότητας τής ποίησης, μονοπάτι τό όποιο, παρ' ότι παραμένει ή μοναδική διέξοδος που μπορεί νά προσδιοριστεί σάν κοινωνική μονάδα, τόν σπρώχνει άκόμη περισσότερο στην λήτρωση και ε) ή άπεικόνιση προσώπων, πραγμάτων, αίσθημάτων, ιδεών άκόμη και πολυδάπων, περισπούδαστων και έξαιρετικά δουλεμένων παραμέτρων τής

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Ἑλληνισμός Ἑρμηνεία τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς

τοῦ Λουτσιάνο Κάνφορα

Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1992, μετάφρ. Σ. Μαρκέτος, σ. 192

Οἱ ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, μέ περίπου τέσσερα χρόνια ζωῆς, ἔχουν ἤδη κερδίσει μιά σημαντική θέση στόν κόσμο τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου. Ἡ καλαισθησία, ἡ ὑψηλῆς ποιότητας ἐπιμέλεια, οἱ φροντισμένες μεταφράσεις χαρακτηρίζουν ὅλους σχεδόν τοὺς τίτλους τους. Δύο βιβλία ἔχουν τιμήσει ἐπάξια τό ὄνομα τῶν ἐκδόσεων: *Ἡ χαμένη βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας* τοῦ Λουτσιάνο Κάνφορα καί ὁ *Φάρος καί φαρίσκος, ἱστορίες τῆς Ἀλεξάνδρειας* τοῦ Ε.Μ. Φόρστερ. Καί τά δύο εἶναι συναρπαστικά στό διάβασμα καί πλούσια σέ ἱστορικές πληροφορίες. Καθένα μέ τόν τρόπο του, ὑπενθυμίζουν ὅτι ἡ ἱστορική ἐπιστήμη, χωρίς παραχωρήσεις στίς ἀξίες της, μπορεῖ νά εἶναι καί καθαρή αἰσθητική ἀπόλαυση.

Στό ἀναγνωστικό κοινό μέ ἀρχαιογνωστικά ἐνδιαφέροντα, οἱ ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια ἔχουν προσφέρει τρία ἀκόμα σημαντικά βιβλία. Τή δίτομη (μικρή) *Μεσόγειο* τοῦ Φερνάντ Μπρωντέλ καί τῶν συνεργατῶν του. Χωρίς νά ἀντικαθιστᾶ οὔτε στό ἐλάχιστο τή (μεγάλη) *Μεσόγειο*, τό βιβλίό αὐτό δίνει μιά γεύση τῆς σοφίας τοῦ ἀνθρώπου πού ἄλλαξε τήν ὄψη τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας. Τή *Φιλοσοφία καί Πολιτεία* τοῦ Ἀλεξάντρ Κοϊρέ, πού ἀποτελεῖ μίαν ἀπό τίς πιό εὐληπτες καί συνάμα βαθυστόχαστες εἰσαγωγές στό πλατωνικό ἔργο. Καί *Τό βλέμμα τοῦ θανάτου* τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν, πού ἀναζητᾶ τά πρόσωπα καί τή λογική τῆς ἑτερότητας στόν ἀρχαῖο ἑλληνικό κόσμο. Στή νέα σειρά, «Ἄρχαῖος κόσμος», προγραμματίζεται γιά τό ἄμε-

σο μέλλον ἡ ἐκδοση ἀρκετῶν ἀκόμα βιβλίων πού ἀποτελοῦν πολύτιμους ὁδηγούς στά νέα ρεύματα τῆς διεθνούς ἱστοριογραφίας.

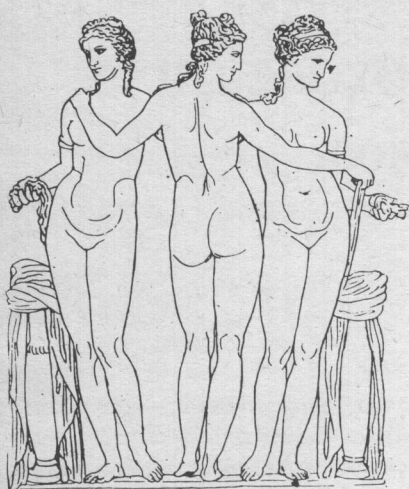
Τό τελευταῖο βιβλίό τῆς σειρᾶς ὡστόσο, ὁ *Ἑλληνισμός* τοῦ Λ. Κάνφορα, δίνει τήν ἐντύπωση ἐνός ἐκδοτικοῦ λάθους. Ἀναμφίβολα πρόκειται γιά μιά μελέτη μεγάλης ἀξίας. Δύσκολα ἄλλωστε θά περιμένε κανεῖς ἀπό τόν συγγραφέα τῆς *Χαμένης βιβλιοθήκης* κάτι ἀσήμαντο ἢ εὐτελές. Ἀλλά τό ἑλληνικό ἀναγνωστικό κοινό, πού βασίζεται γιά τήν ἐνημέρωσή του κυρίως σέ μεταφράσεις, εἶναι παντελῶς ἀνέτοιμο νά δεχτεῖ τό βιβλίό αὐτό. Ὁ παραπλανητικός τοῦ ὑπότιτλος δέν ἀφήνει νά φανεῖ καθαρά ὁ πραγματικός του χαρακτήρας: πρόκειται κυρίως γιά μιά σπουδή γύρω ἀπό τίς καταβολές καί τήν πρόσληψη τῶν θεωρητικῶν ἐπιλογῶν τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ Ντρώζεν.

Ὁ ἴδιος ὁ Ντρώζεν, ὁ πρῶτος συστηματικός μελετητής τοῦ Ἀλεξάνδρου καί τῆς ἐποχῆς πού ἐγκαινιάστηκε μέ τίς κατακτήσεις του, παραμένει ἄγνωστος στό ἑλληνικό κοινό. Τά ἔργα του γιά τόν Μακεδόνα βασιλιά, τοὺς διαδόχους καί τοὺς ἐπιγόνους του πρωτομεταφράστηκαν στά ἑλληνικά ἤδη ἀπό τό 1897 μέχρι τό 1903, ἀλλά οἱ μεταφράσεις ἐκείνες εἶναι δυσεῦρετες καί ξεχασμένες. Τό 1988 ἐκδόθηκε ἀπό τήν Τράπεζα Πίστωσης ἡ *Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου* σέ μετάφραση Ρένου Ἀποστολίδη καί ἐπιμέλεια τῶν Ἡρκου καί Στάντη Ἀποστολίδη· ἀλλά κι αὐτό τό ἔργο, παρά τόν

πλοῦτο του καί τήν ἐπιμελημένη του ἐμφάνιση, δέν ἔχει ἀκόμα καταφέρει, ὅσο γνωρίζω, νά εἰσαγάγει τόν Ντρώζεν στίς ἑλληνικές ἱστορικές σπουδές.

Τό κύριο πρόβλημα ὡστόσο εἶναι γενικότερο. Δέν ὑπάρχει σχεδόν τίποτα στά ἑλληνικά γιά τήν ἱστορία τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ὁ μέγας δάσκαλος τῶν σπουδῶν αὐτῶν, ὁ Ἀρνάλτο Μομιλιάνο, τοῦ ὁποῦ ὁ θάνατος τό 1987 πέρασε στήν Ἑλλάδα ἀπαρατήρητος, παραμένει ἀμετάφραστος, ὅπως ἀμετάφραστα παραμένουν ἀκόμα καί τά πιό κλασικά ἐγχειρίδια τοῦ εἶδους. Μοναδική ἴσως ἐξαίρεση εἶναι ἡ *Ἱστορία τῆς κλασικῆς φιλολογίας* τοῦ Ρούντολφ Πφάιφερ, οἱ δύο τόμοι τῆς ὁποίας ἐκδόθηκαν ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τό 1972 καί τό 1980. Στήν προτελευταία του σελίδα, ὁ Πφάιφερ προλαβαίνει νά ἀναφερθεῖ πολύ σύντομα καί στόν Ντρώζεν.

Τό βιβλίό τοῦ Κάρλ Λεβίτ *Τό νόημα τῆς ἱστορίας*, σέ μετάφραση Μάριου Μαρκίδη καί Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου, ἐκδόσεις Γνώση, 1985, παρ' ὅλο πού δέν ἀναφέρεται στόν Ντρώζεν, περιέχει ἕνα θαυμάσιο κεφάλαιο γιά τόν ἄλλο πρωτοπόρο ἱστορικό τοῦ περασμένου αἵωνα, τόν Γιακόμπ Μπούρχχαρτ. Ὁ Μπούρχχαρτ, πού εἶναι κυρίως γνωστός γιά τίς ἀπόψεις του γύρω ἀπό τήν Ἀναγέννηση, ἀσχολήθηκε δημιουργικά καί μέ τήν ὕστερη ἀρχαιότητα. Χρήσιμη εἶναι καί ἡ εἰσαγωγή τοῦ Φρανσουά Σατελέ στή *Γέννηση τῆς Ἱστορίας*, σέ μετάφραση Λένας Κασίμη, ἐκδόσεις Σμί-

λη, 1992, πού, και πάλι χωρίς να ασχολείται με τον Ντρώζεν, συζητά το πρόβλημα των σχέσεων της αρχαίας με τη σύγχρονη ιστοριογραφία. Σχετική με το θέμα είναι ακόμα η μονογραφία του Γιώργου Βελουδη για τον Φαλμεράγιερ, εκδόσεις Μνήμων, 1982. Τέλος, κάποιες γενικές αναφορές στον ίδιο τον Ντρώζεν υπάρχουν διάσπαρτες σε διάφορα βιβλία, αλλά εκεί περίπου σταματάμε.

Η ανάγκη μιας εισαγωγής στο έργο του Ντρώζεν είναι σήμερα στην Ελλάδα επίκαιρη. Στο έργο του Γερμανού ιστορικού συμπυκνώνεται μια μακρά παράδοση, σχετικά με τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής γλώσσας στην Ανατολή. Αλλά ο Ντρώζεν δεν ήταν ένας απλός συνεχιστής της παράδοσης. Μαθήτευσε στους λαμπρότερους δασκάλους των γερμανικών πανεπιστημίων και παρακολούθησε τις διαλέξεις του Χέγκελ για τη φιλοσοφία της ιστορίας. Όταν αποφάσισε να χρησιμοποιήσει τους όρους «ελληνισμός» και «ελληνιστικός» ήξερε ακριβώς τί έκανε. Ονοματίζοντας μιάν εποχή, καθόριζε έναν τρόπο περιοδολόγησης της ελληνικής ιστορίας. Ήδη ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος δέχτηκε από τον Ντρώζεν μιάν από τις ισχυρότερες επιδράσεις στη σύλληψη της ιστορίας του ελληνικού έθνους. Και σήμερα, όλοι σχεδόν οι ιστορικοί προϋποθέτουν την περιοδολόγηση

του Ντρώζεν. Αξίζει να σημειώσουμε, πάντως, ότι η νεοελληνική ιστοριογραφία υιοθέτησε μόνο την έννοια της «ελληνιστικής» εποχής σύμφωνα με το πνεύμα του Γερμανού ιστορικού. Τόν ορο «ελληνισμός» τον κράτησε περισσότερο για να δηλώσει το «σύνολο των απανταχού Έλλήνων», όχι τον ελληνόφωνο κόσμο της ελληνιστικής εποχής.

Η μελέτη του Κάνφορα ωστόσο πού προσφέρεται σήμερα στο ελληνικό κοινό δεν αποτελεί εισαγωγή στο έργο του Ντρώζεν. Το κύριο πρόβλημα του συγγραφέα είναι να λύσει μία φιλολογική παρεξήγηση. Από τις αρχές του αιώνα μας, όταν πιά οι έννοιες του «ελληνισμού» και της «ελληνιστικής» εποχής χρησιμοποιούνταν από όλους τους ιστορικούς, πολλοί λίγοι ήταν εκείνοι πού γνώριζαν την πραγματική πηγή έμπνευσης του Ντρώζεν. Οι βιβλικές σπουδές πρόσφεραν, ως εύκολη λύση, τους «ελληνιστές» των Πράξεων των Αποστόλων, δηλαδή τους ελληνόφωνους Ιουδαίους. Τη λύση αυτή υιοθέτησαν άβασάνιστα οι περισσότεροι μελετητές. Όπως όμως δείχνει ο Κάνφορα, οι καταβολές του Ντρώζεν ήταν πλουσιότερες και, πιο σημαντικό, συνεπστερες προς την ίδια την αρχαία ελληνική παράδοση.

Για να αναπτύξει τά επιχειρήματά του, ο Ίταλός ιστορικός διαλέγεται με μελετητές πού παραμένουν παντελώς άγνωστοι στην Ελλάδα. Ολόκληρη η συζήτηση πού παρουσιάζεται στον Έλληνισμό είναι κατά συνέπεια μετέωρη, καθώς δεν είναι δυνατόν ούτε να γίνει απόλυτα κατανοητή ούτε και να ελεγχθεί χωρίς προσφυγή σε πολλά, δυσεύρετα στις ελληνικές βιβλιοθήκες, ξενόγλωσσα έργα.

Αν ωστόσο μεταφραστούν στα ελληνικά όρισμένες από τις γενικές εισαγωγές στην ιστορία της κλασικής φιλολογίας και τη σύγχρονη ιστοριογραφία του αρχαίου κόσμου, τότε το βιβλίο του Κάνφορα θα αποκτήσει, σε κάποιο βαθμό, την επικαιρότητα πού του άρμόζει. Τά κλασικότερα βιβλία του είδους, όπως του Βιλαμόβιτς-Μέλεντορφ ή του Ντέ Σάνκτις, περιμένουν τους εκδότες τους· αλλά και οι μελέτες του Μομιλιάνο, από μόνες, θά ήταν έπαρκή εφόδια για να γίνει κατανοητή η θέση του Ντρώζεν και των συζητήσεων γύρω από την προσφορά του.

Ακόμα και με τά προβλήματα αυτά, το βιβλίο του Κάνφορα για τον Έλληνισμό περιέχει κάποια πολύ χρήσιμα διδάγματα για το ελληνικό κοινό. Η ιστορική περίοδος από τον Αλέξανδρο στην Κλεοπάτρα είναι σήμερα αναπόσπαστο και ούσιαστικό στοιχείο της ιστορίας του ελληνικού έθνους. Όχι μόνο επειδή όλοι οι Έλληνες δέχονται πιά τη συνέχεια της ιστορίας αυτής (χωρίς προκαταλήψεις για την ελληνιστική εποχή ή το Βυζάντιο) αλλά και επειδή η διάχυση του ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή θεωρείται ως η περίοδος σύνθεσης πού κατέστησε δυνατή την εξάπλωση του χριστιανισμού. Στα μέσα του περασμένου αιώνα ωστόσο, τίποτα απ' αυτά δεν ήταν δεδομένο ούτε στη Γερμανία ούτε στην Ελλάδα πού άκολουθούσε τις γερμανικές ιστορικές σπουδές. Η έννοια του «ελληνισμού» και των «ελληνιστικών» χρόνων έπρεπε πρώτα να κατασκευαστεί.

Αλλά και οι συζητήσεις πού συνεχίστηκαν μετά τον Ντρώζεν δείχνουν ότι δεν έγινε άμέσως σαφές άν ως «ελληνισμός» έπρεπε να νοηθεί η άποδοχή της ελληνικής γλώσσας από μεγάλη μερίδα των Ιουδαίων (προϋπόθεση για τη διάδοση άργότερα του χριστιανισμού) ή η σύζευξη του ελληνικού πολιτισμού με τους πολιτισμούς της Ανατολής, από την Αίγυπτο μέχρι τις έσατιές των κτίσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Τελικά, η ιστορία της «παρεξήγησης» γύρω από το έργο του Ντρώζεν, για την όποια γράφει ο Κάνφορα, δεν είναι παρά η ιστορία των θεωρητικών διαμαχών πού μορφοποίησαν τη σημερινή ιστοριογραφία. Καθώς η πρόσφατη συγκυρία θέτει και πάλι επί τάπητος βασικές ιστοριογραφικές έπιλογές, η καλή γνώση των παλαιότερων έπιλογών άποτελεί ένα ισχυρότατο όπλο.

Δημήτρης Κυρτάτας

Ἀλεξάνδρα Φρειδερίκου – Φανή Φολεροῦ
Οἱ δάσκαλοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου
μιά κοινωνιολογική προσέγγιση

ἐκδόσεις Ὑγιλον, Ἀθήνα 1991, σελ. 273

Ἐπί εἴκοσι σχεδόν χρόνια, μέ συμβατική ἀφετηρία τήν ἔκδοση τοῦ σημαντικοῦ βιβλίου τοῦ Ἀλέξη Δημαρά, Ἡ μεταρρύθμιση πού δέν ἔγινε, Ἐρμῆς, Ἀθήνα, Α' 1973, Β' 1974, ἡ παραγμένη μεταπολιτευτική περίοδος χαρακτηρίζεται καί ἀπό σταθερή αὔξηση τῆς ἐρευνητικῆς παραγωγῆς γιά τήν ἐλληνική ἐκπαίδευση. Ἡ μεταβολή δέν εἶναι μόνον ποσοτική: διακρίνεται παράλληλα καί μιά μετατόπιση τοῦ ἐνδιαφέροντος ἀπό τή διαχρονία, πού ὑπερτερεῖ στήν παλαιότερη βιβλιογραφία, πρὸς τή συγχρονία, ὅπου ὠθεῖ, μεταξὺ ἄλλων, ἡ συναίσθηση τῶν ἀδιεξόδων τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καί ἡ ἐπίδραση τῆς διεθνούς, ἀλλά πρωτευόντως ἀμερικανικῆς ἐρευνητικῆς τάσης, ὅπως διαθλάται μέσα ἀπό τὰ πολλαπλάσια ἀζόμενα παιδαγωγικά τμήματα τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων — γιά ν' ἀπομονώσω μόνο δύο, διακριτά διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπό τὰ πολλαπλά αἷτια πού προξενοῦν ἐκάστοτε τὰ συγγενῆ φαινόμενα.

Τήν καμπή τοῦ 1985 πῆραν ὡς ἀφορμή γιά τήν ἔρευνά τους ἡ Ἀλεξάνδρα Φρειδερίκου καί ἡ Φανή Φολεροῦ, τότε πού ἡ κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐκπλήρωνε τήν ἐπαγγελία τῆς «Ἀλλαγῆς» τῆς, μετά τήν ἀνώτατη, καί γιά τή γενική ἐκπαίδευση (Ν. 1566)· οἱ μεταβολές στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία ἀλλά καί, κυρίως, στίς προδιαγραφές σπουδῶν καί προσόντων τῶν δασκάλων πού θεσπίζει ὁ νέος νόμος ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στίς δύο συγγραφεῖς νά διερευνήσουν μέ μὴ κατευθυντικές συνεντεύξεις ἀπὸ ἓνα δείγμα ἑκατὸ δασκάλων δημόσιων δημοτικῶν σχολείων τῆς Ἀττικῆς (τοῦ χωνευτηριοῦ πού συναρεῖ καί ἰσοπεδώνει τίς ἰδιομορφίες ὅλης τῆς Ἑλλάδας) τὸ ρόλο

τοῦ δασκάλου, κυρίως «τῆ συνειδητῆ ἢ ἀσυνειδητῆ διαδικασία μέ τήν ὁποία ὁ δάσκαλος πραγματοποιεῖ ἢ ἐπιχειρεῖ νά ἀκυρώσει τήν ἐπιλεκτική λειτουργία τοῦ σχολείου», καθὼς καί τῆ συνείδηση πού ἔχει ἀποκτήσει ὁ ἴδιος γιά τὸ ρόλο του.

Τὸ βιβλίο εἰσάγεται μέ μιά ἐπισκόπηση τῶν θεωρητικῶν τάσεων πού ἐκδηλώνονται σήμερα στήν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης καί διαμορφώνουν τὸν ἰδεολογικὸ τῆς ὀρίζοντα. Προχωρεῖ σέ μιά σύντομη σχηματικὴ ἀναδρομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐπαγγέλματος στό νεοελληνικὸ κράτος καί συνεχίζει μέ τὴν διερεύνηση τῆς κοινωνικῆς προέλευσης καί τῶν κινήτρων πού ὤθησαν τοὺς ἐν ἐνεργεῖα δασκάλους στήν ἐπιλογή τοῦ ἐπαγγέλματός τους, καθὼς καί τῆς ἱκανοποίησής πού ἀποκομίζουν ἀπὸ τὴν ἀσκησή του· διαπιστώνει ὅτι ἡ μὲν ἐπιλογή προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία βελτίωσης τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς ἀνθρώπων πού προέρχονται ἀπὸ τὰ πῖο καθυστερημένα κοινωνικοοικονομικά στρώματα («μετανάστευση στήν ἀστική τάξη»), ἀλλὰ ἡ ἱκανοποίηση ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα τους εἶναι ἐξαιρετικά χαμηλὴ, ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν σ' αὐτὸ καί πού διαφέρουν σημαντικά ἀπὸ τίς προσδοκίες τους. Ἔτσι συντελεῖται, σχεδόν μέ τὴν εἴσοδο στό ἐπάγγελμα, καί ἡ ἀπομυθοποίησή του ἀπὸ κάθε ψευδαίσθηση πνευματικοῦ ἢ κοινωνικοῦ κύρους.

Ἀνάλογα μέ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ θεσμοθετημένου ρόλου τους ὡς ἱμάντα μεταβίβασης κοινωνικῶν ἀξιών καί ἀναπαραγωγῆς τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, οἱ δάσκαλοι διακρίνονται σέ τρεῖς κατηγορίες πού, ὅσο κι ἂν δέν δηλώνεται ρητὰ, ὑπονοεῖται ὅτι ἀντιστοιχοῦν στίς τρεῖς χονδρικές διαιρέσεις τοῦ κομ-

ματικοῦ μας φάσματος — γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ μιά ἀκόμα φορά πὼς τὰ μόνα κοινόχρηστα ἀναλυτικὰ ἐργαλεῖα μέ ἐξασφαλισμένη κοινωνικὴ κυκλοφορία εἶναι τὰ ἐτοιμοπαράδοτα κομματικά: Α (38% -συντηρητικοί), Β (57% -«προοδευτικοί») καί Γ (5% -«φορεῖς τῆς ρῆξης»). Ἀναλύεται ἡ ἰδιαιτέρη ἐπαγγελματικὴ συμπεριφορὰ τῶν δασκάλων κάθε κατηγορίας καί οἱ ἀμφίδρομες σχέσεις τους μέ τοὺς μαθητές, συναδέλφους, διευθυντές, ἐπιθεωρητές ἢ συμβούλους καί τοὺς γονεῖς — τὴ σχολικὴ κοινότητα τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν μέλη.

Τὸ ἐπόμενο, τέταρτο, κεφάλαιο ἐξετάζει τὴ στάση τῶν δασκάλων κατὰ κατηγορία ἀπέναντι στίς καινοτομίες πού εἰσάγει ὁ νέος νόμος (1566/85) περί γενικῆς ἐκπαιδευτικῆς τὴν ἐννιάχρονη ὑποχρεωτικὴ φοίτηση, τὴν ἀκώλυτη προαγωγή ἀπὸ τάξη σέ τάξη, τὴν κατάργηση τῆς δεκάβαθμης ἀξιολογικῆς κλίμακας τῶν μαθητῶν, τὰ νέα προγράμματα καί βιβλία, τὴν κατάργηση τῆς κατ' οἶκον ἐργασίας τῶν μαθητῶν, τίς πολιτιστικὲς δραστηριότητες καί τὴν περιβαλλοντικὴ ἀγωγή.

Τόσο τὰ συμπεράσματα πού συνάγονται ἀπὸ τίς ἐπί μέρους ἀναλύσεις ὅσο καί τὰ συγκεντρωτικὰ συγκλίνουν σέ ἓνα ἐντυπωσιακὸ προφίλ δασκάλων πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀνεπάρκειες γνωστικῆς καί τεχνικῆς (παιδαγωγικῆς), ἀλλὰ πού πρῶτοι οἱ ἴδιοι, πρὶν ἀπὸ τίς ἐρευνητρίες, ἔχουν συνειδητοποιήσει καί τίς καταγγέλλουν μέσα ἀπὸ τὰ εὐστοχα ἐπιλεγμένα ἀποσπάσματα τῶν συνεντεύξεων πού παρατίθενται passim σ' ὄλο τὸ βιβλίο.

Ἐδῶ πρέπει νά ἀνοίξω μιά παρένθεση γιά νά σχολιάσω εὐχαρίστως μιά — ὄχι τὴ μικρότερη — ἀρετὴ τοῦ βι-

βλίου: τόν ύψηλό βαθμό «αναγνωσιμότητάς» του· ανεξάρτητα από τό άν και πόσο συμφωνεί κανείς μέ τίς προϋποθέσεις, τή μέθοδο και τά συμπεράσματα τής έρευνας, διατηρεί μιά αδιάπτωτα ζωηρή και ρέουσα σχέση αναγνώστη πρός κείμενο και στίς 266 σελίδες του βιβλίου. Τά αποσπάσματα από τίς συνεντεύξεις τών δασκάλων συμβάλλουν δραστικά στήν κατασκευή ενός ένδιαφέροντος, καθαυτού άξιανάγνωστου κειμένου· συχνά ή χρήση ενός προφορικού εύφωολογήματος πού κρυσταλλώνει άκαριαία τή συμπυκνωμένη έμπειρία μιās δασκάλας ή ενός δασκάλου προσδίδει ενάργεια και χυμό στήν άποστασιοποιημένη διατύπωση τής έπιστημονικής γενίκευσης πού προηγείται ή άκολουθεί. Ένα ακόμα στοιχείο πού προάγει τό κείμενο είναι και τό ύφος τών ίδιων τών έρευνητριών, πού έγκαταλείπουν κάποτε τήν «αντικειμενική» άταραξία του παρατηρούμενου και αναλύοντας κοινωνιολόγου για νά συμμεριστούν τήν άγωνία ή τήν άγανάκτηση τών ύποκειμένων τής έρευνας. Τίς άνάγουν τότε σ' ένα μαρξικό επίπεδο διατύπωσης —ίσως μέ μιά έφηβική μεγαλοστομία πού ήχει άναντίστοιχα ένθουσιώδης πρός τίς κοσμογονικές άνακατατάξεις τών ήμερών μας— δηλώνοντας μέ σαφήνεια τόν ιδεολο-

γικό χώρο άπ' τόν όποιο γίνεται ή παρατήρηση, χωρίς όμως νά τραυματίζεται γι' αυτό ή συνέπεια τής άνάλυσης. Μιά έπιστημονική έντιμότητα, δηλαδή, πού έγγράφεται ως έμμονή στή νηφάλια (καίτοι έμ-παθή) διαπραγμάτευση και άποφυγή τής θυμικής έκτόνωσης άγχους ή προβολής επιθυμιών, όπως ταιριάζει σέ λόγο πού κατατίθεται για τήν εκπαίδευση. Τέλος τής παρένθεσης.

Αυτοί οι δάσκαλοι, λοιπόν, οι κοινωνικά, οικονομικά και παιδαγωγικά μειωμένοι, πτωχοπρόδρομοι του χτές, μακριά από τή σύγχρονη εκπαιδευτική πρακτική και παιδαγωγική αντίληψη —στή μεγάλη τους, πάντως, πλειονότητα— είναι φυσικό πού δέν αντιλαμβάνονται τίς έξισωτικές προθέσεις του νέου νόμου, ιδιαίτερα όπου αυτές εκδηλώνονται ως άνατροπή παγιωμένων στό χρόνο πρακτικών, και πού αντιδρούν ή, έστω, πού άνέχονται άπλώς από κομματική νομιμοφοσύνη τίς καινοτομίες του. Αυτό δείχνει πειστικά ή έρευνα. Όμως στό προτελευταίο, πέμπτο, κεφάλαιο του βιβλίου οι έρευνητριες διαπιστώνουν μιά σημαντική και ένδιαφέρουσα αντίφαση: παρ' όλο πού αντιδρούν άρνητικά ή άπρόθυμα στίς έξισωτικές διορθώσεις του νόμου, γιατί δέν τίς αντιλαμβάνονται έτσι, οι Έλ-

ληνες δάσκαλοι, αντίθετα από τούς συναδέλφους τους άλλων εκπαιδευτικών συστημάτων και κοινωνικών συμφραζομένων, δέν άποδίδουν τήν ανισότητα στήν έπίδοση τών μαθητών τους σέ φυσικές διαφορές εύφυίας αλλά στήν κοινωνική άφετηρία τους. Δείχνουν ιδιαίτερη εύαισθησία άπέναντι στα παιδιά πού προέρχονται από φτωχές και προβληματικές οικογένειες και προθυμοποιούνται νά τά ενισχύσουν μέ διάφορες πρωτοβουλίες τους, συχνά έξω από τά ύπηρεσιακά τους καθήκοντα και μέ καταβολή προσωπικού χρόνου, ώστε νά πορευτούν μέ σταθερό βήμα κι αυτά μέσα από τούς δαιδάλους του εκπαιδευτικού συστήματος, του μόνου έδραιωμένου στήν κοινή συνείδηση μηχανισμού κοινωνικής καταξίωσης πού διαθέτει —ή πού μέχρι πρόσφατα διέθετε— ή έλληνική κοινωνία. Αναλαμβάνουν, έτσι, πρωτοβουλιακά και αυτοσχέδια, τό ρόλο του κοινωνικού έξισωτή, πού δέν μόρεσαν νά διακρίνουν στίς θεσμικές καινοτομίες.

Αν στόχος τής κοινωνιολογικής άνάλυσης είναι ή διαγραφή τής ιδιαιτερότητας ως άπόκλισης από τήν κανονικότητα, νομίζω πώς έχουμε νά κάνουμε μ' ένα ιδιαίτερος έρεθιστικό βιβλίο.

Κ. Παπαντωνόπουλος

John Haldon, *Μαρξισμός και ιστοριογραφία. Πρόσφατες εξελίξεις και σύγχρονες άναζητήσεις στή Βρετανία.*

Μετάφραση: Κώστας Γαγανάκης, Έκδόσεις EMNE - ΜΝΗΜΩΝ 1992, σελ. 104

Τό βιβλίο του Τζών Χάλντον για τόν μαρξισμό και τήν ιστορία στή Μ. Βρετανία, πού πρόσφατα κυκλοφόρησε από τίς ιστορικές εκδόσεις Μνήμων, στοχεύει νά συνδέσει τόν Έλληνα ιστορικό αλλά και τόν φοιτητή, καθώς και κάθε ένδιαφερόμενο αναγνώστη μέ τίς σύγχρονες άναζητήσεις στον οικείο χώρο. Τό βιβλίο είναι γραμμένο άποκλειστικά γι' αυτό τό σκοπό, για τήν ενημέρωση του Έλληνα έρευνητή, δέν άποτελεί δηλαδή μετάφραση κάποιου αντίστοιχου άγγλικού έγχειριδίου. Πραγματεύεται μιά σειρά σημαντικών θεωρητικών ζητημάτων μέ τρόπο συ-

νοπτικό αλλά εύληπτο, δίδοντας παράλληλα μιά εικόνα τών διαφόρων μαρξιστικών σχολών πού έπεξεργάστηκαν θεωρητικές έννοιες σχετικές μέ τήν έπιστήμη τής ιστορίας. Ο αναγνώστης θά βρει στό μικρό και χρήσιμο αυτό βιβλιαράκι τών 104 σελίδων στοιχεία για τόν μαρξισμό και τή θεωρία του κράτους, τόν ιστορικό ύλισμό, τήν έννοια του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής, τήν έννοια τής δομής, τόν κοινωνικό σχηματισμό. Κι επειδή, ιδιαίτερα στον άκαδημαϊκό-πανεπιστημιακό κόσμο, ή θεωρία και οι θεωρητικές έπεξεργασίες σχεδόν έξ όρισμού έχουν διαγραφεί, τό

βιβλίο αυτό του Χάλντον μπορεί νά προσφέρει σέ μιά κάποια «άποκατάσταση» τής θεωρίας στα δικαιώματά της. Όστόσο, ό άπαιτητικός αναγνώστης δέν μπορεί νά ξεπερδεύει διαβάζοντας όλο κι όλο έξι σελίδες για τή φύση του κράτους. Αν ό Χάλντον δίνει μιά έντιμη και παραστατική εικόνα τών συζητήσεων και τών προβληματισμών μαρξιστών στή Μ. Βρετανία, στα αντίστοιχα θέματα ύπάρχει πραγματικά τεράστιος συσσωρευμένος πλούτος έπεξεργασιών τίς τελευταίες δυό-τρεις δεκαετίες.

Η προχειρότητα μέ τήν όποία αντιμετωπίζουν οι μεταφραστές τά δυσεπίλυτα προβλήματα τής όρολογίας ύποχρεώνει νά προσέξει κανείς τήν έξαιρετικά φροντισμένη και «πληροφορημένη» μετάφραση του Κώστα Γαγανάκη.

Δ.Π.

Ταξιδιωτικές σημειώσεις: Ένα «Σύγχρονο» Θέατρο στή Μόσχα

Στό ξενοδοχείο τό τεράστιο πανώ τῆς λονδρέζικης Μάντσεστερ μέ τά κόκκινα γράμματα προειδοποιεῖ τούς φιλάθλους: «Λυπάμαι, σύντροφε, μόνο ἕνας κόκκινος στρατός ὑπάρχει».

Στούς δρόμους τῆς Μόσχας ἡ θεά τῆς ἐξαθλίωσης ἀπειλεῖ νά μετατρέψει ἀκόμα καί τόν ταξιδιώτη τῆς δραχμῆς σέ τουρίστα-ἡδονοβλεψία πού κοιτάζει «τή μιζέρια τοῦ κόσμου ἀπό τά ὕψη μιᾶς κεκτημένης εὐρωστίας». Ἐδῶ τό σύνθημα εἶναι: ὅλα στό σφυρί γιά λίγα δολάρια. Στό παζάρι τῆς ὁδοῦ Ἄρμπάτ προσωπικά εἶδη, κόκκινες σημαῖες καί σημαϊάκια, σηματοτάκια μέ τόν Λένιν καί σφυροδρέπανα, ματριόσκες πού ἐγκυμονοῦν τούς πάλοι ποτέ Σοβιετικούς ἡγέτες. Καί ὁ Ἰησοῦς πού ὑποκλίνεται ἀπ'τά «παλιά» εἰκονίσματα «ἐν ὀνόματι Κυρίου», κι ὁ Μάρξ σ' ἕνα κάδρο «κατακόκκινο καί λεῖο σέρνει τόν βαρετό του βίο» καί «σαμοβάρικα χεράκια» καί κλουβάκια καί ραπανάκια.

Κόκα-κόλα, πίτσα Χάτ, Μάκ Ντόναλντς καί μελλοντικοί «Λοττοφάγοι» διά χειρός Κόκκαλη. Στίς ὑπόγειες διαβάσεις θρησκευόμενες κυρίες μέ ἀναμμένες λαμπάδες, ζητιάνοι καί ὀργανοπαῖκτες. Στίς λεωφόρους τοῦ μέλλοντος πολυτελή δυτικά μοντέλα γλιστροῦν ἀνάμεσα σά Λάντα-πειρατικά ταξί. Μέ ἄλλο ὄνομα ἡ λεωφόρος Γκόρκι. Στήν

Κόκκινη Πλατεία κόσμος στούς ναούς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καί τοῦ Λένιν καί στίς βιτρίνες τῶν Γκαλερί Λαφαγιέτ ἀκριβῶς ἀπέναντι. Στά μεγάλα ξενοδοχεῖα καί στό ποταμόπλοιο μπάρ-καζίνο, «μπίζνες», μαφιόζοι, μαυραγορίτες καί νεαρές πόρνες.

«...μόνο ἄς πᾶμε στή Μόσχα! Δέν ὑπάρχει τίποτα καλύτερο στόν κόσμο ἀπό τή Μόσχα!»... Μόνο ἄς πᾶμε στό θέατρο. Δέν ὑπάρχει τίποτα καλύτερο στή Μόσχα ἀπό τό θέατρο-καταφύγιο στό Σαβρεμένικ (Σύγχρονο). Ἰδρύθηκε τό 1956 ἀπό τούς «ἐγγονούς τοῦ Στανισλάφσκι», μιά ομάδα ἀποφοίτων τῆς Δραματικῆς Σχολῆς τοῦ Θεάτρου Τέχνης, καί τόν δάσκαλό τους Ὁλεγκ Ἐφραϊμοφ ἐπικεφαλῆς. Ἀπό τό 1972, καλλιτεχνική διευθύντρια εἶναι ἡ Γκαλίνα Βόλτσεκ. Ἡθοποιοί —σπουδαία Μάρθα στό «Ποιός φοβᾶται τή Βιρτζίνια Γούλφ» τοῦ Ἄλμπυ καί Ἄννα Ἄντρέγεβνα στόν «Ἐπιθεωρητή» τοῦ Γκόγκολ— καί σκηνοθέτης ἀπό τό 1962.

Πενήντα ἡθοποιοί ἀποτελοῦν σήμερα τό δυναμικό τοῦ θεάτρου. Παρουσιάζουν ἐναλλασσόμενο ρεπερτόριο καί παίζουν κάθε βράδυ διαφορετικό ἔργο. Ἐκτός ἀπό τή Δευτέρα, πού «θεωρητικά» ἀργοῦν. Κάθε χρόνο κάνουν δύο ἢ τρεῖς νέες παραγωγές καί ἐπαναλαμβάνουν καί παλαιότερες (δεκατέσσερις εἶ-

ναι οἱ φετινές ἐπαναλήψεις). Τά ἔργα ποικίλλουν. Κλασικό ρώσικο καί ξένο ἔργο καί νέοι συγγραφεῖς. Στόχος, νά ἀνακαλύψουν καί νά ἀναδείξουν καινούργιους δραματουργούς. Καί παρά τίς δυσκολίες τῶν ἡμερῶν καί τό «πλούσιο» θέαμα πού προσφέρουν τά ἔξι τηλεοπτικά κανάλια, καί τίς δύο βραδιές τό θέατρο ἦταν κατάμεστο.

Ἐπιστροφή στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80: Τα τέσσερα μονόπρακτα πού ἀποτελοῦν τό ἔργο τῆς Λουντιμίλα Πετροσέφσκαγια «Τό διαμέρισμα τῆς Κολομπίνας» μιλοῦν μέ τρυφερότητα καί σκληρότητα γιά τή δύσκολη καθημερινότητα. Γραφή καί σκηνοθεσία πού «σάν φακός μεγεθύνει». Σκηνοθέτης ὁ Ρομάν Βικτιούκ, πού τή «Φαίδρα» του μᾶς γνώρισε ἡ Ἄλλα Ντεμίνοβα. Ἡ ἡθοποιός-Κολομπίνα, ἡρωίδα τοῦ τέταρτου μονόπρακτου, σπρώχνει τή σκηνοθεσία στίς περιοχές τῆς Κομμέντια ντέλ Ἄρτε. Ἐνα πατάρι τῶν Ἰταλῶν πλανόδιων θεατρίνων εἶναι τό μίζερο δωμάτιο στο προσκήνιο, ὅπου στριμώχνονται οἱ νεόνυμφοι καί ἡ πεθερά, οἱ μοναχικοί τύποι, οἱ ἀδιέξοδες σχέσεις. Καί ἡ κουρτίνα στό βάθος πολύχρωμη αὐλαία. Ἀνθρωπιά καί σαρκασμός ἀπό ὅλους τούς ἡθοποιοί, μέ κορυφαία τή Λία Ἀχετζάκοβα.

Τό ἄγαλμα τοῦ Ἰωσήφ Στάλιν καί

τά κόκκινα πανώ στό φουαγιέ υποδέχονται τό θεατή τῆς παράστασης πού βασίζεται στό χρονικό τῆς Εὐγενίας Γκίνζμπουργκ γιά τίς σταλινικές φυλακές. Στή σκηνή, μέσα ἀπό σίδερα πού ἀνοικοκλείνουν, γύρω στίς εἴκοσι πέντε γυναῖκες. Κεντρικό πρόσωπο ἡ Γκίνζμπουργκ, ἱστορικός, κατηγορούμενη γιά ἀντικαθεστωτική δράση καί τροτσκιστικές τάσεις ὅπως καί ὁ ἄντρας τῆς Πάβελ Ἀξιόνωφ, ἀνώτερο στέλεχος τοῦ Κόμματος. Ἡ ἴδια κατηγορία βαραίνει καί μιὰ ἀγράμματη ἀγρότισσα πού μπερδεύει τό τροτσκίστρια μέ τό «τρακτίστα» (ὁδηγός τρακτέρ). Ἀνάμεσα στίς ἠθοποιούς, ἐρμηνεύει ἕνα μικρό ρόλο καί μιὰ γυναίκα πού ἔζησε δεκαεφτά χρόνια φυλακισμένη. Συγκλονιστική παράσταση. Ἡ σκηνοθεσία τῆς Βόλτσεκ θυμίζει κινηματογραφικά πλάνα. Ἀπό τίς στιγμές συνόλου στό προσωπικό συμβάν. Στόν ρόλο τῆς Γκίνζμπουργκ ἡ Μαρίνα Νεγιόλοβα. Πολιτικό θέατρο χωρίς διδακτισμούς. Οἱ ἄντρες ἠθοποιοί πού ἐρμηνεύουν τούς ρόλους τῆς ἐξουσίας δέν υποκλίνονται στό τέλος. «Γιατί αὐτή ἡ παράσταση εἶναι γυναικεία ὑπόθεση».

«Πάντα μέ ἐνδιαφέρει ἡ ἱστορία καί ἡ πολιτική, ὅποιο ἔργο καί νά ἀνεβάσω» λέει ἡ Βόλτσεκ. «Μέ τά μπλουτζήν ὅμως δέν κάνεις τόν Ἄμλετ σύγχρονο. Πρέπει νά φάξεις βαθιά μέσα στό δραματικό πρόσωπο. Σ' αὐτό τό σαλόνι μέχρι πρὶν ἀπό λίγο δεχομάσταν μόνο τούς θεατές-μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Τώρα ἀπαλλαχτήκαμε ἀπό τή λογοκρισία καί τόν σοσιαλιστικό ρεαλισμό ἀλλά κόβονται τά κονδύλια γιά τό θέατρο καί πρέπει νά στραφοῦμε στούς σπόνσορες. Ἡ προσέλευση τοῦ κοινοῦ στά πενήντα θέατρα τῆς Μόσχας ἔχει μειωθεῖ γιατί ὁ φόβος ἀπό τήν ἔξαρση τῆς ἐγκληματικότητας κλείνει τούς θεατρόφιλους σπίτια τους. Ζοῦμε μιὰ νέα διάψευση, ὅπως οἱ κρατούμενες, πού πανηγυρίζουν στό τέλος, ἐλπίζοντας ὅτι ὁ Λαβρέντι Μπέρια, διάδοχος τοῦ Ἐσχοφ στήν NKYD (μετέπειτα KGB) θά δώσει περισσότερες ἐλευθερίες». Ἀλλά νέα συρματοπλέγματα μεταφορικά καί σκηνικά πέφτουν σιγά σιγά ἀπό ψηλά καί τίς περικυκλώνουν.

Δηῶ Καγγελάρη

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

- Christensen Martha**, *Ὁ χορός μέ τή Ρεγκίτζε*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἀρκτος
Τσάντλερ Ρέιμοντ, *Δολοφόνος στή βροχή*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἀρκτος
Williamson Jack, *Οἱ λύκοι τοῦ σκότους*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἀρκτος.
Wolrich Cornell, *Τό κορμί τῆς Τζαίην Μπράουν*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης/Ἀρκτος.

ΠΟΙΗΣΗ

- Τραϊανοῦ Ἀλέξη**, *Φύλακας ἐρειπίων*, Ἐκδ. Πλέθρον.
Yeats W.B., *Μυθολογίες καί δράματα*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης
Μανόλης Ἀναγνώστáκης, *ΥΓ.*, ἐκδ. Νεφέλη, 1992.

ΙΣΤΟΡΙΑ

- Δημάκη Ἰωάννη**, *«Φιλελληνικά»—γιά τόν φιλελληνισμό κατὰ τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, Ἐκδ. Καρδαμίτσα.
Haldon John, *Μαρξισμός καί ἱστοριογραφία. Πρόσφατες ἐξελίξεις καί σύγχρονες συζητήσεις στή Βρετανία*, Ἐκδ. EMNE-Μνήμων.
Σκοπετέα Ἐλλης, *Ἡ Δύση τῆς Ἀνατολῆς*, Ἐκδ. Γνώση.
Τζωρτζόπουλου Κώστα, *Ἀπόδοση τίτλων*, Ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

- Ἐξαρχου Γεώργιου**, *Δρόμοι ἀνάπτυξης*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης.
Καλαφάτη Θανάση, *Ἀγροτική πίστη καί οἰκονομικός μετασχηματισμός στή Β. Πελοπόννησο, Αἰγιάλεια τέλη 19ου αἰ., Γ' τόμος*, Ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης.
Κουγέα Νικόλα, *Ἡ τιμή τοῦ συναλλάγματος καί ἡ νομισματική πολιτική στήν Ἑλλάδα (1843-1879)*, Ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἑθνικῆς Τραπέζης.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΚΗ

- Καργάκου Σαράντου**, *Ἀπό τό μακεδονικό ζήτημα στήν ἐμπλοκή τῶν Σκοπιῶν*, Ἐκδ. Gutenberg.
Νούτσου Παναγιώτη, *Ἡ σοσιαλιστική σχέψη στήν Ἑλλάδα (ἀπό τό 1875 ὡς τό 1974)*, Β' τόμος, Ἐκδ. Γνώση.

ΜΕΛΕΤΕΣ

- Ἀνδριώτη Νικολάου**, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1992.
Dessuant Pierre, *Ὁ ναρκισσισμός*, Ἐκδ. Χατζηνικολῆ.
Καίμη Τζούλιο, *Συναντήσεις—μέ τούς Φ. Κόντογλου, Γ. Χαλεπά, Ν. Χατζηκυριάκο-Γκίκα*, Ἐκδ. Γαβριηλίδης.
Κωνσταντινίδη Ἄρη, *Ἡ ἀρχιτεκτονική τῆς ἀρχιτεκτονικῆς*, Ἐκδ. Ἄγρα.
Μανδρίκα Ἀχιλλέα, *«Κρυφό Σχολεῖο», μύθος ἢ πραγματικότητα;*, Ἐκδ. Καλέντης.
Martin R.-Metzger H., *Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Ἐκδ. Ἰνστιτούτου τοῦ βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα.
Schelling F.W.J., *Ἡ δραματική ποίηση*, Ἐκδ. Ἐρασμος.
Συλλογικό, *Κοινωνικοοικονομικοί προσδιοριστικοί παράγοντες τῆς γονιμότητας στήν Ἑλλάδα, Τόμος Α'*, Ἐκδ. Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν.
Τσίτα Δημήτρη, *Φάκελος Γιαννοῦλη καί ἄλλα τινά*, Ἐκδ. Ἄνοιξη-1992.